

ଝିଅଙ୍କୁ

ବିବେକୀ

(ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ)

କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ

ସଂପାଦନା :

ଡକ୍ଟର ରତ୍ନାକର ଚଇନି

ପ୍ରକାଶକ :

ବୁକସ ଆଣ୍ଡ ବୁକ୍ସ
ବିନୋଦବିହାରୀ, କଟକ-୭୫୩୦୦୭

ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କ
ବିବେକୀ

ସଂପାଦନା

ଡକ୍ଟର ରତ୍ନାକର ଚରଣ

ପ୍ରକାଶକ :

ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ବେହେରା

ବୁକ୍ସ ଆଣ୍ଡ ବୁକ୍ସ

ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ-୭୫୩୦୦୨

ମୁଦ୍ରଣ :

ଲୁନୁଲୀ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ଓ ପ୍ଲଟ୍ଟିଂ

ବଜ୍ରକବାଟି ରୋଡ୍, କଟକ-୧

ପ୍ରକାଶ କାଳ :

ବୈଶାଖ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା

୧୯୮୪

ମୂଲ୍ୟ :

ଛଅ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର

ଅଗ୍ରେଲେଖା

ମାନବର ରୁଚି ଓ ପ୍ରଗତିଶୀଳତାର ଗୁହ୍ୟତା ଅନୁସାରେ ସାହିତ୍ୟ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବଦଳେ । ପରିବର୍ତ୍ତନ ସର୍ବଦା ସ୍ୱାଗତଯୋଗ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଶୁଦ୍ଧ ପରେ ଦିନ ଆସେ । ଦିନର ପ୍ରଥମ ପାଢ଼ାଟ ଜଗତଜନଙ୍କ ହୃଦୟ ବନ୍ଦନୀୟ । ଉଷାକାଳ ପୂର୍ବାଶାରେ ଆଦ୍ୟ ସଙ୍କେତଦେବା ଆଗରୁ ଧରଣୀରେ କାୟା-ବସ୍ତ୍ରାରକ୍ଷି ରହିଥାଏ ଦନ-ତମସାଛନ୍ନ ରଜନୀ । ଆଲୋକବର୍ଣ୍ଣୀ ଉଷା ମାଟିର ଅଙ୍ଗ ସ୍ପର୍ଶ କରୁ ନ କରୁଣୁ ଏକ ଯାଦୁକଣ୍ଠ ଆବେଦନରେ ସବୁକିଛି ବଦଳିଯାଏ । ତମସା ଦୂରେଇ ଯାଇ ଶୁଭେ ନବ ପ୍ରଭାତର କାକଳୀ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଧୁନିକତା ରୂପୀ ଉଷାର ଆଗମନ ପୂର୍ବରୁ ଶତଯୁଗୀୟ ପ୍ରଭାବ ଅପ୍ରତିହତ ଭାବରେ କାୟାବସ୍ତ୍ରାର କରିଥିଲା । ମାତ୍ର ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ କେତେଜଣ ଯୋଗଜନ୍ମା ପୁରୁଷ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଭଗୀରଥ ସଦୃଶ ଆଧୁନିକ ରୂପୀ ଗଙ୍ଗାକୁ ଏ ମାଟିକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣକରି ଆଣିଲେ । ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୀତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଝଡ଼ଝଙ୍କା ସହି ସେମାନେ ହେଲେ ନୂତନତାର ସୁସ୍ଥପର । ଗୋଟିଏ ଦିଗରେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ-ଜଗତରୁ ଅପସରି ଯାଉଥାଏ ଶାନ୍ତିଧର୍ମିତା ଓ ସାଙ୍ଗୀତିକତାର ମଧୁ-ମୂର୍ଚ୍ଛନା; ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିକୁ ସ୍ଥାନବଳ କରିଦେଇଥାଏ ଉତ୍ସୁକର ନଅଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ତାହାର ସାଙ୍ଗକୁ ପୁଣି ଖ୍ରୀ. ୧୮୭୮-୭୯ ‘ଭାଷା ବିଲେପ ଆନ୍ଦୋଳନ’ ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଅନ୍ତରରେ ଭରିଦେଲା ନୂତନ ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ । ଏହି କଙ୍କାଳସାର ଜାତି ନୂତନ ଉଦ୍ଦୀପନା ଓ ନୂତନ ପ୍ରେରଣା ନେଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ରୂପରେ ନିଜକୁ ଛିଡ଼ାକଲା ଏହି ଜଗତ ସମକ୍ଷରେ । ଏହି କାଳରେ ଯେଉଁ କେତେଜଣ ସାହିତ୍ୟିକ ଏହି ନୂତନତାକୁ ଆବାହନ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ମରଣୀୟ ହେଲେ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ।

ରାଧାନାଥ ହିଁ ପ୍ରଥମ କବି, ସେ କି ଶୁଭପୁରୀୟ କାବ୍ୟଚେତନା ସହିତ ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟଚେତନାର ଥିଲେ ସଂଯୋଗ ସେତୁ । ସେ ପୁଣି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରଥମ ସମନ୍ୱୟକାରୀ ସଫଳ ପ୍ରସ୍ଥା । ସେ ଆହରଣ କରିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେହି ଆହରଣ ଭିତରେ ସେ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ମୌଳିକ ଚିନ୍ତାଧାରା । ସେ ପ୍ରକୃତରେ ପ୍ରକୃତ-ସ୍ୱରୂପା ରୂପନେଷୀ କବି । ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ-କବିତା ଚରୁହାସିନୀ ରୁଦ୍ରମୁର୍ତ୍ତିଧାରଣୀ ପ୍ରକୃତିର ଅପରୂପ ଲବଣ୍ୟରେ ହେଲ ବଳସିଦ୍ଧ । ସେ ଚିହ୍ନାଇଦେଲେ କେତେ ଅନାମିକା ଅଜଣା ପାହାଡ଼ ପର୍ବତକୁ । ସେ ଚିହ୍ନାଇଦେଲେ ଉତ୍କଳର କେତେ ଖ୍ୟାତ-ଅଖ୍ୟାତି ନଦନଦୀ ଓ ହ୍ରଦମାନଙ୍କୁ । ସେ ପୁଣି ଏ ଜାତିର ଅନ୍ତରରେ ଭରିଦେଲେ ଜାତୀୟତାର ଶ୍ରବଣଲଗ୍ନ । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର କବି; ପ୍ରେମ ଓ ପ୍ରଣୟର କବି; ସେ ମାନବକତାର କବି । ସେଇ ପୁଣି ଜୀବନର ଦାବ-ଦହନରେ ଜ୍ୱଳମାନହୋଇ ଗାଇ ଉଠିଛନ୍ତି:—

“ଛୁର ଶ୍ରାବ୍ୟ ମୋର ପିହିର ପାଶାଣେ,
ମୋ ଜୀବନ ଗଢ଼ା ଅନ୍ୟ ଉପାଦାନେ ।
ଚିର ହାହାକାର ଏ ଛୁର ଜୀବନ,
ଜୀବନ ନୁହଇ, ଜୀବନ୍ତ ମରଣ ।
ଚିରଦିନ ଦୁଃଖ-ପ୍ରହାରେ ଜର୍ଜର,
ପଟ୍ଟଶିଷ୍ୟ ମୁହିଁ ଦୁଃଖ ଗୁରୁଙ୍କର ।
ଦୁଃଖ ଦଉ ଜ୍ଞାନ-ଘେରୁରେ ଜଗତ,
ଦେଖିବାରେ ମୁହିଁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ସତତ ।
ସୁଖ ବୋଲି ଯାକୁ ବୋଲଇ ସଂସାର,
କରୁଥାଇ ତାକୁ ଦୁର୍ଦ୍ଦି ମୁଁ ଜୁହାର ।” —(ଚଳିକା)—

ଆଧୁନିକତାର ସାମ-ସଂଗୀତ ଗାଇ ପଦସ୍ଥ କର୍ମଶୃଙ୍ଖଳା ହସାବରେ ସମ୍ମାନିତ ନହାଇ, ରାଧାନାଥଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏଭଳି କି ଦୁଃଖ ରହିଥିଲ ଯେ, ସେ ଦୁଃଖଗୁରୁଙ୍କର ପଟ୍ଟଶିଷ୍ୟ ହେଲେ—ତାହା ସହଜେ ବୁଝାପଡ଼େ ନାହିଁ । ତେବେ କବିବର ରାଧାନାଥଙ୍କ ଜୀବନ-ଜାତୀୟତା ଧାରାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଏହି

ଦୁଃଖର ପ୍ରବାହକୁ ଧରିତ୍ବେବ । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କ ଜୀବନକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଓଡ଼ିଶାର ସମସ୍ୟା ଓ ପରିବେଶ ଯଦିତ କହିତ ପରିଚିତ ହେବା ଦରକାର ।

ରାଧାନାଥ-ସାହିତ୍ୟର ପୃଷ୍ଠଭୂମି :

ଏକଥା ସତ୍ୟ ଯେ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତାର ସ୍ପର୍ଶରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଧୁନିକତାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଥିଲା । ୧୮୦୩ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶା ଇଂରେଜ ଶାସନାଧୀନ ହେବା ପରେ ସେମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷା-ଦାକ୍ଷୀ, ଆଶୁର-ବ୍ୟବହାର ଓ ଧର୍ମ-ସଭ୍ୟତା ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଲୋକରୁଚି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେବା ଫଳରେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ଗତାନୁଗତକ ପ୍ରବାହ ରୁଦ୍ଧହୋଇ ତାରି ସ୍ଥାନରେ ମୁଣ୍ଡି ଟେକିଲା ବିଦେଶୀ ମୋହରମରୁ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଆଦର୍ଶରେ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବା ଶୁଦ୍ଧ-ସାହିତ୍ୟ-ଧାରା ଆଧୁନିକତାପାଇଁ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ବିକାଶପୂର୍ବ ଚିନ୍ତାଧାରା କହି କେତେକ ଏହି ଆଧୁନିକତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ନାସିକା-କୁଞ୍ଚନ କଲେ । ମାତ୍ର ଶିକ୍ଷିତ ମହଲରେ ଏକ ନବ୍ୟ ରୁଚିବୋଧ ସୃଷ୍ଟିହୋଇଥିଲା, ଏହି ସାହିତ୍ୟଧାରାରୁ ପରିପ୍ରକାଶପାଇଁ ।

ଅବଶ୍ୟ ଏହି କାଳକୁ ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶରେ ଶିକ୍ଷାର ଯେପରି ବିକାଶ ସାଧିତ ହୋଇଥିଲା, ଓଡ଼ିଶାରେ ସେପରି ହୋଇ ନଥିଲା । ବଙ୍ଗ ପ୍ରଦେଶରେ ଶିକ୍ଷା ବିକାଶ ଦିଗରେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ଅର୍ଥର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଉଥିଲା ବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ସେଥିରୁ ସାମାନ୍ୟ ଭାଗ ମଧ୍ୟ ପାଉନଥିଲା । କମ୍ପାନୀ ସରକାରଙ୍କର ଏହି ଅବାସ୍ଥିତ ମତିଗତ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ବିଶେଷଭାବେ ବ୍ୟାହତ ହୋଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଲର୍ଡ଼ ମେକଲେଙ୍କ ଶିକ୍ଷାମନ୍ତ୍ର ଅନୁସୂଚି ହେବା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଆଗ୍ରହୀ ହେଲେ । ଆଧୁନିକ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ନ ପାଇଲେ ସରକାରୀ ଶୁକ୍ଳା ମିଳିବ ନାହିଁ—ଏହି ଧାରଣା ହମେ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ୧୮୫୦ ମସିହା ବେଳକୁ ଏ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରସାର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ

ନଅକ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରେ ଇଂରେଜୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ଆମ ଲୋକଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ବଢ଼ିଲା । ଡକ୍ଟର ସାମନ୍ତରାୟ ଯଥାର୍ଥରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—“ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରସାର ଫଳରେ ଗତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ଜୀବନଧାରାରେ ଯେଉଁ ନୂତନ ଆଦିଭୂଷ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଣ-ପ୍ରବାହ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା, ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ହେଉଛି ସେଇ ନୂତନ ପ୍ରାଣ-ପ୍ରବାହର ଏକ କଳା-ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି ଗତ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ମାଧ୍ୟମ । ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାଯୁକ୍ତ ସେହି ସାହିତ୍ୟ ବିକାଶର ଆଦି ପ୍ରସୂତି-କେନ୍ଦ୍ର । ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସାରଦ୍ୱାରା ଏ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ଚିନ୍ତା ଓ ଅଭିପ୍ରାୟର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆନୟନ କରିବାର ଯେଉଁ ଫଳ ସ୍ୱପ୍ନ ଦିନେ ଲାଭି ମେଳିଲେ ଦେଖି ପାରିଥିଲେ, ସେଇ ସ୍ୱପ୍ନର ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟ ପରିଣତି ହେଉଛି ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷା-ପ୍ରସୂତି ଏକ ଶିକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ । ନୂତନ ସୃଷ୍ଟି ଆଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ, ନୂତନ ଜୀବନବୋଧରେ ଉଦ୍ଧୀବିତ, ନୂତନ ଆଶା-ଆକାଂକ୍ଷା ଓ ଜୀବନ-ଜିଜ୍ଞାସାରେ ଉନ୍ମାଦିତ ଏଇ ଶିକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀ ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର ଆଶ୍ରୟରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାରକରି ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ନିର୍ମାଣରେ ତତ୍ପର ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ।”

ପୁନଶ୍ଚ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ପ୍ରଚାରପାଇଁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ୍ ମିସନେରୀମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଆସି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚାର ପୁସ୍ତିକା ଓ ବାଇବେଲ ଛପିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ପରେ ପରେ ଏ ଦେଶରେ ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାପନ କଲେ ଏବଂ ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପସ୍ତିକା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଆଧୁନିକ କାଳରେ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରସାରର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାଧ୍ୟମ ହେଉଛି ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର ଓ ପତ୍ରିକା । ଓଡ଼ିଶାରେ ସର୍ବପ୍ରଥମେ ଖ୍ରୀ. ୧୮୩୭ରେ ସେହି ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟାନ୍ ପାତ୍ରୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା କଟକରେ ‘ମିସନ୍ ପ୍ରେସ’ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏଠାରୁ ‘ଜ୍ଞାନାଗ୍ରଣୀ’ ନାମକ ପ୍ରଥମ ଓଡ଼ିଆ ପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ଏହାପରେ କର୍ମଯୋଗୀ ଗୌରୀଶଙ୍କରଙ୍କ ଉଦ୍ୟମରେ ‘କଟକ ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ କମ୍ପାନୀ’ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ପରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ଉତ୍କଳ ଫାପିକା (୧୮୭୭), ‘ସମ୍ବାଦବାହକ’ (୧୮୭୮), ‘ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ’ (୧୮୭୯), ‘ଉତ୍କଳ ପୁଷ୍ପ’ (୧୮୭୯) ଓ ‘ବିଦେଶୀ’ (୧୮୭୯) ଆଦି ସାହିତ୍ୟ ଓ ସମ୍ବାଦଧର୍ମୀ ପତ୍ରିକା ଆଭ୍ୟୁଦୟ ପ୍ରକାଶ କଲା । ଏହି ସାମୟିକ ପତ୍ରିକାଗୁଡ଼ିକ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର

ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୁଚିବୋଧକୁ ଏ ଦେଶର ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ଓ ଅର୍ଦ୍ଧଶିକ୍ଷିତ ଜନ-ସାଧାରଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାର ଗୁରୁ ଦାୟିତ୍ବ ବହନକରି ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ପଥକୁ ପରିଷ୍କାର କରିଦେଲା ।

ଠିକ୍ ଏହି କାଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା-ସାହିତ୍ୟର ବିନାଶାର୍ଥେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ଏକ ସ୍ଥାନ ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଲୋପକରି କରେଇ ଓ ସ୍କୁଲଗୁଡ଼ିକରେ ବଙ୍ଗଳା ଭାଷା ପ୍ରଚଳନପାଇଁ ପ୍ରବଳ ଝଡ଼-ତୋପାନ ଦେଖା ଦେଇଥିଲା । ଏହି ଭାଷା ଆନ୍ଦୋଳନର ନେତୃତ୍ବ ନେଇଥିଲେ ବାଲେଶ୍ବର ସ୍କୁଲର ହେଡ଼୍ ପଣ୍ଡିତ କାନ୍ତିଲାଲ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ । ଖ୍ରୀ: ୧୮୭୮-୭୯ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନର ଆରମ୍ଭ ଓ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା । ‘ଉଡ଼ିଆ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଭାଷା ନୟ’ର ଛୋଟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ମସୀ ସଂଗ୍ରାମ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଥିଲେ ବିପ୍ଳବୀ ସାହିତ୍ୟିକ ଫକୀରମୋହନ ସେନାଗୁପ୍ତ, କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ଓ ଭକ୍ତକବି ମଧୁସୂଦନ ଆଦି ଆଡ଼ର ଅନେକ ବରପୁତ୍ର । ଦିନରାତି ଲାଗି ଏମାନେ କେବଳ ପାଠ୍ୟ-ପୁସ୍ତକ ରଚନା କଲେ ନାହିଁ; ଅନେକ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର କାବ୍ୟ-କୋଶାର୍କ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ନବଜୀବନପାଇଁ ଏହିକାଳରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଭୂମିକା ଅବିସ୍ମରଣୀୟ ।

ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଚରମ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟକୁ ୧୮୭୭-୭୮ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦେଖାଦେଲା ଏକ କରଳକାୟ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ । ପୁରୀ ଗଜପତି ମହାରାଜାଙ୍କ ନଅ ଅଙ୍କରେ ଏହି ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦେଖା ଦେଇଥିବାରୁ ଜନ-ସାଧାରଣରେ ଏହା ନଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ରୂପେ ନାମିତ ହେଲା । ଏଥିରେ ଦେଉ ଲକ୍ଷ ଓଡ଼ିଆ ପାଣି ହରାଇଲେ । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଜାତି ପାଖରେ ନିଜର ମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ଭାଷା ଏମାନଙ୍କୁ ଜଣା ନଥିବାରୁ ଏମାନେ ପୋକମାଛ ପରି ମଲେ । ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷାଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିଥିବାରୁ ଜାତିର ଏହି ମହାକ୍ଷତି ଘଟିଲା ବୋଲି ବିରୁଦ୍ଧକରି ସେମାନେ ଶିକ୍ଷାଦୃତନ ଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଇଲେ । ଫଳରେ ନବ୍ୟ-ଚେତନାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଘଟିଲା ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ବିକାଶ ଫଳରେ ଯେଉଁ ନବ୍ୟ ଶିକ୍ଷିତ ଶ୍ରେଣୀର ମୂଳପତ୍ତନ ପଡ଼ିଲା, ରାଧାନାଥ ଥିଲେ ସେହି ଶ୍ରେଣୀର ଜଣେ ପ୍ରଥମ ଓ ପ୍ରଧାନ ସ୍ୱପ୍ନା । ସେ ଥିଲେ ଶିକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର ଜଣେ ସ୍ୱାର୍ଥକ ପ୍ରତିନିଧି । ତାଙ୍କର ନବୀନ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ସୃଷ୍ଟି-ଆଦର୍ଶ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରତ୍ୟାଘାତ । ତାଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି କୌଶଳ ଓ କଳାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ପଥରେ ଏକ ଅବସ୍ଥରଣୀୟ ପାଟପତ୍ତ । ରାଧାନାଥଙ୍କର ଜୀବନ ଓ ସାହିତ୍ୟ-ସଫଳତାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ତାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟିର ସୁରଭି ଆଦ୍ରାଣ କରିହେବ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ଜୀବନୀ :

ବଙ୍ଗଳାର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରଭୁତପଣା ବ୍ୟକ୍ତି ଭୂଦେବ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟ ଏକଦା ଏଜୁକେସନ୍ ଗେଜେଟ୍‌ରେ ଲେଖିଥିଲେ—

“ରାଧାନାଥ ଉଡ଼ିଶ୍ୟାର ଗୌରବ କେତନ;

ଉଦାର ବିମଳ ଧୀର ସୁବିଧାସ ସୁଜନ

ନାନା ଭାଷା ବିଭୂଷିତ,

ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରାବୃତ୍ତିତ

କବିତା କାନନେ ପିକବର ପ୍ରିୟବର,

ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଦେବ ପୂର୍ବ ତୋମାର ଅନ୍ତର ।

X

X

X

ରାଧାନାଥ, ଉଡ଼ିଶ୍ୟାର କରପ୍ତା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ

ଫର୍ଦ୍ଦଜଣ ହୁଏ ସାଧୁ ସୁଦେଶ ମଙ୍ଗଳ,

ହେ ସୁଜନ, ପୃଥ୍ୱୀବିତ

ଥାକ ସୁନ୍ଦର ସୁଦେଶେ,

ସଂସାରରେ ବିଶ୍ୱ ବାଧା ଅବିଧମ କର

ବଡ଼ ହୁଏ ପ୍ରିୟବର, ଆଶୀର୍ବାଦ କର ।”

ଭୂଦେବବାବୁଙ୍କର ଏହି ଆଶୀର୍ବାଦ ସଫଳ ହୋଇଛି କି ନା ତାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଓଡ଼ିଆ ଜାଣନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଧୁନିକତା, ବିଶେଷ-

କରି କବିତା ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନୂତନତ୍ୱ ଆଣିବାରେ କବିବର ରାଧାନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ଅଗ୍ରଣୀ ସାରଥୀ । ଜନ୍ମଦିନଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯନ୍ତ୍ରଣା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଓ ତମସାକ୍ତତା ପରମ୍ପରା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସଂଗ୍ରାମ କରି କରି ସେ ହୋଇଛନ୍ତି ବିଜୟୀ । ତାଙ୍କର ବିଜୟଯାତ୍ରା ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୂପରେ ରୂପାୟିତ ।

ବାଲେଶ୍ୱର ସହରର ଦକ୍ଷିଣକୁ ପ୍ରାୟ ୨୫ ମାଇଲ ଦୂରରେ କେଦାରପୁର ଅବସ୍ଥିତ । ସନ ୧୮୫୮ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ମାସ ୨୮ ତାରିଖରେ ଏହି ଗ୍ରାମରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ନବଯୁଗର ବାନ୍ଧବଜନ କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ । ତାହାଙ୍କର ନାମ ସୁନ୍ଦର-ନାରାୟଣ ରାୟ ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ତାରଣୀ ଦେବୀ । ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବୟସ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ତାଙ୍କ ମାତା ଲହରୀଳା ସମ୍ବରଣ କରିଥିଲେ । ଛଅ ବର୍ଷ ବୟସରେ ରାଧାନାଥ ଗ୍ରାମ ପାଠଶାଳାରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇଥିଲେ । ସର୍ବଦା କ୍ଷୀଣ ଓ ରୁଗ୍ନ ଥିବାରୁ ପାଠପଢ଼ାରେ ତାଙ୍କର ବରାବର ବିଫଳ ଘଟୁଥିଲା । ସେ ଡିସେମ୍ବର କାଳ ପାଠଶାଳାରେ ପଢ଼ିଥିଲେ । ମାତ୍ର କାଶରୋଗ ପ୍ରବଳମନ୍ତ୍ରବାରୁ ଏବଂ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଲାଭ ନ ରହିବାରୁ ତାଙ୍କ ବାପା ତାଙ୍କୁ ଘର ପାଖକୁ ନେଇ ଆସିଲେ । ସୁନ୍ଦରନାରାୟଣ ସେତେବେଳକୁ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ଚିକିତ୍ସା ପ୍ରତି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଲେ ଏବଂ ସାମାନ୍ୟ ଆରୋଗ୍ୟ ହେବାରୁ ନବବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କୁ ଜିଲ୍ଲାସ୍କୁଲରେ ଭର୍ତ୍ତି କରାଇଲେ ।

ରାଧାନାଥ ଗଣିତରେ ଧୂରଣ ଥିଲେ । ୧୭ ବର୍ଷ ବୟସରେ ରାଧାନାଥ କଳିକତା ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ପ୍ରବେଶିକା ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣହୋଇ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି କଲେଜରେ ଅଧ୍ୟୟନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କଳିକତା ଗଲେ । ବ୍ୟାପକ ଫଳାଫୋଟନ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଚରିତରେ ବଡ଼ ତମକାର ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି—“ମୁଁ ବାରବାଟୀ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ାଉଥିବା ସମୟରେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏଣ୍ଟ୍ରାନସ୍ ପରୀକ୍ଷା ଦେବା ସକାଶେ କଳିକତାକୁ ପ୍ରେରିତ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ନାମ ରାଧାନାଥ ରାୟ । କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ସର୍ବପ୍ରଥମ ଏଣ୍ଟ୍ରାନସ୍

ପରାସୋଡ଼ୀଶ୍ରୀ ଗୁପ୍ତ । ସେ ୧୮୭୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବାଲେଶ୍ୱର ସ୍କୁଲରୁ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପାଶ୍ କରିଥିଲେ । ରାଧାନାଥବାବୁଙ୍କ ପାଶ୍ ସମ୍ପାଦ ବାଲେଶ୍ୱରରେ ପଦ୍ମସ୍ତବା ଦିନ କଟକରେ ଭାରି ଗୋଟାଏ ଚଢ଼ଳ ପଡ଼ିଗଲା ଅମଳମାନେ ଗୋଟାଏ ସ୍ଥାନରେ ବସି ବୋଲିବୋଲି ହେଲେ—“ଜଣା ଯାଉଛି ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପାଶ୍ ଖୁବ୍ ଗୋଟାଏ ବଡ଼କଥା ନୁହେଁ । ଆନୁମାନଙ୍କର ସୁନ୍ଦର-ବାବୁଙ୍କ ସାନ ସନ୍ତୁଆ ପିଲାଟା ପାଶ୍ କରି ପକାଇଲା । ଏଇଟା ଆଉ କ’ଣ ବଡ଼ କଥା ହୋଇପାରେ ?”

ରାଧାନାଥ କଲିକତା ପାଠ ପଢ଼ିବାକୁ ଗଲେ ସତ; ମାତ୍ର ବେଶିଦିନ ସେଠାରେ ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅର୍ଥ ଘାବ ଓ ଶାରୀରିକ ପୀଡ଼ା ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଶତ୍ରୁ ସାଜିଲେ । ସେହି ରାଧାନାଥଙ୍କ ଘରରେ କହିଲେ ବରଂ ସଥାର୍ଥ ହେବ—

“ଶକ୍ତି ନାହିଁ ବସ, କାନ୍ଦାରି ଜଗତେ

ନିପୁତକ ନେବ ନିଜ ଇଚ୍ଛାପଥେ ।”—(ନନ୍ଦକେଶରୀ)

ତେଣୁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ନିଜ ଜନ୍ମଭୂମିକୁ ଫେରି ଆସିବାକୁ ହେଲା । ତାଙ୍କ ଫେରିଆସିବା କାରଣକୁ ଫକୀରମୋହନ ଅତି ସୁନ୍ଦରଭାବରେ ତାଙ୍କ ଆତ୍ମଚରିତରେ ଲେଖିଛନ୍ତି—“ଏଣ୍ଟ୍ରାନ୍ସ ପାଶ୍ କରିବା ବେଳକୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ବୟସ ପନ୍ଦର କି ଷୋଳ ହୋଇଥିଲା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଅତି କ୍ଷୀଣ ଦୁର୍ବଳ ଶରୀର ଥିବାରୁ ଗୋଟିଏ ଦଶ ବାରବର୍ଷିଆ ଟୋଳା ପରି ଜଣା ପଡ଼ୁଥିଲେ । ରାଧାନାଥ ଓ ତାଙ୍କ ଶୁଭ୍ର ଲାଲ୍‌ବାବୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚି, ଗୋଟାଏ ବସା ଧରି ରହିଲେ । ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳେ ବନ୍ଦୁକାରୁ ଉଠି ଦୁଇ ଜଣ ଯୋଡ଼ାଏ ଲେଟା ଧରି ଝାଡ଼ା ଫେରିଯିବା ଇଚ୍ଛାରେ ଗୋଟିଏ ପଡ଼ିଆ ଜାଗା ସନ୍ତାନରେ ବାନ୍ଧାରିଲେ । ଅନେକ ବେଳଯାଏ ଚାରିଆଡ଼େ ବୁଲି ବୁଲି ଗୋଟାଏ ଦିଗର ବାଡ଼ି ନଥିବାରୁ କଲିକତା ଉପରେ ଭାରି ଗୋପନୀୟ କହିଲେ, ଏହା ଭାରି ବେଜାୟ ସହର ।” ଫକୀରମୋହନଙ୍କ ଏ ହାସ୍ୟରସାତ୍ମକ ଅବତାରଣା ଯେଉଁ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରୁନା କାହିଁକି—ପ୍ରକୃତରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପିତା ସୁନ୍ଦରନାରାୟଣ ଥିଲେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ଅମଳ । ତାଙ୍କର ଆୟ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ଥିଲା । କଲିକତା

ଖର୍ଚ୍ଚ ଯୋଗାଇ ନ ପାରିବାରୁ ରାଧାନାଥ କେତେ ମାସ ପରେ ବାଲେଶ୍ଵର ଫେରି ଆସିଲେ । ପରେ ଘରୋଇ ଭାବରେ ପଡ଼ି ଏଫ୍. ଏ. ପରୀକ୍ଷାଦେଇ ପାଶ୍ କରୁଥିଲେ ।

ଏହାପରେ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଆରମ୍ଭ ହେଲା କର୍ମମୟ ଜୀବନ । ବାଲେଶ୍ଵର ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ ପରେ ସେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲରେ ୩୦ ଟଙ୍କା ବେତନରେ ଚୂଷ୍ଟାୟ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଏହାର ଦୁଇ ଡିନି ବର୍ଷ ପରେ କଟକରେ କଲେଜ (ରେଭେନ୍ସା କଲେଜ) ସ୍ଥାପନ ହେବାରୁ ତାଙ୍କର ଜଣେ ଆତ୍ମୀୟ ତାଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଖର୍ଚ୍ଚ ଭାର ବହନ କରିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍କାଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶ୍ଵାସନାୟକ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼ିଥିଲା । ରାଧାନାଥଙ୍କ ପିତା ବିରାଟ ପରିବାରର ସମସ୍ତ ଭାର ବହନ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହେବେ—ଭାବି, ସେ ପାଠ ପଢ଼ିବା ଆଶା ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ବାଲେଶ୍ଵରରେ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ-କରି ରାଧାନାଥ ପୁଣି ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତହୋଇ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଲେ । ପୁରୀରେ ତାହାଙ୍କ ଗୁପ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଵନାମ-ବିଖ୍ୟାତ ମଧୁସୂଦନ ରାଓ ଥିଲେ ଅନ୍ୟତମ । ମଧୁସୂଦନ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପ୍ରିୟଗୁରୁ ଓ ସୁହୃଦ ଥିଲେ । ସାହିତ୍ୟ କର୍ମରେ ଉତ୍ତମତ୍ଵର ଆଗ୍ରହଥିବାରୁ ଉତ୍ତମେ ଅବକାଶ ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟ ରଚନା ଓ ଆଲୋଚନା କରୁଥିଲେ ।

ପୁରୀରେ ଦୁଇବର୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାପରେ ସେ ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର ପରୀକ୍ଷାଦେବାକୁ ଯାଇ ଶ୍ଵାସନାୟକ ରୋଗାନ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । କେତେ ମାସ ପରେ ତାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗପ୍ରଦେଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବାଙ୍କୁଡ଼ା ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରାଗଲା । ସେଠାରେ ସେ ଛଅମାସ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାପରେ ତାଙ୍କୁ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲ ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସପେକ୍ଟର ପଦରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ଓଡ଼ିଶାକୁ ଅଣାହେଲା । ଏଠାରେ ପୁଣି ହେଲା ରାଧାନାଥ ଓ ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ମିଳନ । ମଧୁସୂଦନ ସେତେବେଳକୁ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ସ୍କୁଲର ଦ୍ଵିତୀୟ ଶିକ୍ଷକ । ବିପ୍ଳବୀ ପ୍ରସ୍ଥା ପିଙ୍ଗରମୋହନ ସେତିକି ବେଳକୁ ବାଲେଶ୍ଵର ବାସିନ୍ଦା । ଏହି ଡିନିକଣଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାଧାର ମଧୁର ମିଳନରେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ହେଲା ନିବେଶୀ ସଙ୍ଗମ । ମଧୁସୂଦନ ଓ ରାଧାନାଥଙ୍କ ମିଳିତ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାର ଆତ୍ମ-ପ୍ରକାଶ କଲା ‘କବିତାବଳୀ’ । ଏଠାରୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ବାହୁବ ସାହିତ୍ୟିକ ଜୀବନର ପୂର୍ବପାତ ହେଲା ।

ବାଲେଶ୍ଵରରେ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ଡେପୁଟି ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର ପଦରେ ରହିବାପରେ ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଶାର ଜିଲ୍ଲା ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର ପଦକୁ ଉନ୍ନୀତ ହେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସେ ବଙ୍ଗଳାରେ ‘ଲେଖାବଳୀ’ ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟ ରଚନାକରି ଭୁବେବ ମୁଖୋପାଧ୍ୟାୟଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲେ । ଭୁବେବବାବୁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶପାଇଁ ଲେଖନୀ ଭୂମିକା କରିବାକୁ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଥିଲେ । ଭୁବେବ ବାବୁଙ୍କ ଅନୁମୋଦନ ଫଳେ ରାଧାନାଥ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଜିଲ୍ଲା ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର ପଦରେ ଥାଇ ସେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ବାଲ୍ୟର ବୁଲିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରକୃତ ସହିତ ସୁପରିଚିତ ହେବାପାଇଁ ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କଲଗି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସୁଯୋଗ । ବାମଣ୍ଡାର ସୁବିଧାଯୁକ୍ତ ରାଜା ବାସୁଦେବ ସୁତଳଦେବଙ୍କ ସହିତ ରାଧାନାଥଙ୍କ ପଥ ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା । ତାଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଗ୍ରହଣକରି ସେ ବାମଣ୍ଡା ଯାଇଥିଲେ ଏବଂ ସେଠାକାର କାବ୍ୟ-ରସିକଙ୍କ ସହିତ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୮୯୨ ମସିହାରେ ରାଧାନାଥ ଇନ୍‌ସ୍ପେକ୍ଟର ପଦକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୋଇଥିଲେ । ୧୮୯୭ ମସିହାରେ ବିଟ୍ଟିଶ ସରକାର ତାଙ୍କୁ ରାୟବାହାଦୁର ଉପାଧିଦ୍ଵାରା ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ । ୧୮୯୯ ମସିହାରେ ତାଙ୍କୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଭାଗକୁ ବଦଳି କରା ଯାଇଥିଲା । ସେଠି ସେ କିଛିକାଳ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ପ୍ରାୟ ୪ ବର୍ଷ ଆଗରୁ ସେ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ—କେବଳ ଶାସ୍ତ୍ରର ମାନସିକ ଦୁର୍ବଳତା ଯୋଗୁଁ । ୧୯୦୩ ମସିହାରେ ରାଧାନାଥ ଅବସର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେ ନିଜର ରୁଗ୍‌ସ୍‌ପୁସ ଟିକିଭୁଝଙ୍କ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ ପରିଭ୍ରମଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଦ୍ଵାରା ଶଶିଭୂଷଣଙ୍କ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟପରିବର୍ଦ୍ଧନ ଘଟିଥିଲା । ୧୯୦୮ମସିହାରେ ରାଧାନାଥ କିଛିକାଳ ବାମଣ୍ଡାରେ କଟାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ଗୁଣଭ୍ରାତା ବାମଣ୍ଡାଧୀଶ ସତ୍‌ଦାନନ୍ଦ ସୁତଳଦେବ ତାଙ୍କପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବେଦିକା ନିର୍ମାଣ କରାଇ ଦେଇଥିଲେ । ସେଇ ବର୍ଷ ସେ କଟକକୁ ଫେରି ଆସିଲା ପରେ ସାମାନ୍ୟ ଜ୍ୱରରୋଗରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କଲେ । ଗୁଣଭ୍ରାତା ବାମଣ୍ଡାଧିପତି ସେହିନ ରାଧାନାଥ ଦ୍ଵିତୀୟ ନେଇଥିବା ବେଦିକାରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରସ୍ତର ଫଳକରେ କବିତାଟିଏ ଖୋଦେଇକରି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ—

ଯାହା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦର୍ଶକର ହୃଦୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସ୍ମୃତି ଜାଗ୍ରତ କରେ ।

“ସାହିତ୍ୟ କାନନରୁ ବସନ୍ତ-କୋକିଳ,
କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ବାହାଦୁର,
ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଅଷ୍ଟ ଶତାବ୍ଦୀରେ
କରିଥିଲ ବାମଣୀକୁ ଶୁଭ ଆଗମନ ।

× × ×

ଶେଷକଣ ଏହି ଯାତ୍ରା ପ୍ରବେଶି ଆଳୟେ,
ବିଭେଗି ରୋଗେ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅଷ୍ଟଦିନାନନ୍ଦରେ,
ତେଜ ସବମାୟା ମୋହ, ଆଉ ମରତନୁ,
ଅମର ଭୁବନେ ଯାଇ ବିଞ୍ଚିମିଲ, ସତ୍ୟ;
କିନ୍ତୁ ‘ରାଧାନାଥ’ ନାମ ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅମର;
ରଖିଯାଇଅଛି ଯେଉଁ ଅକ୍ଷୟ କାରୁଣ୍ୟ,
ବିଲୁପ୍ତ ନହେବ ଯାବତ୍ତତ୍ତ୍ୱାର୍ଥ ମେଦନୀ ” ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ-ସଂସାର:

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି-ସମୟ ବହୁ ବୈବିଧ୍ୟରେ
ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଚିନ୍ତା ସମନ୍ୱୟରେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ରଚିତ,
ମନ୍ତ୍ର ! ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପ୍ରାଚୀନତାକୁ ପରିହାର
କରିପାରିନାହିଁ, ବା ଉଚ୍ଚ ନୂତନତାକୁ ଗ୍ରହଣକରି ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନତା ଓ
ଆଧୁନିକତାର ଯଥାର୍ଥ ସଂଯୋଗ ସେତୁ ହେଉଛି ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ।
କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟ ଥିଲେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଉପାସକ । “ସୁନ୍ଦରୀ
ଚୂର୍ଚ୍ଚିକର ଅବସାଦ ଅବସାଦ ନାହିଁ, ତାଙ୍କ କୃତର ମର୍ମବାଣୀ । ରାଧା-
ନାଥଙ୍କ ଲେଖନରେ ପ୍ରକୃତ ହେଉଛି ଚଳଚଞ୍ଚଳା, ସ୍ମୃତିମୟୀ ଓ ବାକ୍-
ପ୍ରଦାୟିନୀ । ସେ ମୂଳ ନୁହେଁ, ଜଡ଼ ନୁହେଁ, କି ନିବୋଦ ନୁହେଁ । ରାଧାନାଥ
ରୂପରେ ଅରୂପକୁ ଖୋଜିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେଇଠି ସେ ରସସ୍ୱାଦୀ ସାଜିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର
ବିଭିନ୍ନ ସାହିତ୍ୟ କୃତିରୁ ଏ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଉଦାହରଣ ଖୋଜି ପାଇହେବ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ କୃତନୟରୁ କେତୋଟିକୁ ରଚନାକାଳ ହିମଅନୁସାରେ
ଏହିଭଳି ସଜାଇ ହେବ । ରାଧାନାଥ ପ୍ରଥମେ ବଙ୍ଗଳାରେ ଲେଖା ଆରମ୍ଭ

କରିଥିଲେ ଏବଂ ପରେ ଓଡ଼ିଆ ଲେଖାରେ ହାତ ଦେଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସେଗୁଡ଼ିକ

ବର୍ଗାଳୀ :

କବିତାବଳୀ (୧ମ ଭାଗ)—୧୮୭୮ ମସିହା
 କବିତାବଳୀ (୨ୟ ଭାଗ)—୧୮୭୦ ମସିହା
 ଲେଖାବଳୀ—୧୮୭୯ ମସିହା

ଓଡ଼ିଆ :

ବିବେକ—୧୮୭୩ ମସିହା
 କେଦାର ଗୌରୀ—୧୮୮୫ ମସିହା
 ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା—୧୮୮୭ ମସିହା
 ନନ୍ଦକେଶୁରୀ—୧୮୮୭ ମସିହା
 ଉଷା—୧୮୮୮ ମସିହା
 ପାବନୀ—୧୮୯୦ ମସିହା
 ଚିଲିକା—୧୮୯୨ ମସିହା
 ମହାଯାତ୍ରା—୧୮୯୨ ମସିହା
 ଭୂଲସୀପ୍ରବଳ—୧୮୯୪ ମସିହା
 ଯଯାତିକେଶରୀ—୧୮୯୫ ମସିହା
 ଉଦ୍‌ଗୀ—୧୮୯୫ ମସିହା
 ଦରବାର—୧୮୯୬ ମସିହା
 ଦଶରଥ ବିପ୍ଳୋଗ—୧୯୦୧ ମସିହା
 ସାବିତ୍ରୀ ଚରିତ—୧୯୦୭ ମସିହା

ଅତିଏକ ଏକଥା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ, କବିବର ଶ୍ୟାମାଧିପ ୧୮୭୮ ମସିହାରୁ ଆରମ୍ଭକରି ୧୯୦୮ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା କରିଛନ୍ତି । କବି ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସେ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ବଙ୍ଗଳାରେ । ‘କବିତାବଳୀ’

ତାଙ୍କ କବିପ୍ରତିଭାର ଆଦ୍ୟ ବିକଟ ବିକାଶ । ବଙ୍ଗଳାରେ ଫୁଟିନୋଲୁଛି କବିପ୍ରତିଭାର ବିକଟ ବିକାଶ-ଘଟିଲୁ ଓଡ଼ିଆରେ । ଭୃଦେବବାବୁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଥିଲେ — “ପୁରାତନ ବିଷୟ ଘେନି ଶକ୍ତି ଓ ଶ୍ରମର ଅପଥା ବିନିଯୋଗ କର କାହିଁକି ? ଭୂମେ ନୁଆ ଗଢ଼ିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବ ଓଡ଼ିଶା ଅତି ସୁନ୍ଦର ଦେଶ । ଏ ଦେଶର ମନୋହର ପ୍ରକୃତି କବିତାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଯୋଗୀ । ଓଡ଼ିଶା ବାସ୍ତବିକ କବିଭ୍ରମଣ୍ଡଳ ଶିଶୁର ଉପଯୁକ୍ତା ଧାଣୀ । (Meet nurse for a poetic child ଓଡ଼ିଶାର ଯେଉଁ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁବ, ନୁଆ ଗଢ଼ିବାର ଉପାଦାନ ଯଥେଷ୍ଟ ରହିଛି” । ବାସ୍ତବରେ ସେହି କବିଭ୍ରମଣ୍ଡଳ ଶିଶୁ ରାଧାନାଥଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତା ଧାଣୀ ପାଇ ଉତ୍କଳର ଲଳା-ମୟୀ ପ୍ରକୃତିକୁ ଚିହ୍ନାଇଦେଲେ ।

ରାଧାନାଥ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧିପାଇଁ ଆହରଣ କରିଛନ୍ତି ସତ; ମାତ୍ର ସେ ଆହରଣରେ ଫୁଟାଇଛନ୍ତି ମୌଳିକତା । ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଗନ୍ତାଘରୁ ବହୁ ମୂଲ୍ୟବାନ ଉପାଦାନ ଗ୍ରହଣକରି ଉତ୍କଳୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦୀରେ ସମନ୍ୱୟକରି କମଳାୟ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଜଣେ ଆଲୋଚକ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କହିଛନ୍ତି— ‘ରାଧାନାଥ ଯେଉଁ କାବ୍ୟ-ସୌଧ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି, ତା’ର ଭିତ୍ତିଭୂମି ହେଲା ସମ୍ପୃକ୍ତ ସାହିତ୍ୟ, ତାହାର ଇଟା ପଥର ହେଲା ଗ୍ରୀକ୍ ଓ ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟ ଏବଂ ତାହାର ଚୁନ ସିମେଣ୍ଟ ହେଲା ଓଡ଼ିଶାର ଇତିହାସ ଓ କମ୍ପଦନ୍ତୀ’ । ବାସ୍ତବିକ ବିଭିନ୍ନ ଚିନ୍ତାଧାରାର ମଧୁର ସମାହାରରେ ରାଧାନାଥ ସାହିତ୍ୟ ଏକ ମନୋଜ୍ଞ ମଧୁଭଣ୍ଡାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । କବି T. S. Eliot ବିଷୟ-ବସ୍ତୁର ଆହରଣ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମନ୍ତବ୍ୟକ୍ରମର ଲେଖିଛନ୍ତି, “One of the surest of tests is the way in which a poet borrows, immature poets imitate, mature poets steal, bad poets deface what they take, and good poets make it into something better, or at least something different” . କବି ରାଧାନାଥ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜଣେ ସାର୍ଥକ କବି । ସେ ଆହରଣକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକରି ନିଜ କବି ପ୍ରତିଭାର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ସୃଷ୍ଟିଧର୍ମୀ ଜୀବନ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ରଚନାରୁ । ତତ୍ପରେ ସେ ବଙ୍ଗଳା ପଦ୍ୟ ରଚନା ଓ ଅନୁବାଦ କାର୍ଯ୍ୟ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତି । ଅନୁବାଦକ ଭାବରେ ‘ମେଘଦୂତ’ କବିଙ୍କୁ ଯେତେ ଗୌରବ ମଣ୍ଡିତ କରିଥାଏ, ‘ବିବେକ’ ଓ ‘ଇତାଲ୍ୟୁ ଯୁବା’ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଯଥାର୍ଥ ଗଦ୍ୟ ଲେଖକଭାବରେ ମଧ୍ୟ ମହମାନୀତ କରିଥାଏ । ଏହି ମହାନ ପ୍ରତିଭାର ଆଦ୍ୟ ସୌରଭ ପ୍ରଥମେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଓ ଅନୁବାଦରୁ ଆରମ୍ଭହୋଇ କ୍ରମେ ‘କେଦାର-ଗୌରୀ’, ‘ଫେରାଗା’, ‘ନନ୍ଦକେଶବ’, ‘ଉଷା’, ‘ପାଦଶା’, ‘ଚଲିକା’, ‘ଦରବାର’, ‘ମହାଧାନ୍ୟ’, ‘ଯଯାତିକେଶବ’, ‘ଉଦ୍ୟୋଗ’, ଓ ‘ଭୁଜାସୀ ପ୍ରବଳ’ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଛି । ସେ ହେଲେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ-କବିତାର ଯଥାର୍ଥ ପ୍ରାଣ-ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା; ମାତ୍ର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସେ ହେଲେ ଖବ୍ର ସମାଲୋଚନାର ଶରବ୍ୟ । ଫେରାଗା, ଉଷା, କେଦାରଗୌରୀ ଓ ପଦଶା ଆଦି କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର କଥାବସ୍ତୁ ଗ୍ରୀକ୍ କାବ୍ୟରୁ ଆନତ ଏବଂ ଏସବୁ କଥାବସ୍ତୁ ଉତ୍କଳୀୟ ଜାତୀୟ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଅପମାନଜନକ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ସମାଲୋଚନା ଶୁଣିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ୧୮୮୭ ମସିହାରୁ ରାଧାନାଥ ବିଶ୍ୱେସାରୀ ସମାଲୋଚନା କୁହୁଳି ୧୮୯୩ ମସିହା ବେଳକୁ ଏହା ଛାଡ଼ିଦେଇ ହୋଇଉଠିଲା ।

୧୮୯୩-୯୪ ମସିହାରେ ‘ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ’ ଓ ‘ବିଜୁଳୀ’ ପତ୍ରିକାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା କବି-କନ୍ଦଳ ରାଧାନାଥଙ୍କପାଇଁ ଏକ ବିଷମ ପରୀକ୍ଷାର ସମୟ ହୋଇଉଠିଲା । ଭଞ୍ଜ ଓ ରାଧାନାଥ ସପ୍ତସବାଦୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିବାଦ କ୍ରମେ ଶାନ୍ତହୋଇ ଉଠିବାରୁ ନିଜେ ରାଧାନାଥ ୧୮୯୪ ମସିହା ଫେବୃୟାରୀ ୫ତାରିଖରେ ଏକ ପତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ—“ଭଞ୍ଜ କବିଙ୍କୁ ମୁଁ ମୋହର ଏକତର ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ଜ୍ଞାନକର ଆବାଜ୍ଞ ଭକ୍ତିକର ଆସୁଅଛି । ମୁଁ ଯେ କେବଳ ବାହ୍ୟତଃ ଭକ୍ତି ଦେଖାଇଅଛି ତାହା ନୁହେଁ, କାର୍ଯ୍ୟତଃ ଭକ୍ତି ଦେଖାଇବାର ଅନେକ ନିଦର୍ଶନ ମୋହର ନିଜ ପ୍ରକାଶିତ ପଦ୍ୟରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ । ମୋହରୁ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ଅଧିକ ଅନୁକାଶ ପଦ୍ୟଲେଖକ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୋଧହୁଏ ଅଳ୍ପ ବାହାରିବେ” । ଏଥିରୁ ମନେହୁଏ ରାଧାନାଥ ଜଣେ ଉଦାର ମନୋଭାବ-ସ୍ୱପନ୍ନ କବି ଥିଲେ । ସେ ସମାଲୋଚନାରେ କ୍ଷତ-

ବିଷୟ ହୋଇଛି, ସତ, ମାତ୍ର ଉଦାରଭାବରେ ସମାଲୋଚନାକୁ ସେ ଗ୍ରହଣ କରନେଇଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ମୃତ୍ୟୁପରେ ସେ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି ଅଜସ୍ର ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ:

ରାଧାନାଥଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିସମ୍ପଦ ବିବିଧବର୍ଣ୍ଣା । ସେ ବାସ୍ତବରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ଟାଣ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ବଳପୂର ସଜ୍ଜନ ଦେଲେ (created disorder in old order) । ନୂତନତାର ଆବାହକ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଏହିଭଳି ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇପାରେ ।

(କ) ବିଷୟ ନିର୍ବାଚନରେ ମନ୍ଦୟତା :—ରାଧାନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଷୟ ନିର୍ବାଚନ ଗତାନୁଗତ ଥିଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣ, ସୀତା-ରାମ ଓ ରାଜାରାଣୀଙ୍କର ବିରହ ମିଳନ ଜଡ଼ିତ କାହାଣୀକୁ ଭିତ୍ତିକରି କାବ୍ୟ-କବିତା ଲେଖା ହେଉଥିଲା । କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଷୟବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟ ଥିଲା । ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟ, କୈଶୋର, ଯୌବନ, ପ୍ରେମ, ବିରହ ଓ ମିଳନ ସହ ପ୍ରାକୃତିକ ଋତୁବର୍ଣ୍ଣନାର ସଂଯୋଗରେ ଏହି କାବ୍ୟମାନ ଗଢ଼ି ଉଠୁଥିଲା । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥ ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଣିଲେ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ପ୍ରେମଭିତ୍ତିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବୈଚିତ୍ର୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ । ଦେଶପ୍ରେମ, ଜାତୀୟତେଜନା ଓ ଗଣତେଜନା ଆଦି କ୍ରମଶଃ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରୁଛି । ଧର୍ମ-ଦରଦ୍ର, ପାପୀ ଓ ପୁଣ୍ୟବାନ୍, ଏବଂ ପ୍ରଜା ଓ ଜର୍ମିଦାର ଆଦି ଚରଣର ବାସ୍ତବ ଆଲୋଚନାରେ ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟ ରୁଚିମନ୍ତ । ତାଙ୍କ ସାହିତ୍ୟରେ ସାମାଜିକ ଧାର୍ମିକ, ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ଜୀବନର ଚିତ୍ର ପୁରୁଷିତ । ‘ଉଷା’, ‘ମହାଯାତ୍ରା’ ଓ ‘ଦରବାର’ ଆଦି ଏହାର ବଳିଷ୍ଠ ନମୁନା ।

(ଖ) ପ୍ରେମ-ପ୍ରଣୟର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ.—ରଜତପୁରୀ ପ୍ରେମବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବିଶେଷ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ । ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ସେଠି ଦୈହିକ ମିଳନରେ

ପ୍ରେମର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ବଞ୍ଚିତ । ମିଳନର ଯଜ୍ଞବେଦରେ ପ୍ରେମର ବେଦଧ୍ବନି
ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାକୁ ଏହି କାଳରେ କବିମାନେ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।
ରଚିତ ନିକଟରେ ନିକଟିତ ହୋଇଛି ଏ ଯୁଗର ପ୍ରେମ । ଦେହର ବଳପୂର୍ବକ
ଅବସ୍ଥାମକର ନପାରି ଏ ଯୁଗର ପ୍ରେମହୋଇଛି ରୁଚିଶାସ । ପ୍ରେମର ମୃତ୍ୟୁ ଏ
ମିଳନରେ; ମାତ୍ର ପ୍ରେମର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପୁଣି ଉଠେ ବରହରେ । ଝରି ପଡ଼ୁଥିବା
ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଣୁରୁପ ମଧ୍ୟତେଇ ପ୍ରେମର ସପ୍ତରଙ୍ଗୀ ଲମ୍ବିଧର ପ୍ରକଟିତ
ହୋଇଉଠେ । ପ୍ରେମର ସାର୍ଥକତା ମୃତ୍ୟୁରେ, ଜୀବନରେ ନୁହେଁ । ରାଧାନାଥଙ୍କ
ପ୍ରେମ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଏହି ଚିତ୍ର ନେତ୍ରିବାକୁ ମିଳେ । ‘କେଦାର ଗୌରୀ’ ଓ
‘ନନ୍ଦକେଶରୀ’ କାବ୍ୟରୁ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିଆଯାଇପାରେ । ପୁଣି ତାଙ୍କ
ପ୍ରେମରାଜ୍ୟରେ ନିଷ୍କାର ଭୂମିକା ଖୁବ୍ ଶାନ୍ତ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଗାଇଉଠିଛନ୍ତି—

“ଧନ୍ୟ ସେ ପ୍ରୀତିକ ମରଣ ଶୁଦ୍ଧିକ

ପ୍ରୀତି ଯେ ପାରଇ ଜଣି,

ଶିଶୁଷ ମୃଦୁଳା

ଲବଣୀ ମିତୁଳା

ପ୍ରୀତି କଲ ସାହସିନୀ” ।

—(କେଦାର ଗୌରୀ)

(ଗ) ପ୍ରକୃତ ଚିନ୍ତାରେ ଅଭିନବତା :—ଝଟିଯୁଗୀୟ ପ୍ରକୃତ

ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିଲା ଗତାନୁଗତିକ,—ମେକାନିକାଲ୍ । କେବଳ ବାହ୍ୟ-ପ୍ରକୃତିର କମ-
ମୟ ରୂପବର୍ଣ୍ଣନା ହିଁ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟକୁ ଚିମ୍ବୁଟିତ କରିଥିଲା । ମାତ୍ର
କବିଙ୍କର ରାଧାନାଥ ପ୍ରକୃତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଆଖିଦେଲେ ଅଭିନବ ରୂପସମ୍ଭାର ।
ତାଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଜଡ଼ି ବା ନିର୍ବାକ ନୁହେଁ ; ବରଂ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ମାନବିକ
ଗୁଣରେ ବିଭୂଷିତ । ବାହ୍ୟ-ପ୍ରକୃତ ଓ ଅନ୍ତଃପ୍ରକୃତିର ସମନ୍ୱିତ ରୂପାୟନରେ
ଏହି କବିଙ୍କର କାବ୍ୟ-କବିତା ହେଲା ପ୍ରାଣବନ୍ତ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘ଚଳିକା’
ଏକ ସାମାନ୍ୟ ହ୍ରଦ ନୁହେଁ—ସେ ହେଉଛି ଅପୂର୍ବ ଲବଣ୍ୟମୟୀ କାବ୍ୟ-
ନାୟିକା । ସେ ପୁଣି “ ଉତ୍କଳ କମଳା-ବିଳାସ-ଫାଦିକା; ମରୁମାଳିନୀ
ଫାଳାୟୁ ଚଳିକା ” । ସଙ୍ଗେ ପ୍ରକୃତ ପୁଣି ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ-ଜଗତରେ
ସିଦ୍ଧାଣ୍ଡିକ ହୋଇଉଠି—

“ପରସ୍ପର ଭୁଜ ଛନ୍ଦିବାରେ ଯତା,
 ତମା ରୁତ ଯହିଁ ବଳାନ୍ତ ଶରଧା ।
 × × ×
 କୋଠରୀ ଯହିଁ ବଦନ ବିଜନେ,
 ଧଉଳୀ ଦେଖଇ ନୟା ଦରପଣେ;
 ଗାହାଜୀ ରଚନ୍ତି ଯହିଁ କେଳିକଳା,
 ଇନ୍ଦ୍ର ନିକୁଞ୍ଜେ କଳ୍ପ-କୁନ୍ଦଳା ।”

— (ନନ୍ଦକେଶରୀ)

(ଘ) କାବ୍ୟ-ଗଠନରେ ରୀତି-ପରୱାନ :—ଗତାବୁତ୍ତକ
 ଶୈଳୀରେ ଛନ୍ଦ, ଯତି, ନିୟମ ଓ ଅଳଙ୍କାର ଆଦିର ପ୍ରୟୋଗ ଶୁଦ୍ଧିରେ
 ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣି ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟ-ଗଠନରେ ନୂତନତା ଆଣିଦେଲେ ।
 କାବ୍ୟରୁ ସାଙ୍ଗୀତିକତା ଦୂରେଇଗଲା ଏବଂ ଏଥିରେ ଆଉ ବିଭିନ୍ନ ଛନ୍ଦର
 ବହୁଳ ପ୍ରୟୋଗ ହେଲା ନାହିଁ । ଶୁଦ୍ଧିର କାବ୍ୟ-କବିତା ଅଳଙ୍କାରର
 ଦୁର୍ବଳ ଭାବରେ ଭ୍ରାନ୍ତିଗ୍ରସ୍ତ କାବ୍ୟରସକୁ ବିଚ୍ଛେଦିତ କରୁଥିଲା । ମାତ୍ର
 ରାଧାନାଥ ଅଳଙ୍କାରର ସ୍ବାଭାବିକ ପ୍ରୟୋଗରେ ଓ ସରଳ ଭରଳ ସାବଲ୍ଲୀ
 ଭାଷା ମଧ୍ୟମରେ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ-ଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ମଧୁରୀ ମଣ୍ଡିତ କଲେ ।
 ଉପାମିଳନ ମଧ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ଗୁଣ । କାବ୍ୟ ରଚନା
 କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅମିଶାକ୍ଷର ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଦିଗରେ କବି ରାଧାନାଥ ହେଉଛନ୍ତି
 ଅଗ୍ରଣୀ । ‘ମହାଯାତ୍ରା’ ଏହାର ଏକ ସର୍ବଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ତତ୍କାଳୀନ ସମୟର
 ପ୍ରାଣସ୍ପନ୍ଦନକୁ ରାଧାନାଥ କାବ୍ୟ-କବିତା ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ରୂପାୟିତ କଲେ ।
 ଜାତୀୟଚେତନା ଓ ଜାତିବନ୍ଦନା ପ୍ରଥମ ଧରଣର ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ-
 କବିତାରେ ଦେଖାଦେଲା । ରାଧାନାଥ ଏହି ଚେତନାର ଆଦ୍ୟ-ଉଦ୍ଗାତା ।

(ଙ) ମାନବିକ ଆବେଦନ ସୃଷ୍ଟି :—ସାହିତ୍ୟକୁ ବିଳାସର
 ସାମଗ୍ରୀ ନ ଭାବି ଜୀବନରେ ପ୍ରତିଛବି ମନେକରିବା କଥା ରାଧାନାଥଙ୍କ
 ସବୁପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଶାର ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କୁ ଚେତାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଶୁଦ୍ଧ
 ସାହିତ୍ୟରେ ରାଧା-କୃଷ୍ଣ, ସୀତା-ରାମ ଓ ରାଜା-ରାଣୀଙ୍କ ଜୀବନକାହାଣୀ ବର୍ଣ୍ଣିତ
 ହେଉଥିଲା । ଏସବୁ କାବ୍ୟରେ ଜୀବନର ବୈବିଧ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ମାତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କ କାବ୍ୟ-କବିତାରେ ଫୁଟି ଉଠିଲେ ଜୀବନର ବର୍ଣ୍ଣ-ବୈବିଧ୍ୟ ଓ ସାଧାରଣ ମଣିଷ ଜୀବନର କାହାଣୀ । ସାବ୍ୟସାକ ମାନବିକ ଆବେଦନରେ ଭୁବି ମନ୍ତ୍ର ହେଲା ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ-କବିତା । ଯଥା :—

“ମାନ୍ୟତା-ଅର୍ଜନା ଲାଗି ଅଗଣେ
ରହନ୍ତି ଯତନେ ପୁଷ୍ପ ଉପବନ;
ଦେଖିପାଇଁ ତହୁଁ ପୁଷ୍ପ ନେଲେ କେହି
ମାଲୀଏ ମରନ୍ତି ଜରମାନା ଦେଇ ।”

(ଦରବାର)

ମୋଟ ଉପରେ ଅନୁସରଣ ସହିତ ମୌଳିକ କଳ୍ପନା, ଶୁଦ୍ଧ ମାର୍ଜିତ ଭାଷା ଓ ସୁଗୋପଯୋଗୀ ଭାବପ୍ରକାଶ ବୈବିଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ରାଧାନାଥ-ସାହିତ୍ୟ ଗୌରବ ବିମଣ୍ଡିତ । ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଡକ୍ଟର ନଟବର ସାମନ୍ତରାୟ କହିଛନ୍ତି—“ସେଥିରେ ବିଦେଶୀ କଥାବସ୍ତୁ ବିଦେଶୀ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଜୀବନାଦର୍ଶ ସବୁ କିଛି ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଏପରି ଏକ ଉପାଦାନ ଅଛି ଯାହା ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟିର ଏକ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ର । ସେ ଉପାଦାନ ହେଉଛି କାବ୍ୟର ଶିଳ୍ପ ଗୌରବ ଓ ସୁସ୍ଥା-ପ୍ରାଣର ଅପୂରନ୍ତ ରସ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ । ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟର ଶିଳ୍ପ-ବୈବିଧ୍ୟ, ଯେପରି ମନେହୁଏ, କେବଳ ରାଧାନାଥଙ୍କ ସାହିତ୍ୟଠାରେ ପ୍ରଥମେ ଦେଖାଦେଇ ପ୍ରାୟ ଏ ସାହିତ୍ୟରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଯାଇଛି ।” ବାସ୍ତବରେ ଏ ମନ୍ତବ୍ୟ ସତ ।

(ଚ) ମୌଳିକ ପ୍ରବନ୍ଧର ଉଦ୍‌ଗାତା :—ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚ୍ୟର ଏକ ଉନ୍ନତ ଗୁରୁକଳା । ଗଦ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ପଥରେ ପ୍ରବନ୍ଧର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଉନ୍ନତ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଅଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଏକ ବିଜ୍ଞାନରେ କୁହାଯାଇଥିଲା—“ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ମଣିଷ ଉତ୍ସାହ ଓ ଧନର ଅଭାବରୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଓ ଗ୍ରନ୍ଥାଦି ଲେଖିବାକୁ ଯତ୍ନବାନ୍ ହେଉନାହାନ୍ତି । ଏହି ଅଭାବ ଦୂରକରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମୟୂରଭଞ୍ଜରୁ ‘ଉତ୍କଳପ୍ରଭା’ ନାମ୍ନୀ ମାସିକ ପତ୍ରିକା ଆଗାମୀ ବୈଶାଖ ମାସରୁ ବାହାର କରାଯିବ । ଏଥିରେ ସାହିତ୍ୟ, ବିଜ୍ଞାନ, ଦର୍ଶନ, ରାଜନୀତି, ସାଧାରଣ

ଧର୍ମ ଓ ଲାଭ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରବଚନ ସମ୍ବେଦିତ ହେବ ।” ଏଥିରୁ ଅନୁମାନ କରିହେବ—‘ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ’ ପତ୍ରିକାରେ ୧୮୭୩ ମସିହାରେ ‘ବିବେକୀ’ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବସ୍ଥା କ’ଣ ହୋଇଥିବ ! ‘ବିବେକୀ’ ଏକ ଦୀର୍ଘ ପ୍ରବନ୍ଧ । ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଶୁଦ୍ଧ ଓ ଉପଦେଶାତ୍ମକ । ରାଧାନାଥ ନିଜର ଶିକ୍ଷକ-ଜୀବନର ଅନୁଭୂତିକୁ ପୁଟିନେଇ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅପୂର୍ବତା ଏଇଠୁ ଛାଁ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ଯେଉଁ କିଛି ସୂଚି ବିରୂପ ରହିଛି, ପ୍ରଥମ ସୃଷ୍ଟି ହିସାବରେ ଉପେକ୍ଷଣୀୟ ।

‘ବିବେକୀ’ ପ୍ରବନ୍ଧର ଅନୁଧ୍ୟାନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରବନ୍ଧର ସଂଜ୍ଞା-ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ତାହାର ଇତିହାସ ସମ୍ପର୍କରେ ଜାଣିବା ଦରକାର ।

ପ୍ରବନ୍ଧର ସଂଜ୍ଞା ଓ ସ୍ୱରୂପ :

ଗଦ୍ୟସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବନ୍ଧର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେତେବେଳରୁ ମତରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ହେଉଛି ଗଦ୍ୟର ଏକ କଳା-କର୍ମ । ଲେଖକର କଳ୍ପନା ଓ ବୁଦ୍ଧିବୃଦ୍ଧିକୁ ଅବଲମ୍ବନକରି ଆତ୍ମ-ସଚେତନ ଓ ଯୁକ୍ତି-ନିଷ୍ଠ ଗଦ୍ୟରଚନାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ କୁହାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରବନ୍ଧ ହେଉଛି ପ୍ରଜ୍ଞାପାତ୍ର ଏକ ନାତିଦୀର୍ଘ ରଚନା । ଏହା ଏକ ସ୍ୱାଭାବସୁନ୍ଦର ସାହିତ୍ୟିକ କଳା । ଯେକୌଣସି ବିଷୟ ବା ଭାବକୁ ନେଇ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରାଯାଇପାରେ । ସାହିତ୍ୟର ଚରନ୍ତନ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଓ ଆନନ୍ଦଦାନ,—ପ୍ରବନ୍ଧ ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଏଣୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ହେଉଛି ଭାବପ୍ରକାଶର ଅନ୍ୟତମ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ମାଧ୍ୟମ । ଆଧୁନିକ ମନୁଷ୍ୟର ସଜଳ ଭାବ-ଭାବନା, ଚିନ୍ତା-ଚେତନା; ସବୁ କିଛି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧର ସ୍ଥାନ ଏକାନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ପ୍ରବନ୍ଧର ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପ୍ରାକୃଷ୍ଟ ବଚନ (ପ୍ର—ବଚ୍ + ଅ) ଯୁକ୍ତ ରଚନା । ମାତ୍ର ଆଧୁନିକ ସ୍ତରରେ ଏହାର ଅର୍ଥ ବଦଳି ଯାଇଛି । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ପଦ୍ୟାତ୍ମକ ରଚନାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ କୁହାଯାଉଥିଲା । ଶ୍ରୀ

ଜୟଦେବ ‘ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ’ରେ ଏଥିପାଇଁ ଲେଖିଛନ୍ତି—“ଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବ ରକ୍ତକେଳି କଥା ସମେତମେତଂ କରେଡ଼ି କୟଦେବ କବିଃ ପ୍ରବନ୍ଧଂ ।”

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ମଧ୍ୟ କବିତାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ତାଙ୍କ ‘ଭାଗବତ’ରେ ଲେଖିଛନ୍ତି —“ଭାଷା ପ୍ରବନ୍ଧେ ଭାଗବତ”; ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାରଙ୍କର ବିଦଗ୍ଧ ଚିନ୍ତାମଣିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ‘ସମକାଦି ଚିନ୍ତାକାବ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରବନ୍ଧ’ । ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନାଙ୍କର ‘ଚତୁର ବିନୋଦ’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି—“ନାନା ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରବନ୍ଧେଣ କାଳଃ ଗଚ୍ଛତ ଧୀମତା”; ଯଦୁମଣି ମହାପାତ୍ରଙ୍କର କାବ୍ୟ ‘ପ୍ରବନ୍ଧ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର’ରେ “ଦ୍ଵିବିଧ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଦିବି ନିବନ୍ଧେ, ପ୍ରବନ୍ଧ ହୋଇଲ ଖ୍ୟାତ ସେ ।”—ଆଦି ଉକ୍ତିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଦ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲା ।

ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ କିନ୍ତୁ ଗଦ୍ୟକୁ ଆଉ ପ୍ରବନ୍ଧ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉନାହିଁ । କେବଳ ସୁସହଜ, ସ୍ଫୁଟ୍ତନିଷ୍ଠ ଗଦ୍ୟ ରଚନାକୁ ପ୍ରବନ୍ଧରୂପେ ବିଚାର କରାଯାଉଅଛି । ଇଂରାଜୀରେ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ‘Essay’ କୁହାଯାଏ । ଏହା ଫ୍ରାନ୍ସୀ ‘Essais’ ଶବ୍ଦରୁ ସୃଷ୍ଟି । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପ୍ରଯତ୍ନ ବା ପ୍ରଚେଷ୍ଟା (An attempt) । ଫ୍ରାନ୍ସୀ ଲେଖକ ମଣ୍ଟେନ୍ (Montaigne) ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ପର୍କରେ ଏହିଭଳି ଅଭିମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ପରେ ଇଂରାଜୀ ପ୍ରାବନ୍ଧକ କେବଳ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ବିକ୍ଷିପ୍ତଚିନ୍ତାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି (dispersed Meditation) ବୋଲି ମତ ଦେଇଥିଲେ । ଏଇ ସମସ୍ତ ଅଭିମତ ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରତି ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଉକ୍ତର ଜନ୍ମସନ କହନ୍ତି, ପ୍ରବନ୍ଧ ହେଉଛି ଅସଂଲଗ୍ନ, ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନିୟମିତ ରଚନା (A loose sally of the mind, an irregular, undigested piece, not a regular and orderly performance)—ଏହି ଅଭିମତ ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ନୁହେଁ । ପ୍ରବନ୍ଧ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମାଲୋଚକ ବିଭିନ୍ନ ମତପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । *

* 1. In general, it is a composition usually in prose, of moderate length and on a restricted topic.

(Dictionary of World Literature

Terms—Shipley)

ପ୍ରବନ୍ଧ ଯେ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଏକ ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠ, ପ୍ରଜ୍ଞାପ୍ତ, ସଂକ୍ଷିପ୍ତପୂର୍ଣ୍ଣ କଳାକର୍ମ—ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ହୃଦୟ ଅପେକ୍ଷା ବୁଦ୍ଧିର ଏବଂ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ମୁକ୍ତିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା କେବଳ ପାଠକକୁ ଆନନ୍ଦ ଦେଇ ନାହିଁ; ପାଠକର ଚିନ୍ତାଶକ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ଜାଗ୍ରତ କରେ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି ଦୃଢ଼ିକୁ ଶାଣିତ କରେ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଏହି କାରଣରୁ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନ ଅଧିକାର କରିଅଛି । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁହିଁ ପ୍ରବନ୍ଧ ବିଶ୍ୱସାହିତ୍ୟର ସମେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଆସିଛି । ବିଜ୍ଞାନର ଅଭିନବ ପ୍ରଗତି, ବିଶ୍ୱ ରାଜନୀତିର ବିବର୍ତ୍ତନ, ମନୋବିଜ୍ଞାନର ନବୋନ୍ମେଷ, ଚିନ୍ତା ସମ୍ପର୍କର ବିକାଶ, ମଣିଷର ଜ୍ଞାନ ରାଜ୍ୟରେ ନୂତନ ଆଲୋଚନ, ମୁଦ୍ରାଦନ୍ତର ବିକାଶ ଓ ପ୍ରସପ୍ତିକାର ସମ୍ପ୍ରସାରଣ ଆଦି ନାନାବିଧ କାରଣ ଯୋଗୁ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧର ବିକାଶହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ କରିଅଛି ।

2. A composition of moderate length: usually -in prose, which deals in an essay, currory way with the external conditions of a subject, and in strictness with that subject, only as it affects the writer.

—Edmond Gosse

3. A composition of moderate length on any particular subject or branch of a subject.

—Hurry's Dictionary

4. Piece of writing usually short and in prose on any subject.

—The Advanced Learner's Dictionary

5. A short piece of expository prose which 'attempts' to shed some light on a restricted subject of discussion.

—The Reader's Companion to World Literature

ପ୍ରବନ୍ଧର ପ୍ରକାର ଭେଦ :

ବିଷୟବସ୍ତୁ ଓ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଦୁଇଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା—(କ) ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧ ବା ଚନ୍ଦ୍ରପର୍ଯ୍ୟୀ ପ୍ରବନ୍ଧ (Formal or Informative Essay), (ଖ) ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧ ବା ମନ୍ଦ୍ରପର୍ଯ୍ୟୀ ପ୍ରବନ୍ଧ (Familiar or Intimate Essay) । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥାଏ । ଏହା ବୁଦ୍ଧିକୁ ଖେଳିତର କରେ, ଦୃଷ୍ଟିକୁ ସମ୍ବୃଦ୍ଧ କରେ । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ବୁଦ୍ଧି ଓ ଜ୍ଞାନ ଏ ଧରଣର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ମୁଖ୍ୟ । ତେଣୁ ପ୍ରାବନ୍ଧକ ସଫଳ ଓ ସ୍ଥିତିଧୀରୋଇ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥାଏ । ଯେ କୌଣସି ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ନେଇ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖାଯାଇପାରେ । ଅପର ପକ୍ଷରେ ମନ୍ଦ୍ରପର୍ଯ୍ୟୀ ପ୍ରବନ୍ଧ ବା ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବ୍ୟକ୍ତି-ଚିନ୍ତା ଅପେକ୍ଷା ବ୍ୟକ୍ତି-ହୃଦୟ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଲାଭ କରିଥାଏ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଜୀବନର ଗୁରୁଗନ୍ତୀର ଭାବ ବୁଦ୍ଧିଘାତ୍ର ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିଲାବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖକର ଅନୁଭୂତି-ସ୍ମରଣ ସରସ ହାସ୍ୟମଧୁର ଭାବ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧ ବସ୍ତୁପ୍ରଧାନ; ମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧ ଭାବପ୍ରଧାନ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖକର ଆତ୍ମ-ବିବୃତ୍ତି ବା ଆତ୍ମପ୍ରସ୍ତର ଥିଲାବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଆତ୍ମନିବେଦନ ବା ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଥାଏ । ଡକ୍ଟର ଜାନକୀବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମତରେ—“ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖକ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଆପଣାର ଅନୁଭୂତି ରସରେ ରସାନ୍ତର କରି ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ ପାଠକ ହୃଦୟାନୁଭୂତି ସାହାଯ୍ୟରେ ତାହା ଉପଲବ୍ଧ କରିଥାଆନ୍ତି । ଲେଖକଙ୍କର ସରସ ମନୋଭାବର ସ୍ପର୍ଶଯୋଗୁଁ ଏହି ଧରଣର ରଚନା ପାଠକର ମନରେ ପ୍ରସନ୍ନତା ଓ ହାସ୍ୟ-ମଧୁର ଆନନ୍ଦର ଭାବମଣ୍ଡଳ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧ ଭଲ ଲେଖକ ଓ ପାଠକର ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁଜନୋଚିତ ବ୍ୟବଧାନ ଏଠାରେ ଅପସାରିତହୋଇ ଏକ ପାରସ୍ପରିକ, ବାସ୍ତବୋଚିତ ଅନ୍ତରଙ୍ଗତାର ସୁସମାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧର ବିଷୟ-ବସ୍ତୁକୁ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିସୀମାରେ ଆବଦ୍ଧ କରାଯାଇପାରେ ନାହିଁ । କୌଣସି ଭୁକ୍ତି, ଅବଜ୍ଞତ, ସାମାନ୍ୟ ବିଷୟ, ଘଟଣା ବା ପଦାର୍ଥକୁ

ଅବଲମ୍ବନକରି ଲେଖକ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଗ୍ରହର ନିଜସ୍ବ ରଙ୍ଗରେ ଏହି ଧରଣର ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥାନ୍ତି ।” ବାସ୍ତବିକ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଲେଖକଙ୍କର ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ଗାନ୍ଧୀୟର ସ୍ପର୍ଶ ଥିଲାବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଥାଏ ହୃଦୟବତ୍ତ ଓ ସରସ ମଧୁର ଭାବ ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦ । ପ୍ରଥମଟିରେ ଲେଖକ ନୈବ୍ୟକ୍ରିୟ ଶୈଳୀ (Objective style) କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲାବେଳେ ଦ୍ବିତୀୟଟିରେ ବ୍ୟକ୍ତିକ ଶୈଳୀ (Personal style) କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ପ୍ରଥମଟିର ଭାଷା ଗାନ୍ଧୀୟସୂକ୍ଷ୍ମ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ଦ୍ବିତୀୟଟିର ଭାଷା କାନ୍ଦୁ-କୋମଳ କମମୟ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଥମଟି ତତ୍ତ୍ବପ୍ରଧାନ ହୋଇଥିଲା ବେଳେ ଦ୍ବିତୀୟଟି ଭାବପ୍ରଧାନ । ପ୍ରଥମଟି ବୁଦ୍ଧିକୁ ଶକ୍ତି କରୁଥିଲା ବେଳେ ଦ୍ବିତୀୟଟି ହୃଦୟକୁ ଶକ୍ତି କରେ ।

ଉପରେକ୍ତ ବିଭାଗୀକରଣ ବ୍ୟତୀତ ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ପାଞ୍ଚ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା:—(୧) ବିବରଣାତ୍ମକ (Narrative), (୨) ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ (Descriptive), (୩) ଭାବନାତ୍ମକ ବା ଚିନ୍ତାତ୍ମକ (Reflective), (୪) ତାତ୍ତ୍ବିକ ବା ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ (Argumentative) ଓ (୫) ତଥ୍ୟତ୍ମକ ବା ସମ୍ବାଦତ୍ମକ (Informative) । ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ବ୍ୟକ୍ତି, ବସ୍ତୁ, ସ୍ଥାନ ବା ପ୍ରକୃତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖାଯାଇଥାଏ ତାହାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ,—ଯେଉଁଥିରେ ଯୁଦ୍ଧ, ଜୀବନଚରିତ, ଐତିହାସିକ ଘଟଣା, ରାଜାମାନଙ୍କର ଶାସନ ପଦ୍ଧତି ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ବିବରଣାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ,—ଯେଉଁଥିରେ ଦୟା, ନେଧ, ପୈତୃ୍ୟ, ଅହଂସା ଏବଂ ଦାର୍ଶନିକ, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ଭାବନାତ୍ମକ ବା ଚିନ୍ତାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ,—ଯେଉଁଥିରେ ଆଲୋଚନାତ୍ମକ ଓ ତୁଳନାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଥାଏ ତାହାକୁ ତାତ୍ତ୍ବିକ ବା ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଏବଂ ଯେଉଁଥିରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ ବା ରାଜନୀତିକ ତଥ୍ୟ ପରିବେଷିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ତଥ୍ୟତ୍ମକ ବା ସମ୍ବାଦତ୍ମକ ପ୍ରବନ୍ଧ କୁହାଯାଏ ।

ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନାର ରୀତି :

ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା ସହଜସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ଜଣେ ସ୍ଥିତିଧୀ ଲେଖକହିଁ ବୁଦ୍ଧିଫୁଲ୍ଲ ରଚନା କରିପାରେ । ପ୍ରବନ୍ଧ ଏକ ଗଦ୍ୟ କଳା-କର୍ମ ହେଲେହେଁ

ଏହାର ଗଠନକଳା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଏହା ଅପରା ଗର୍ବ ହୁଏ ନାହିଁ ବା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆବଶ୍ୟକ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରାବନ୍ଧକ ତା'ର ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥାଏ । ଏଥିପାଇଁ ତାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସତର୍କତା ଓ ସଫଳତା ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ ହେଉଥାଏ । ଅପରା ବାକ୍ସପୂର୍ବ ପ୍ରବନ୍ଧର ଏକ ଦୋଷ । ସମଗ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ଭିତରେ ଯେଉଁ କଥାବସ୍ତୁ ଗଢ଼ି କରିଥାଏ ସେଥିରେ ଲେଖକ ଯୋଗସୂତ୍ର ବା ଟିପ୍ପଣୀ ସ୍ଥାନ କରେ । ଶେଷଦୃଶ୍ୟକୁ ଅନୁସରଣେ ଶୁଦ୍ଧ ଗତିଶୀଳ ହେବା ଉଚିତ । ବସ୍ତୁନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧର ଭାଷା, ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ ପ୍ରବନ୍ଧର ଭାଷାଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଗୋଟିକର ଭାଷାରେ ଗାନ୍ଧୀଜୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବେଳେ ଅନ୍ୟତରେ ସୌକୁମାରୀୟ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ । ପ୍ରବନ୍ଧର ଭାଷା ସଫଳ, ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅପରା ଅଳଙ୍କାର ବର୍ଜିତ, ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଓ ଶାଣିତ । ପ୍ରବନ୍ଧର ସାର୍ଥକତା ଓ ମହତ୍ତ୍ୱ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ତା'ର ସମତା (Balance), ସଂକ୍ଷିପ୍ତତା (Brevity), ସଠିକତା (Accuracy), ଏକତ୍ୱ (Uniformity) ଓ ସାବଲୀଳତା (Regularity) ଯୋଗୁଁ । ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଏସବୁ ଗୁଣ ନାହିଁ, ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧ ସାର୍ଥକ ନୁହେଁ । ପ୍ରସାବନା, ବିବରଣୀ ଓ ପରିଶୀଳନା ମନ ମଧ୍ୟରେ ରଖି ଲେଖକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥାଏ । ଏହି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ ଭାବରେ ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପରିବେଷିତ ହୋଇ ନ ପାରିଲେ ତାହା ଉଚ୍ଚକୋଟିର ପ୍ରବନ୍ଧର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲାଭ କରିପାରେ ନାହିଁ ।

ପ୍ରବନ୍ଧର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଓ ବିକାଶ

ମଣ୍ଟେନ୍ (Montaigne) ଯେଉଁଭଳି ଆଧୁନିକ ପ୍ରବନ୍ଧର ଜନକ । ତାଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ମନ୍ତ୍ରପୁରୀ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ Hazlitt, Hunt ଏବଂ Lamb ପ୍ରଭୃତି ଲେଖକମାନେ ତାଙ୍କର ଶୈଳୀକୁ ଗ୍ରହଣକରି ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥିଲେ । ବେକନ୍ (Bacon) କୁ ଇଂରାଜୀ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଜନକଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଯୁଗରେ ରୋମାନ୍ ଲେଖକ ସିସେରୋ (Cicero) ଓ ସିନେକା (Seneca) ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବା ଦିଗରେ ପ୍ରାଥମିକ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ଲୁଟାର୍କ (Plutarch) ମଧ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା ଦିଗରେ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ୧୫୮୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମଣ୍ଟେନ୍‌ଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା ଯେତେବେଳେ ଆବିର୍ଭାବ ବାସ୍ତବିକ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟକୁ ନୂତନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଦାନ

କଲ । ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ବେକନ୍ ପ୍ରବନ୍ଧର ଯେଉଁ ଧାରା ସୃଷ୍ଟି କଲେ ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବହୁ ପ୍ରାବନ୍ଧିକ ସୃଷ୍ଟି କରିବାପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲା । ହାଜଲିଟ୍, ଲାମ୍ବ, ହେଜ୍, ଜନ୍ସନ୍, ସ୍କଟ୍, ଆଡ଼ସନ୍, ରସ୍କିନ୍, ଗୋଲଡ଼ସ୍ଥିଥ୍, ଆରନୋଲଡ୍, ଚେଷ୍ଟରଟନ୍; ରସେଲ୍ ଓ ଲସ୍କି ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ପ୍ରାବନ୍ଧିକଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ଘଟିଲା ଏବଂ ଏମାନଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧରେ ଇଂରାଜୀ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧର ବହୁମୁଖୀ ବିକାଶହେବା ଫଳରେ କ୍ରମେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାହିତ୍ୟକୁ ପ୍ରଭାବିତ କଲା । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ତିନିଦଶକ ବେଳକୁ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାର ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧର ସୃଷ୍ଟି ଓ ବିକାଶ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଓ ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନା ଫଳରେ ପତ୍ରିକାପତ୍ରିକାର ପ୍ରକାଶନ ଯୋଗୁ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧର ହେଲା ନବଜନ୍ମ ।

ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧର ଗତି ଓ ପ୍ରଗତି :

ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ ବେଶି ଦିନର ନୁହେଁ । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଦିନଗୁଡ଼ିକରୁ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଆରମ୍ଭ ଓ ବିକାଶ ହୋଇ-ଆସିଅଛି । କବିବର ରାଧାନାଥ ରାୟଙ୍କର ‘ବିବେକୀ’ (୧୮୭୩)ହିଁ ଯଥାର୍ଥରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ବିଧିବଦ୍ଧ ପ୍ରବନ୍ଧ । ଏହା ‘ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ’ ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଘର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରବନ୍ଧଟିର ପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ମିଶନାରୀମାନେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରିଥିଲେ; ମାତ୍ର ଭାଷା ଭାବ ଓ ଶୈଳୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରବନ୍ଧ କୁହାଯାଇପାରବ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଫଳରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟ ଜଗତ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ନୂତନ ଶିକ୍ଷିତ ଗୋଷ୍ଠୀର ଆତ୍ମିକ ପରିଚିତ ହେଲା ପରେ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ଆଦ୍ୟ ଓଁକାର ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଦିନଗୁଡ଼ିକରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଫଳରେ ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ହେଲା ନବଜନ୍ମ ।

ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପଦପଦିକାର ପ୍ରକାଶନ କରାଗଲା ଏବଂ ସେହି ପଦିକାକୁ ଆଶ୍ରୟକରି ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚିତ ହେଲା । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ-ବ୍ଯାବ୍ଦ-ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜର ଧର୍ମପ୍ରସାର ସହିତ ସମାଜ ସଂସ୍କାର କରିବାର ନବୋଦ୍ୟମ, ଧର୍ମସ୍ପନ୍ଦରେ ନୂତନ ଚିନ୍ତାଚେତନା, ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କିତ ନୂତନ ବିଶ୍ଳେଷଣ, ଦର୍ଶନ-ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ପର୍କିତ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆଲୋଚନା— ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ନବସ୍ପନ୍ଦନ ଆଦି କଥାକୁ ନେଇ ଆଦିଯୁଗରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନା କରାଗଲା । ଏହି ସମୟରେ ‘ଉତ୍କଳ ଗପିକା’ (୧୮୭୭), ‘ବାଟଲିଶ୍ୱର ସମ୍ବାଦବାହିନୀ’ (୧୮୭୮), ‘ଉତ୍କଳଦର୍ପଣ’ (୧୮୭୯), ‘ନବସମ୍ବାଦ’ (୧୮୮୭), ସମ୍ବଲପୁର ହିରୋଫିଣୀ (୧୮୮୯), ଉତ୍କଳପ୍ରସ୍ତ ‘(୧୯୧୧), ‘ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ’ (୧୮୯୩), ‘ବିଜୁଳି’ (୧୮୯୪) ‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ’ (୧୮୯୭) ପ୍ରଭୃତି ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଓ ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାମାନ ପ୍ରକାଶିତହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶ ଦିଗରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାୟ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ କର୍ମଯୋଗୀ ଗୌରାଶଙ୍କର ରାୟ, ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପଟ୍ଟନାୟକ, ପ୍ୟାରିସମାନ୍ଦନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ମାସୁଦନ ରାଓ, ରାଧାନାଥ ରାୟ, ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତି, ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ରଞ୍ଜିତରୁ, କୃଷ୍ଣପ୍ରସାଦ ଗୌଧୁରୀ, ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ, ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ, ମୋହିନୀମୋହନ ସେନାପତି, ବିଶ୍ୱନାଥ କର ପ୍ରମୁଖ ଲେଖକମାନେ ବିବିଧ ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ରଚନାକରି ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଭିତ୍ତିସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମୁକୁର [୧୯୦୪], ‘ସତ୍ୟବାଦୀ’ [୧୯୧୪], ସହକାର [୧୯୧୯] ‘ବାରୁଣୀ’ [୧୯୨୭], ‘ଆଧୁନିକ’ [୧୯୩୭], ‘ନବଭାରତ’ [୧୯୩୪] ଆଦି ପତ୍ରିକାମାନଙ୍କର ପ୍ରକାଶନ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧର ଭୂସୌକରଣ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଜାତୀୟ-ଚେତନାର ନବସ୍ପନ୍ଦନ ଓ ସ୍ୱାଧୀନତାପାଇଁ ପ୍ରାଣପ୍ରଦାନ, ସମାଜଚେତନାର ନବୋଦ୍ୟାନ, ଶିକ୍ଷା ଧର୍ମ ଦର୍ଶନ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ପର୍କିତ ନୂତନ ଆଲୋଚନା, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଉତ୍କଳପ୍ରଦେଶ ଗଠନପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ, ସମାଜ ସଂସ୍କାରପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ, ରାଜନୀତିକ ପ୍ରାଣସ୍ପନ୍ଦନ, ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ପର୍କିତ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଆଦି ନାନାକଥା ପ୍ରବନ୍ଧରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ଆଦିଯୁଗର ପ୍ରବନ୍ଧର ଭାଷା ଓ ଶୈଳୀ ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ହେଲା ମାର୍ଜିତ, ଶାସିତ ଓ

ପ୍ରସାବଶାଳୀ । ଏହି ସମୟରେ ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରବଚନ ରଚନା କରିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ, ଚନ୍ଦ୍ରମୋହନ ମହାରଣା, ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥ, ଗୋପବନ୍ଧୁ ଦାସ, ନଳକଣ୍ଠ ଦାଶ, କୃପାସିନ୍ଧୁ ମିଶ୍ର, ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହ, ଜଳନ୍ଧର ଦେବ, ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁ, କୁଳମଣି ଦାଶ, ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ମହାନ୍ତି, ରତ୍ନାକର ପତି, ବିପିନବିହାରୀ ରାୟ, ବାସୁଦେବ ମହାପାତ୍ର, କପିଳେଶ୍ଵର ଦାଶ, ବ୍ରଜବିହାରୀ ମହାନ୍ତି, ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ଦ୍ଵିତୀୟ ପର୍ବରେହିଁ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବଚନ ସାହିତ୍ୟର ବହୁମୁଖୀ ଦିଗର ବିକାଶ ଓ ସମ୍ପ୍ରସାରଣ ହୋଇଥିଲା । ଆଲୋଚ୍ୟ ସମୟରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବଚନମାନ ରଚିତହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବଚନ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶରେ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବଚନ ସାହିତ୍ୟର ତୃତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ସ୍ଵାଧୀନତା ଲଢ଼ପରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ୧୯୩୭ ମସିହାରେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶ ଗଠନ ଓ ୧୯୪୪ ମସିହାରେ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ଵବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ ଓ ତାର ଆନୁକୁଲ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷାର ବିସ୍ତାରପାଇଁ ମହାବିଦ୍ୟାଳୟମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶପାଇଁ ଅନେକ କିଛି ପ୍ରେରଣା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ବିଶେଷତଃ ସ୍ଵାଧୀନତା ଲଢ଼ପରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପରିମାଣାତ୍ମକ ବିକାଶ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏ ଦିଗରେ ବହୁ ନିଷ୍ଠାପର ଲେଖକ ଉଦ୍ୟମ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଡଗର, ଝଙ୍କାର, ଆସନ୍ତାକାଲି, କୋଣାର୍କ, ପ୍ରଜ୍ଞା, ନବରସ, ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ ପତ୍ରପତ୍ରିକା ପ୍ରକାଶିତହୋଇ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବଚନ ସାହିତ୍ୟର ସଫର୍ଦ୍ଦାନ ଉନ୍ନତି କରିବା ଦିଗରେ ଉଦ୍ୟମ କଲେ । ବହୁ ପ୍ରତିଭାବାନ୍ ଲେଖକ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପ୍ରବଚନମାନ ରଚନାକରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଏହି କାଳରେ ସମୃଦ୍ଧ କରିଅଛନ୍ତି । ଏପରିକି ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବହୁବ୍ୟକ୍ତି ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରବଚନମାନ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବଚନ ସାହିତ୍ୟର ତୃତୀୟ ପର୍ବରେ ଯେପରି ଅନେକ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ପ୍ରବଚନରଚନା କରାଯାଇଛି; ସେହିପରି ସାହିତ୍ୟ-ସମାଲୋଚନାତ୍ମକ ବହୁ ପ୍ରବଚନ ମଧ୍ୟଲେଖାଯାଇଛି । ଜାତୀୟତା, ସମାଜତତ୍ତ୍ଵ, ବିଜ୍ଞାନ, ମନୋବିଜ୍ଞାନ, ରାଜନୀତି, ଇତିହାସ, ଧର୍ମ, ଦର୍ଶନ, ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ଵ, ଭ୍ରମଶୃଙ୍ଖଳିତ, ଦେଶବିଦେଶର ଚିନ୍ତା

ସଂଘର୍ଷ ଓ ଚିନ୍ତା ସମୟକୁ ଆଦି ନାନା ବିଷୟକୁ ନେଇ ଆଲୋଚ୍ୟ ସମୟରେ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ଲେଖାଯାଉଅଛି ।

ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଏହାହିଁ ଏକ ସ୍ଥୂଳ ପରିଚୟ । ଫାର୍ସ ଏକଶତ ଦଶ ବର୍ଷରୁ କିଂଚିତ୍ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସମୟ ଧରି ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ-ସାହିତ୍ୟ ବହୁଲେଖକଙ୍କର ଐକାନ୍ତକ ନିଷ୍ଠା ଓ ଦାନରେ ଯେ ସମୃଦ୍ଧ ଓ ବୈବିଧ୍ୟ ବିମଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି; ଏ କଥାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନପାରେ ।

ବିବେକୀର ରୂପସଜ୍ଜା :

ରାଧାନାଥ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟ ଜଗତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରାବନ୍ଧକ । ‘ବିବେକୀ’ ତାଙ୍କର ପ୍ରାବନ୍ଧକ ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ସଫଳ କଳାକର୍ମ । ୧୮୭୩ ମସିହାରେ ଏହା ‘ଉତ୍କଳ ଦର୍ପଣ’ ପତ୍ରିକାରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା । ‘ବିବେକୀ’ ରଚନା ବେଳକୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ବୟସ ପଚାଶ ବର୍ଷ । ଜଣେ ଯୁବକ ଯୌବନର ଫୁଲସଜ୍ଜା ନିକଟରେ ମାତିବାଗୀଶ ବା ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଦର୍ଶନର ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାର ସାଜିବା ସାଧାରଣତଃ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ରାଧାନାଥଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାହାହିଁ ବାସ୍ତବରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଶିକ୍ଷକ ଜୀବନରେ ଆଦର୍ଶବାଦତା ଓ ନୈତିକତା ଖୁବ୍ ବଡ଼ ଜିନିଷ । ଯୁବକ ରାଧାନାଥଙ୍କ କର୍ମମୟ ଜୀବନର ସୁସ୍ଥପାତ ଘଟେ ଶିକ୍ଷକତାରୁ । ଶିକ୍ଷକର ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି ମାତିବାଗୀଶ ହେବା ଓ ଉପଦେଶ ଦେବା ବ୍ୟଙ୍ଗତ ଆଉଁକ’ଣ ଅବା ହୋଇପାରେ ! ‘ବିବେକୀ’ ସେହିଭଳି ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଆନ୍ତରିକ ଅବତାରଣ ।

‘ବିବେକୀ’ ଏକ ଫାର୍ସ ପ୍ରବନ୍ଧ । ପ୍ରବନ୍ଧ ପଢ଼ିବାକୁ ସାଧାରଣରେ କାଳେ ଆଗ୍ରହ ନରହିବ ସେଥିପାଇଁ ଲେଖକ ସଂଯୋଗ କରିଛନ୍ତି ଏକ ଫାର୍ସ ଅବତରଣିକା । ଏଥିରେ ସେ କହିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି—“ପାଠକଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ କରିବି ନାହିଁ । ପକ୍ଷ ଅବୟବକୁ ଚାହିଁ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇଛି । କେହି ଅବା କହିବେ, ‘ବିଳମ୍ବରେ କ’ଣ ଶିକ୍ଷା ହୁଏ, ଏ ବିଷୟ ଘେନି ଉପଦେଶ ଦେଉଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ଉପଦେଶକୁ ଅତିଶୟ ଫାର୍ସ କଲେ, ସେଥିରେ ଫଳ ଉଣା ହୋଇଯାଏ, ଏକଥା ଏହାଙ୍କର ଆଜିଯାଏଁ ଶିକ୍ଷା ହୋଇନାହିଁ । ମାତ୍ର ତାହା ନୁହେଁ, ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ନିଜ ଅବସ୍ଥା, ନିଜ ଅନୁଭବ ସ୍ମରଣ

କିରି ତୁମ୍ଭ ମନରେ ଆହୁରି କେତେ କଥା ଉଦ୍‌ବିତ ହୋଇଥିବ । ତୁମ୍ଭ ଜାଣିବାରେ ସେସବୁ କଥା ଲେଖିଥିଲେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଆହୁରି ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା” । ଉପଦେଶ ଦେଇ ମାନବ ଜୀବନଧାରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିବାକୁ ସ୍ବାଧୀନାଥ ପ୍ରୟାସ କରିଛନ୍ତି ।

“ବିବେକୀ’ ପ୍ରବନ୍ଧର ଆତ୍ମିକ ରୂପସଜ୍ଜାକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ରୂପେ ବିଭାଗୀକରଣ କରାଯାଇପାରେ । ଯଥା .—

- କ) ପ୍ରାବନ୍ଧକଙ୍କ ନିବେଦନ, ବା ଅବତରଣିକା ।
- ଖ) ଲୋକପ୍ରକୃତି
- ଗ) ଗଞ୍ଜିନା ସହିବା
- ଘ) ଚିତ୍ର ସାନ୍ନ୍ଦର୍ଭ ଦେବା
- ଙ) ସୁଭଗନ୍ୟତା
- ଚ) କିଏ ବା ଅଛି କେଉଁମତେ
- ଛ) ଆତ୍ମଲବ୍ଧି ଶିକ୍ଷା
- ଜ) ଅପରିପକ୍ୱତା
- ଝ) ବୋଝ ବହିବା

ସାଂସାରିକ ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ ସହିପାରୁବା ବିବେକୀ ମଣିଷର ସନ୍ତାନ କରିବାକୁଯାଇ ଲୋକଙ୍କ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଅବତରଣା କରିଛନ୍ତି । କ) ତେଣୁ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସଂସାରର ଦୁଃଖ କଷ୍ଟ ସହିବାର ମାର୍ଗ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିଛନ୍ତି । ନିଜେ ଦୁଃଖୀ ମଣିଷଟି ଭଳି ଲବ୍ଧ ଅନୁଭୂତିର ଛୁଟାରେ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି, ଯେତେ ଜ୍ଞାନଲଭ କଲେବି ମଣିଷ ହୃଦୟରୁ ପଡ଼ିଆ ଭୂଇଁ ସରିଯାଏ ନାହିଁ । ତାହା ଆହୁରି ଗୁପ୍ତ ଖୋଜେ; ଆହୁରି ଅଭିଜ୍ଞତାକୁ ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । ଖ) ସଂସାରରେ କେତେ ପ୍ରକାରର ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରକୃତି ସମାନ ନୁହେଁ । ସମସ୍ତେ ସବୁ ସେସବୁରେ ସମାନ ସୁଖ ବା ଦୁଃଖ ଲଭକରନ୍ତି ନାହିଁ । କେହି କେହି ଅଳ୍ପକେ ବିଚଳିତ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି; ପୁଣି କାହାର କାହାର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଅସୀମ । ଗ) ଠିକ୍‌ଲେ ଶିଖନ୍ତି ନ୍ୟାୟରେ ଲୋକେ ବିପଦର ସମ୍ମୁଖୀନହୋଇ ଅନ୍ୟର ଗଞ୍ଜିନା ସହନ୍ତି । ବିପଦର ସ୍ବରୂପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥିତି ନ ହୋଇ ଅନେକ କୁସା-

ରଟନା ନରନ୍ତି । ଅଜ୍ଞତା, ସଂକର୍ଷଣମୟତା ଓ ଜନ୍ମରୁ କୁସା ଜାତ ହୁଏ । କୁସା ମାଧ୍ୟମରେ ଗଞ୍ଜନା ସଦୃଶବା ଲୋକ ନ୍ୟାୟ ଖୋଜେ । ଘ) ଏଇ ନ୍ୟାୟ ପାଇବାର ଆଶା ଚିତ୍ରକୁ ସାନ୍ତୁନା ହୁଏ । ବିବେକ ଓ ଧର୍ମ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କାହିଁରେ ଚିତ୍ରକୁ ସାନ୍ତୁନା ମିଳେ ନାହିଁ । ଜଳା ସଙ୍ଗୀତ ଆଦି ଶୁଦ୍ଧ ଶୁଦ୍ଧ ବିଶ୍ୱବଦ୍ୱାରା ସାମୟିକ ସାନ୍ତୁନା ମିଳେ । ଙ) ସୁଭଗନାତା ବା ଆତ୍ମବଡ଼େଇ ଦ୍ୱାରା କେହି କେହି ସୁଖ ପାଆନ୍ତି । ନିଜକୁ ବଡ଼ କରି ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବାର ଉଦ୍ଦାହରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ଆଖି ଆଗରେ ଦେଖିଥିବେ । ଚ) ଟିକିଏ ନିର୍ଲସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ହୋଇଥିଲେ କହି ଉଠନ୍ତା—ଏ ସଂସାରରେ, ‘କିଏ ବା ଅଛି କେଉଁମତେ, ତାହା ମୁଁ ଜାଣିବି କେମନ୍ତେ, । ଶରୀର ଘରେ କୁଇଁ, ଅଧୋବଦନା ନାହିଁ, ଅଧିକି ଗାୟକ ଓ ଅଜ୍ଞ ଧର୍ମପ୍ରସୂରକ ଆଦିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଏ ଉକ୍ତିର ସତ୍ୟତା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିହେବ । ତା’ଛଡ଼ା ଅଜ୍ଞ ଉପଦେଷ୍ଟାମାନେ ଆତ୍ମବଡ଼େଇରେ ମନ୍ତ୍ରରହ ବହୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଅମଙ୍ଗଳ କରିବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଛ) ମାତ୍ର ଆତ୍ମବଡ଼େଇ ଅପେକ୍ଷା ଆତ୍ମଲଘବ ଶିକ୍ଷା ବଡ଼ କଠିନ । ନିଜକୁ ସଂସାରର ଲଘୁ ଶ୍ରେୟସିଏ ଭାବିବାଦ୍ୱାରା ଅନେକ ଶାନ୍ତି ମିଳେ । ଅନ୍ୟର ଯେଉଁଟିକି ଭଲଗୁଣ ଅଛି, ତାକୁ ପ୍ରଶଂସା କରିବା ଦରକାର । ଜଣକର ରୁଚି ଅନ୍ୟର ରୁଚି ସହିତ ମିଳନପାରେ କିନ୍ତୁ ଯାହା ମିଳିପାରିବ ତାହାର ପ୍ରଶଂସା କରାଯିବା ଉଚିତ । ନିନ୍ଦା ବା ଈର୍ଷାକଲେ ନିଜର କ୍ଷତି । ଜ) ସଂସାରରେ ଅପରିପକ୍ୱ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ତାହାର ଶିକାର ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ଅଯଥା କଷ୍ଟ ପାଆନ୍ତି । ଅପରିପକ୍ୱତା ଚାରିପ୍ରକାରର । ମାନସିକ ଅପରିପକ୍ୱତା, ଶାରୀରିକ ଅପରିପକ୍ୱତା, ନୈତିକ ଅପରିପକ୍ୱତା ଓ ରଚନାଗତ ଅପରିପକ୍ୱତା । ଏପରି ଦେଖାଯାଏ ବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିର ମାନସିକ ଅପରିପକ୍ୱତା ଆସିନଥାଏ, ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅପରିପକ୍ୱତା ଆସିଥାଏ । ତେଣୁ ରାଧାନାଥ ତରୁଣ ଲେଖକ ଓ ପ୍ରଶାନ୍ତ ଲେଖକର ଅପରିପକ୍ୱତାଗତ ବିଚାରକୁ ବିଶ୍ଳେଷ କରିଛନ୍ତି । ଝ) ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସହନଶୀଳତା ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କଥା । ହସିବାର ଶକ୍ତି ବୋଝ ବହିବାର ଶକ୍ତିରୁ ଜାତହୁଏ । ସଂସାରର ବୋଝ ବୋହି ଆଗେଇଲା ବେଳେ ପଦପଦକେ ଚାପଦର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼େ । ଏଥିପାଇଁ ଭଗ୍ନମନ ହେଲେ କିଛି କରିହେବ ନାହିଁ । ମନ ଦୃଢ଼ ନ ଥିଲେ ସଂସାରରେ ଆଗେଇ

ପାରିବ ନାହିଁ । ମନ ଭଲ ରହିବା ଉପରେ ସବୁକିଛି ନିର୍ଭର କରେ । ତେଣୁ ଲେଖକଙ୍କର ନିବେଦନ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିବେକୀ ମଣଷ ଏଇତକ ମନେରଖିବା ଦରକାର । ତଦ୍ୱାରା ନିଜେ ତଥା ନିଜ ପରିବେଶ ଶାନ୍ତିଲଭ କରି ପାରିବ ।

‘ବିବେକୀ’ ପ୍ରବନ୍ଧର ଶୈଳୀ :

ବାସ୍ତବରେ କହିବାକୁ ଗଲେ, ରାଧାନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟର ରୂପ ଥିଲା ଅସ୍ପଷ୍ଟ । ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୌଣସି ପରମ୍ପରା ନ ଥିଲା । ମିଶନାରୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଯେଉଁ ଗଦ୍ୟ ଶକ୍ତି ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ବଙ୍ଗଳା ଇଂରାଜୀର ଏକ ଗତର ସ୍ୱରୂପ । ମିଶନାରୀମାନେ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକରେ ଯେଉଁ ଗଦ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ତାହା ସିଧାସଳଖ ଇଂରେଜରୁ ଅନୁଦିତ ହେଉନଥିଲା । ସେମାନେ ବଙ୍ଗଳା ଅନୁବାଦ ସହାୟତାରେ ଓଡ଼ିଆ ପୁସ୍ତକ ଲେଖୁଥିଲେ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ଗଦ୍ୟର ପ୍ରକାଶଭାଷୀ ସାଧାରଣରେ ଆଦୃତ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଏ ସମ୍ପର୍କରେ କଟକ ଲେକାଲ ଡ୍ଫୁଲ କମିଟିର ତତ୍କାଳୀନ ସେକ୍ରେଟାରୀ O. W. Malet & A Sutton ଯେଉଁ ପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ ତହିଁରୁ ଓଡ଼ିଆ ଗଦ୍ୟର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ସେ ଲେଖିଥିଲେ —“To your note of yesterday I beg to reply that I am not able at present to undertake the translation of the class book from English. I would suggest that all works intended for Orissa, if the same as those used in Bengali, be first translated into Bengali and with the English copy be forwarded for translation into Oriya”.—(୧୭ ଜାନୁଆରୀ ୧୮୮୮ ସାଲ) । ଅତଏବ ଶିକ୍ଷାଦାନକୁ ଆଖି ଆଗରେ ରଖି ଏହି କାଳରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା ତାହା ବିଷୟଭିତ୍ତିକ ଓ ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଥିଲା । ସେଥିରେ ସୁଦୂର ପ୍ରକାଶ ଶୈଳୀ ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଶ୍ରବଣତା ଓ ଦାର୍ଶନିକତା ଆଦି ନ ଥିଲା । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘ବିବେକୀ’ ନବଦିଗନ୍ତର ସନ୍ଧାନ ଦେଲା ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଶୈଳୀର ପ୍ରତିଷ୍ଠାପନ ହେଲା ।

ରାଧାନାଥଙ୍କ ‘ବିବେକୀ’ ମିଶ୍ର ଗଦ୍ୟ-ଶୈଳୀର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଇଂରାଜୀ ଗଦ୍ୟ ଶୈଳୀକୁ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ଡକ୍ଟର ସାମନ୍ତରାୟ ଜଣେ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ମତକୁ ଉଦ୍ଧାରକରି ମତବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି—“ରାଧାନାଥଙ୍କ ଶବ୍ଦଯୋଜନା ଯେପରି ନିକଟରେ ତୁଳାହୋଇ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି । ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତା ବଡ଼ ମାର୍ଜିତ ଓ ସଫଳ । ତାହା ପାଗଳର ପ୍ରଳାପ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଔପନ୍ୟାସିକର ଚଢ଼ଳ ବିଳାସ ନୁହେଁ—ତାହା ଶୁଦ୍ଧଗ୍ରାସ୍ୟ ପ୍ରାଣର ଗନ୍ଧର ଆଲୋଚନାର ଫଳ ।

ତାହା ଇମର୍ସନଙ୍କପରି ପଣ୍ଡିତ ଲୋକର ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣର ଗୁପ୍ତାମାସ” । (ଆ. ଓ. ସା. ଇ.—ପୃଷ୍ଠା—୪୯୫) । ଏହି ଆଲୋଚନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପୁଣି କୁହାଯାଇଛି ଯେ—‘ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ଏପରି ପୁସ୍ତକକୁ ଇଂରେଜୀ ସାହିତ୍ୟର Imitation of Christ ଇତ୍ୟାଦି ସାହିତ୍ୟର Marcus Aurelius କି Meditations ଓ ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟର ‘ଭକ୍ତିଯୋଗ’ ପ୍ରଭୃତି ପୁସ୍ତକ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ସ୍ଥାନ ଦେଲେ କିଛି କ୍ଷତି ହେବ ନାହିଁ, । ‘ବିବେକୀ’କୁ ଉଲ୍ଲିଖିତ ରଚନା ସହିତ ତୁଳନା କରିବାର ଯଥେଷ୍ଟ କାରଣ ରହିଛି । ‘ବିବେକୀ’ ଇଂରାଜୀ ଗଦ୍ୟଶୈଳୀକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛି । ଉପସ୍ଥଳ ଲେଖାଗୁଡ଼ିକ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବସୂଚକ ସୃଷ୍ଟି । ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟିକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଲେ ‘ଭକ୍ତିଯୋଗ’ ଇଂରାଜୀ ଶୈଳୀର ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ନମୁନା ।

ଡକ୍ଟର ଅସିତ କବି ତାଙ୍କର ‘ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ’ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯଥାର୍ଥରେ କହିଛନ୍ତି—“ଇଂରାଜୀ ବାକ୍ୟଗଠନ ପଦ୍ଧତିର ଅନୁସରଣ ଫଳରେ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ କଥନଭଙ୍ଗୀ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ ହୋଇ ପାରିନ । ଏହି ତ୍ରୁଟି ଲେଖକଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଗଦ୍ୟରଚନାରେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଦୂରହୋଇପାରିଛି” । (ପୃଷ୍ଠା-୧୯) ରାଧାନାଥ ଯୁବକ ବୟସରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନାରେ ହାତ ଦେଇଥିଲେ । ସେ ପରିପକ୍ୱ ବୟସରେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲେ, ଏହାର ସଂଶୋଧନ ହୋଇ ପାରିଥାଆନ୍ତା । ଗଦ୍ୟରେ କୃତ୍ରିମତା ସବୁଠାରୁ ବେଶି କ୍ଷତିକାରକ । ପ୍ରକାଶଶୈଳୀ ସେଠି ଛନ୍ଦ ହୋଇପଡ଼େ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ରାଧାନାଥଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟ ନିଆଯାଇ- ପାରେ । “ଏହା ମଧ୍ୟ ଜାଣିବାର ବିଶ୍ୱିତ କି ଯେ, ଅନେକ ଲୋକ ତୁମ୍ଭ

ଆଗରେ ବସିଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ଯେମନ୍ତ ଜାଣିନାହିଁ ଏମନ୍ତ ବ୍ୟାଜ କରିବାର ଅଟ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରହଣୀୟ ଅଟେ ।” ଏହି ବାକ୍ୟକୁ ଇଂରାଜୀ so, that, but ଆଦିକୁ ଚିନ୍ତାମାନସରେ ରଖି ଲେଖିଲୁ ଭଲ ମନେହୁଏ ।

ରାଧାନାଥ ଜଣେ କୃତବଦ୍ କବି । ଏହି କବି ହିସାବରେ ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଅନେକ । ପ୍ରବନ୍ଧ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଥମିକ ଜୀବନର ସ୍ୱପ୍ନ ଥିଲା । ସେ ସ୍ୱପ୍ନକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନରେ ସାକାର ହେବାକୁ ସେ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ମାତ୍ର କବି ହେବାର ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ତାଙ୍କ ସୃଜନଶୀଳତାର ପ୍ରଥମ ସୋପାନରେ ଧକ୍କା ଦେଉଥିଲା, ତା’ର ନମୁନା ବିବେକରେ ଟିକ୍ଷା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେ ଏଠି ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ, କଳ୍ପନାବିଳାସୀତା, ଶବ୍ଦାଡ଼ମ୍ବର ଆଦିର ଘନଘଟା ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ପଛଇନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ଶୂଳବିଶେଷରେ ସେ ଯେତେବେଳେ ତୃଣସ୍ୱ ପୁରୁଷରେ ବକ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିପାରିନାହାନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ନିଜେ ମୁହଁ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ।

ବିବେକୀର ଭାଷା :

ରାଧାନାଥ ଉପେକ୍ଷିତ ଗଦ୍ୟକୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ସଂଭ୍ରାନ୍ତର ଆସନ ଦେଇଛନ୍ତି । ‘ବିବେକୀ’ ଏକ ସୁପରିକଳ୍ପିତ ବିଷୟ-ବିନ୍ୟାସକୁ ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରିଛି । ମାତ୍ର କଥନ ପରିପାଟୀ ସୁବୋଧ୍ୟ ହୋଇପାରିନି । ପ୍ରବନ୍ଧର ଭାଷା କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ହରାଇ ବସିଛି ତାହାର ସ୍ୱାଭାବିକତାକୁ । ଯଥା !—

- କ) ଦିନରେ ଗଗନଯାକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥିଲା; ଅନ୍ଧକାରରେ ଯାହାର ସ୍ୱତଃ ଔଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅଛି, ସେହି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥାଏ ।
- ଖ) କଥାଗୁଡ଼ିକ ସରଳ, ଏପରି ହେତୁମୂଳକ ନୁହେଁ ଯେ, ସେହି ହେତୁରୁ ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଚଞ୍ଚଳ ଜଣାପଡ଼ିବ ।
- ଗ) ଯେଉଁମାନେ ଆନୁମାନଙ୍କୁ ବିଜ୍ଞ ମନ୍ତ୍ରି, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆନୁମାନେ ଯେତେବେଳେ କଥା କହୁଥାନ୍ତି ଆନୁମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ବିଜ୍ଞପରି ଦିଶେ ।
- ଘ) ଆପଣେ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକକରି ଜାଣି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଅନେକ ଦିନରେ ଶିକ୍ଷାହୁଏ ।
- ଙ) ମାତ୍ର ପାପ ହୃଦର କୁଳରେ ଗଡ଼ନ୍ତି, ତର୍କଣା କରିବାର କଠିନ ।...

ଇତ୍ୟାଦି ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ କେ ପ୍ରୟୋଗରେ ପ୍ରାଚୀନତା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ବହୁଳତା ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ମାନ କରିଦେଇଛି । ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟରୁ—ହେତୁକ, ଯେମନ୍ତ, ଏମନ୍ତ, ନମଣ, ଏହିତା, ସେହିତା, ଆଗୁଣିବା, ଶରସିବା, ଗମିବେ, ଚଳମାଡ଼େ, ବୋଲ, ଭଲ, ଉଲଟାନ୍ତି, ଦୁମିଲ, ଅଟକ, ଅଂଶ ଓ ନିକୁସ୍ଥ ଆଦି ଅନ୍ୟତମ । ସେହିପରି ଫର୍ଦ୍ଦ ସମାସଯୁକ୍ତ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟଶୀଳ । ଯଥା—ଅନବଧାନଲବ୍ଧ, ହିତାହିତ ଜ୍ଞାନାଭିମାନୀ-ମାନେ, ମୁନିସତ୍ତମ, କବିକାର୍ତ୍ତୀ-ଦୁରଶାସ୍ତ୍ରୀ, ସୁଭଗନନ୍ୟତା, ଅନବଧାନ ଲବ୍ଧପୁତ୍ର, ଭଗ୍ନମନସ୍ତତା । ମାତ୍ର ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ କାବ୍ୟକ ପରିକଳ୍ପନାରେ ତାଙ୍କର ବାକ୍ୟାବଳୀ ବେଳେବେଳେ ବେଶ୍ ସ୍ୱାଦିଷ୍ଟ ହୋଇଉଠିଛି । ଯେପରିକି—

- କ) ଘୋର ବର୍ଷା, ଘରକାନ୍ଥ ଫାଣି ଛୁଟରେ ଖସିପଡ଼ିଅଛି, ବାୟୁ ବେଗରେ ବହୁଅଛି ।
- ଖ) ଯେତେ ଚଷା ହେଉଅଛି, ମନୁଷ୍ୟ ହୃଦୟରେ ପଡ଼ିଆ ଜମିର କେବେହେଁ ଅଭାବ ନାହିଁ ।
- ଗ) ଯେଉଁ ଅନ୍ଧକାର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରାସକରେ, ସେହି ଅନ୍ଧକାର କେତେ ମଞ୍ଜୁଳ ପଦାର୍ଥମାନ ନୟନଗୋଚର କରାଏ ।
- ଘ) ବଳତ ଉଲ ଅବା ମନ୍ଦ, ଶିଖୁ ଅବା ଦୁଷ୍ଟ, ଟେକୁଆ ଏ ବିଷୟରେ ବିରୁଦ୍ଧ କରିନପାରେ ।
- ଙ) ବୃକ୍ଷ ପତ୍ରାଗ୍ରରେ ଲମ୍ବିତ ଜଳବିନ୍ଦୁରେ ରବି କରଣ ପଡ଼ିତହୋଇ ଲମ୍ବଧନୁ ପ୍ରଭାସୁକ ପ୍ରାୟ ଦିଶିଲା ।

ଏହିସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ‘ବିବେକୀ’ ପ୍ରବନ୍ଧର ଭାବସମ୍ପଦ ତଥା ଜୀବନ ଜିଜ୍ଞାସାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାକୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟସାଧାରଣ କରି-ପାରିଛି । ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟର ଏହି ପ୍ରଥମ ସନ୍ତାନ ସେଥିପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକାମୀ ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ ହୋଇପାରିଛି ।

ବିବେକୀ

॥ ପ୍ରାବନ୍ଧିକଙ୍କ ନିବେଦନ ॥

ମନୁଷ୍ୟକୁ କେତେ କଷ୍ଟ, ଶୋକ, ଅଭାବ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ହୁଏ, ତାହାର କଳନା କିଏ କରିବ ? ମନୁଷ୍ୟକୁ କେତେ ଦୁର୍ଦ୍ଦିବର ଅଧୀନ ହେବାକୁ ହୁଏ, କିଏ କହିବ ? ଏଣୁ ଯେ ପ୍ରବନ୍ଧ ତାହାର ମନର ଆର୍ତ୍ତ ଫେଡ଼ିପାରେ, ଏପରି ପ୍ରବନ୍ଧରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆତ୍ମା ହେବାର ଦିଶୁଅଛି । ଘୋର ବର୍ଷା, ଘରକାନ୍ଥ ପାଣି ଛୁଟିରେ ଖସି ପଡ଼ିଅଛି । ବାୟୁ ବେଗରେ ବହୁଅଛି । ସେପରି ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବାପାଇଁ ଏ ଅନୁଲୁଲ ଦିନ ଅଟେ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଗୁହସୁଲ୍ଲନ୍ ସୁଖ ଥିଲେ ଏପରି ଝଟିକା କଷ୍ଟତାୟକ ବୋଲି ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହୁଏ ନାହିଁ, ବରଂ ସୁଖକର ବୋଧହୁଏ । ଆତ୍ମାକୁ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଝଟିକା ସନ୍ନି-ବାକୁ ହୁଏ । ଝଟିକା କେବଳ ଭୌତିକ ସଂସାରରେ ଅଛି, ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସଂସାରରେ ଏପରି ଝଟିକା, ଏପରି ପ୍ରବଳ ଝଟିକା ଧରକୁ ଧର ଘଟିଅଛି ଓ ଘଟୁଅଛି । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପୋଥି ଆମ୍ଭ ପାଖରେ ସହରର ପ୍ରାୟ ଥାନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରାୟ ବିପଦବନ୍ଧୁ ମିଳିବାର ଦୁଷ୍ଟର ଅଟେ । ଏମାନେ ଭୌତିକ ଝଟିକାର କଷ୍ଟ ନିବାରଣ କରନ୍ତି, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଝଟିକାର କଷ୍ଟ ନିବାରଣ କରନ୍ତି । ଝଡ଼ି ବର୍ଷାବେଳେ ବାହାର ନପାରିଲେ ଏମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଳାପକରି ଚିତ୍ତର ସୁଖ ଉତ୍ପାଦନ । ଅଶ୍ରୁବର୍ଷା ବେଳେ ମଧ୍ୟ ଉଣା ସାନ୍ନ୍ଦ୍ୟ ମିଳେ ନାହିଁ । ପାଠକ ! ମୁଁ ଯେଉଁ ସୁଖ ଲଭୁଅଛି, ତୁମ୍ଭେ ସେଥିରେ ଅଂଶୀ ହେବ ? ଏହାକୁ ଯେବେ ସୁଖ ମଣ, ଅଂଶୀ ହେଲେ ମୋ ସୁଖ ବଢ଼ିବ ।

ପୋଥିଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଆଖି ପଡ଼ିଲାକ୍ଷଣି କେତେ କଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକା-ବେଳେକେ ସ୍ମୃତିଅଗଣାରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୁଅନ୍ତି । ଏମାନେ ମନୁଷ୍ୟର ପର ମିତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ବିପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିର ନିବେଦ ଉଣା କରିବାପାଇଁ ଏମାନେ କେମନ୍ତେ

ତେଜସ୍ବର, କେମନ୍ତେ ସାରବାନ୍ କଥାଗୁଡ଼ିଏ କହିଅଛନ୍ତି, ପତିଲକ୍ଷଣୀ ତୁମ୍ଭେ ଭାବବ, “ଏମାନେ କିଛି ଛୁଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ।” ମାତ୍ର ତାହା ନୁହେଁ, ଯେତେ ଚଷା ହେଉ ପଛକେ, ମନୁଷ୍ୟ ହୃଦୟରେ ପଡ଼ିଆ ଜମିର କେବେହେଁ ଅଭାବ ନାହିଁ ।

॥ ଲୋକ ପ୍ରକୃତି ॥

କେତେକ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ମଣନ୍ତି ଯେ, ସହସ୍ର କଷ୍ଟ, ସହସ୍ର ଦୁର୍ଦ୍ଦିବ ଘଟିଲେ ଯୁଦ୍ଧା ସେମାନେ କାତର ହେବେ ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେବ । କେତେକ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ମନ୍ତି—ଯେତେ ପ୍ରଲେଭନ ହେଉ ପଛକେ, କାହିଁରେହିଁ ସେମାନଙ୍କ ମନ ବିଚଳିତ ହେବ ନାହିଁ । ପରୀକ୍ଷା ଆଗେ ଏପରି ଦମ୍ଭ, ଏପରି ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟ ଭଲ ନୁହେଁ । ଏହି ଦମ୍ଭ, ଏହି ଆତ୍ମପ୍ରତ୍ୟୟର ହେତୁ କଣ ? ସମସ୍ତେ ମନେ କରନ୍ତି, “ମୋର କଣ ବୁଦ୍ଧି ନାହିଁ ? ସେମାନଙ୍କର କଣ ବୁଦ୍ଧି ନାହିଁ ?” ବୁଦ୍ଧି ଘେନି କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ଏପରି କିପାଇଁ ଘଟିବ, ସେମାନେ କାହିଁକି ବିରକ୍ତ ହେବେ ?” ନୂଆ ଲୋକେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟରେ ହସ୍ତ ଦେଲା ମାତ୍ରେ ଘାଟନ୍ତି, “ଏହା କରିବା ଅବଶ୍ୟ ଉଚିତ, ମୁଁ ଏହା ଅବଶ୍ୟ କରିବି, ଯେ ଯାହା କହୁ ପଛକେ ପ୍ରକୃତ ମାର୍ଗ ଅନୁସରି ଅବଶ୍ୟ ଚଳୁଛି ।” କେତେଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ କଲ ଉତ୍ତରେ ମନରେ ଆନ ଭାବର ସଞ୍ଚାର ହୁଏ । କୌଣସି ନୂଆ ଲୋକକୁ କାର୍ଯ୍ୟର ଔଚିତ୍ୟ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ଦିଅ, ସେ ସେକ୍ଷଣି ଉତ୍ତର ଦେବ, “ହଁ ପ୍ରାୟ, ମୁଁ ଏପରି କରିବି ।” ମହାନ୍ ଲୋକମାନେ ଯେବେ କୌଣସି ଅଭ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ ନଗାରନ୍ତି, ନୂଆଲୋକେ ତାହା ଦେଖିଲକ୍ଷଣି ଅଧୀର ହୁଅନ୍ତି, “ଏହି ସାମାନ୍ୟ ବିଷୟ ଏହାଙ୍କ ଦେହ ହେଉ ନାହିଁ !”

କଳ୍ପନା-ସଂସାରରେ ବିପତ୍ତ ମୁଣ୍ଡି ଅବଲୋକନକରି ନୂଆଲୋକେ ପାଞ୍ଚନ୍ତି, “ଏହି ସିନା, ଏହା କଣ ମୋ ଦେହ ହେବ ନାହିଁ ? ଏ ଅନର୍ଥ କାହିଁକି ଘଟିବ ? ଘଟିଲେ ଯୁଦ୍ଧା ଏହାକୁ ଅତିହସ କରିବା କଠିନ ନୁହେଁ ।” ନୂଆଲୋକେ ପିଲ ପରି, ବସ୍ତୁତଃ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପିଲ ସିନା ! ପିଲମାନେ ଯେପରି ପାଞ୍ଚନ୍ତି, ନୂଆଲୋକେ ସେହିପରି ପାଞ୍ଚନ୍ତି । “କାଦୁଅରେ ଆଠ ଦଣ ଧରି କରୁଡ଼ି ନପଡ଼ିଲେ ସେମାନେ ଚେତନ୍ତି ନାହିଁ । ଚେତଲ ଉତ୍ତରୁ ଦେଖନ୍ତି,

ବିଷୟ, ପରିବାର, ସଫାର ସମ୍ଭାଳିବାଠାରୁ ଆପଣା ଚିତ୍ତକୁ ସମ୍ଭାଳିବା ଦୁଷ୍ଟର ଅଟେ । ମନୁଷ୍ୟର ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟରସାର ନିୟମ ଶିକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ହେଉଥାଏ ।” ଏଣୁ କୌଣସି କୌଣସି ଦେଶରେ ଏହି ପ୍ରବାଦ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି—“ଗୁଳିଶ ବର୍ଷରେ କେହି ବୈଦ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି, ଗୁଳିଶ ବର୍ଷରେ କାହାକୁ ଅବା ଦୈବ ଛାଡ଼େ ।” ଶରୀର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ନିୟମ, ମନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ନିୟମ ଚଳୁଅଛି । ମନ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ନୂଆ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ି ଆପଣାର ଗତି, ପ୍ରକୃତି ଓ ନିୟମମାନ ବୁଝିପାରେ । ଏହି ବିବେକ ଅମୂଲ୍ୟ ବିବେକ ଅଟେ । “ଏ ଅଳ୍ପସ୍ଥ ମୁଁ ନିରାକରଣ କରିପାରିବି ନାହିଁ । ଏହାକୁ ପାଶେ ରିବା ଭଲ । ମୁଁ ଏକା ଥିଲେ ସେହି ଚିନ୍ତା ପୁଣି ମୋତେ ପୁଣି ଆଗୁଳିବ, ବିଷୟାନ୍ତରେ ମନ ଲଗାଇବି । ଏ ପୁଣ ମୋହ ଘୋରରେ ଆସିବ ନାହିଁ; ଆସିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଦୂରରୁ ଯେପରି ଅନୋହର ଦିଶୁଅଛି, ସେପରି ମନୋହର ଦିଶିବ ନାହିଁ । ପୂର୍ବରେ ମୋହର ଯେଉଁ ଫୁଲ ଜଣା ନ ଥିଲା, ଜଣା ନ ଥିବା ଯୋଗୁ ଏଡ଼େ ଭଲ ଦିଶୁଥିଲା, ସେହି ପୁଣତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି । ମାତ୍ର ସେ ମୋହମାଗନ୍ତ କାହିଁ ? ଏ ପୁଣ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ଏହାର ଓଜନ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ଏମନ୍ତ ପୁଣ ମିଳିଲେ କେତେ ନ ମିଳିଲେ ଅବା କେତେ ?” ଏହିପରି ପ୍ରବୋଧଦେଇ ନିତାନ୍ତ କୋମଳ-ମନସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ମନର ଉଦ୍‌ବେଗ ଶାନ୍ତ କରେ । ମାନସିକ ବୃତ୍ତିମାନ ବୁଝିଯାନ୍ତି, ଏମନ୍ତ ନ ମଣ, ବହୁଦର୍ଶିତା ବଢ଼ିଲେ ଲୋକେ ଚିତ୍ତକୁ ସମ୍ଭାଳି ପାରନ୍ତି ।

ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମି ପ୍ରକୃତି, ପରିମାଣ ଜାଣିଥିଲେ ମନରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଏ; ହେତୁ କି ଏମନ୍ତ ସ୍ଥଳରେ କଷ୍ଟସ ହିତ ବିଷୟ ମିଶେ ନାହିଁ । ଅନେକ ଉପନ୍ୟାସପ୍ରିୟ ଅଭୂତଦୃଶ୍ୟ ଯୁବକ ମହାନ ମହାନ କଷ୍ଟକୁ ସ୍ବପ୍ନ ମଣନ୍ତି; ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତି ସବୁଦିନେ ଅଟଳ ଥାଏ । ଉପନ୍ୟାସର ଶିକ୍ଷା ଭିନ୍ନ, ପ୍ରକୃତିର ଶିକ୍ଷା ଭିନ୍ନ । କେହି କେହି କହନ୍ତି, ଦୁର୍ବିପାକ କେତେ ବହୁକାଳ ବ୍ୟାପେ ନାହିଁ—ଆସେ, ଯାଏ, ଚଞ୍ଚଳ ଗୁଲିଯାଏ । ମାତ୍ର ଅନୁଭବ ଲୋକେ ଆନ ପ୍ରକାରେ କହିବେ । କୌଣସି କୌଣସି ଦୁର୍ବିପାକ ଅନେକକାଳ ଛାୟା ହୁଏ, ଅନେକ ଦିନ କଷ୍ଟ ଦିଏ । ମନୁଷ୍ୟ ଗିରିଶୃଙ୍ଗରୁ ଏକାବେଳେ ତଳକୁ ଖସି ପଡ଼େ, ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ । ଧୀରେ ଧୀରେ ପଡ଼େ, ଏ ପଥରରୁ ସେ ପଥରକୁ ଆସେ । ଇତିସୂତ୍ର

ଲଜା ଗଛ ପଡ଼ୁ ପଡ଼ୁ ଯାହା ପାଏ, ତାହାକୁ ଧରେ; ହାତ ଖସିଯାଏ, କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ପାଞ୍ଚେ, ଆଉ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ, ସେଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଗୋଡ଼ ଖସିଯାଏ । ଏହିପରି ପଡ଼ୁ ପଡ଼ୁ ପବନର ପାଦ-ଦେଶକୁ ଲଭେ । ଏ ଉପମାନ କଞ୍ଚିତ୍ କର୍କଶ ଅଟେ । ମାତ୍ର ଉପମେୟର ଯୋଗ୍ୟ ଉପମାନ ।

ଲକ୍ଷ ଭିତରେ ଦୁଇ ଚାରି ଜଣ ସ୍ଥାୟୀ ସୁଖ ଲଭନ୍ତି । ଅବଶିଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସମସ୍ତେ ଦୁଇଟା ଗୋଟାଏ ସ୍ଥାୟୀ ଅନର୍ଥ ଭୋଗିଅଛନ୍ତି, ଭୋଗୁଅଛନ୍ତି । ଦୀର୍ଘକାଳବ୍ୟାପୀ ମକାଦମା କାହାର ଅର୍ଥ ଶୋଷଣ କରୁଅଛି; କେହି ଅବା କୌଣସି ଅଧର୍ବିସାୟରେ ଭଗ୍ନମନୋରଥ ହୋଇଅଛନ୍ତି; ସେହି ଅଧର୍ବସାୟ ବିପଳତା ତାହାକୁ ଦାରୁଣ ଯାତନା ଦେଉଅଛି; କେହି ଦୁଷ୍ଟ ସନ୍ତାନର ଅବାଧତ ଯୋଗୁଁ ଦିନ ରାତି ଦୀର୍ଘନିଶ୍ୱାସ ପକାଉଅଛନ୍ତି, ଦୁଷ୍ଟଖଳ କୁଟୁମ୍ବର ଉପଗ୍ରବରେ କାହାର ଅବା ପୈତୃକଲେପ ହେଉଅଛି, କେହି ଅବା ଅପରିଣାମଦର୍ଶୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ପରତନ୍ତ୍ରହୋଇ କୌଣସି ଲଜ୍ଜାକର ବ୍ୟାପାରରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ, ଏବେ ସେହି ଲଜ୍ଜାକର ବ୍ୟାପାର ସବୁବେଳେ ସ୍ମୃତିମାର୍ଗରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଥରକୁ ଥର ମୁଖ ବିବର୍ଣ୍ଣ କରୁଅଛି । ଏହିପରି କେତେ ଲୋକ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଶହେଥର ଆତ୍ମଧୂକ୍ତାର ଦେଇ ଦୈବର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବିଡ଼ମ୍ବନା ସ୍ୱରଣକରି, ମୃତ୍ୟୁରେ ଯେଉଁ ସମୟରେ ପ୍ରଥମେ ପଦାର୍ପଣ କରିଥିଲେ, ସେହି ସମୟକୁ କୁସମୟ ମଣୁଅଛନ୍ତି ।

ଜଣେ ଓକିଲ, ଆଉ ଜଣେ ମନ୍ତ୍ରୀ, ଦୁହେଁଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ସମାନ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ହୁଏ । ମାତ୍ର ମନ୍ତ୍ରୀକୁ ସେପରି ପ୍ରଗତି ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ହୁଏ ଓକିଲର ସେପରି ନୁହେଁ । ଓକିଲର ଚିନ୍ତା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଧଙ୍ଗେ ଉଦୟ ହୁଏ; ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅସ୍ତ ହୁଏ । ମନଦେଇ ଦେଖି ବାୟୁ, ମନ୍ତ୍ରୀର ମାନସିକ କଷ୍ଟ କେବେ କଷ୍ଟ ! ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶାଳୀ ଦେଖି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେଲ । ପ୍ରଶାଳୀ ପ୍ରଶସ୍ତ ଅଥବା ଅପ୍ରଶସ୍ତ ଦିନ ଓକିଲରେ ଜଣାଯିବ ନାହିଁ, ପ୍ରଶାଳୀଗତ ଦୋଷମାନ ଧୀରେ ଧୀରେ ଅବଲୋକିତରୂପରେ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ଏମନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଏହିପରି ସାନ୍ତ୍ୱନା ଅବଲମ୍ବନ କରିବାର ବିହତ ଅଟେ । ତୁମର ଅବଲମ୍ବିତ ପ୍ରଶାଳୀରୁ ମନ୍ଦଫଳ ଜାତ ହେଲ ଜାଣି ଜ୍ଞାନ; ହୃଦୟକୁ ଲୋକଙ୍କର ଏମନ୍ତ ସ୍ଥଳରେ କଣ କରିବାର ଉଚିତ ? ଅନେକ ଗଞ୍ଜନା ତ

ସହକର୍ତ୍ତା । ଏଥିରୁ ଯାହା ଶିଖିବାର ଶିଖିଲଣି । ଥରକୁଥର ଆଉ ସେହି ବସୟର ମାର୍ଜନା କର ନାହିଁ; ମାଟିର ପକାଅ । ମନକୁ ଆନ ବସୟରେ ଆମୋଦରେ ନିବସ୍ତ କର । ନେପାଳିଅନ୍ ବୋନାପାର୍ଟ୍ କେତେ ଲୋକ ଥିଲେ ! ରୁଷ୍ ପରାଭବ ମନେ ପଡ଼ିଲା ଯିବା ଯାଏ ଓ ନ୍ୟାୟବଳର ଶରଣ ପଶୁଥିଲେ । ମନଶାନ୍ତର ଆଉଟି ଏକ ଉପାୟ ଏହି—ଆମର ବାପାଜୀଙ୍କ ଆତ୍ମକୁ କଷ୍ଟ ଦେଇଥିଲୁ, ଏହା ପ୍ରମାଣଅଟେ । ମାତ୍ର ଅମିଶ୍ର କଷ୍ଟ ଦେଇନାହିଁ; କଷ୍ଟ ସଂଜ୍ଞା ସଂଜ୍ଞା ଅମ୍ଳଜାନ ଦେଇଥିଲୁ । ଯେଉଁ ଅନ୍ଧକାର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରାସକର, ସେହି ଅନ୍ଧକାର କେତେ ମଞ୍ଜୁଳ ପଦାର୍ଥମାନ ନୟନଗୋଚର କରାଏ ! ଦିନରେ ଗଗନଯାକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥିଲା; ଅନ୍ଧକାରରେ ଯାହାର ସ୍ୱତଃ ଔଜ୍ଞାନ ଅଛି, ସେହି ଶକ୍ତି ଥିଲା । ଯାହାର ସ୍ୱତଃ ଔଜ୍ଞାନ ନାହିଁ, ସେ ଆଲୁଅରେ ଧଳା ଥିଲା, ଅନ୍ଧକାରରେ କଳା ହେଲା ।

ଏହି ଦେଖ ପାଠକ, ଉପମା ଅଳଙ୍କାର ଲେଉଟ ଲେଉଟ ବାଟବଣା ହୋଇଥିଲା । ହଁ, ଆମର ଆପଦ ଆମକୁ ବିପଦ ଜ୍ଞାନ ଶିଖାଏ । ଏଣୁ ଆପଦ ଆମର ଉପକାରକ । ଏତେ ଖଣ୍ଡବାଦ ଉପକାରକ ଆଉ ନାହିଁ । ବିପଦରୁ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ମିଳେ ଧନେକ ବ୍ୟୟରେ ମିଳେ । ଏମନ୍ତ ଜ୍ଞାନକୁ ଆମର ବିପଦ ଅଂଶ ମଣିବାର ଉଚିତ ।

ଜ୍ଞାନ ଲୋକ ସର୍ବଦା ନମ୍ରହୋଇ ଅବସର ପ୍ରୟୋଗ କରିବ । ସବୁ ବସୟରେ ନମ୍ର ଥିବାର ଭଲ, ଆପଣାର ଲାଭିମା ସବୁବେଳେ ସୁରକ୍ଷା କରିବାର ଭଲ । ପ୍ରସାଣ ସେନାପତି ପ୍ରାୟ ଉକ୍ତ ଭୂମି ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବ ।

କେବଳ ମନରେ ନୁହେଁ; କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏବେ ସାବଧାନହୋଇ ଚଳିବାର ବିଧେୟ ଅଟେ । ଜଣେ ବିଜ୍ଞାନେକ କହିଛନ୍ତି—“ଏ ପ୍ରତିଦିନ କଟେଇକୁ ଯାଉଥିଲ । ଯେଉଁ ଦିନ ବାଟରେ ଘୋଡ଼ା ଚଞ୍ଚଳ ଓ ଅବାଧ ହେଉଥିଲା, ସେଦିନ ସେ ମଧ୍ୟ କଟେଇର ବିରକ୍ତ, ରୁଷ୍ ହେଉଥିଲେ । ଯେଉଁଦିନ ଭଲରେ ଆସୁଥିଲେ, ସେଦିନ ସେ କଟେଇରେ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ଧରୁ ନ ଥିଲେ ।” ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ କିଛି ନାହିଁ । ଘୋଡ଼ା ଦୁର୍ଦ୍ଦାନ୍ତ ହେଲେ ତାହାକୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା; ତେଣୁ କଞ୍ଚିତ ଦୁବଳ ଓ ବିରକ୍ତ ହେଉଥିଲେ, ସୁତରାଂ ମନର ଶାନ୍ତି ଉଚ୍ଛନ୍ନହୋଇ ବିବିଧ ନୁହେଁ ।

ଏ ସାନ କଥା, ମାତ୍ର ଏପରି ସାନ କଥାରେ ସୁଦ୍ଧା ନିଜ ଟଳିଯାଏ । ଯେଉଁ ଲୋକମାନେ ହୃଦୟକୁ ନୁହନ୍ତି, ସେମାନେ ଏହି କଥା ଶୁଣି ହସିବେ । ହସିବେ ତ ହସନ୍ତୁ, ମାତ୍ର ବଡ଼ଲେ ଜାଣିବେ ସାନ ବିଷୟ ଅନେକ ଅଛି, ମାତ୍ର ବଡ଼ ସାଙ୍ଗରେ ସେମାନଙ୍କର ସମ୍ପର୍କ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ଅଭାବରେ ବଡ଼ କଥା ମଧ୍ୟ ଅଟକିଯାଏ ।

॥ ଗଞ୍ଜନା ॥

ସଂସାରରେ ଗଞ୍ଜନା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧରେ ଦୁଇପରି ସହବାକୁ ହୁଏ । କୋମଳ-ମନସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଟିକିଏ ନିନ୍ଦାରେ ଢେଳିମନ ହୁଅନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭର ଗଞ୍ଜନା ହେବ, ମାନ ସମ୍ଭାଳି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ଏହା ପାହାନ୍ତିବ ଯେ, ସଂସାରର ମତ ଦିନକୁ ଦିନ ସଂଶୋଧିତ ହେଉଅଛି । ଯେଉଁମାନେ ତୁମର ଆତ୍ମୀୟ ଅଟନ୍ତି, ସେମାନେ ତୁମ୍ଭର ଆଚରଣ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ମତ ସ୍ଥିର କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ସହଜରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେବାକୁ ଦୁଷ୍ଟର ଅଟେ । ହେତୁ କି, ସେମାନେ ଏହା ପାଞ୍ଚନ୍ତି ଯେ, ସେମାନେ ତୁମର ଚରିତ୍ର ଭଲରୂପେ ଜାଣନ୍ତି । ଏଣୁ ସେମାନଙ୍କର ମତ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ଅଟେ । ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ମତ ଭ୍ରାନ୍ତ ଥିଲେ ସମୟରେ ଅବଶ୍ୟ ବିଶୋଧିତ ହେବ ।

ମତ ସଂଶୋଧନ କେଉଁ ମୁଗରେ ହେବ, ସେତେ ଦିନଯାଏ ଅନାଲ-ଥବାର ସହଜ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ହେଲେନି ସବୁଦିନେ ତୁମ୍ଭର କଳଙ୍କ ଥିବ ନାହିଁ । ମଲ୍ଲ ଆଗେ ହେଉ ବା ପଛେ ହେଉ, ଅବଶ୍ୟ ଦିନେ ଉପମତ ହେବ, ଏହି ଚିନ୍ତା ମନକୁ କଠିନରେ ସୁସ୍ଥ କରିପାରେ ।

କୁହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହା ଭାଲିବାର ଉଚିତ ଯେ, ଲୋକ କୁହାକୁ ଯେଉଁ କାରରେ ଜାତ ହୋଇଥିବାର ମନନ୍ତି, କୁହା ସେଥିରୁ ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସ୍ଥାୟୀ ହିଂସାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନରେ କେହି ତୁମ୍ଭର ଅମଙ୍ଗଳ ପାଞ୍ଚୁଅଛନ୍ତି, ତୁମ୍ଭର ଅନିଷ୍ଟ ସାଧନା ଛଡ଼ା ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ତାହାଙ୍କର ହୃଦୟ କୁହାର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳ ଅଟେ, କେବେ ଏମନ୍ତ ଭାଲିବ ନାହିଁ । ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣିଥିବ, ସ୍ଥାୟୀ ହିଂସା ସବୁବେଳେ କୁହାର ପ୍ରସୂତ ନୁହଇ ।

ସରଳ ଅଞ୍ଜିତା, ସଂକ୍ଷିପ୍ତମନସ୍କତା ଅଥଚ ପରିହାସ୍ୟତମ, ଏହି ତିନି କାରଣର ଅନ୍ୟତରୁ କୁସାଳାତ ହେଉଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଏଣୁ କୁସାଳୁ ଅନ୍ୟାୟ ଉପଦ୍ରବ ନମଣି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ମଣିବାର ବିହତ ଅଟେ ।

ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ଭାର ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ହୁଏ, ସେମାନେ ଦୁଇ ଭୁବନର ଗଞ୍ଜିନା ନ ଲାଭି ଯେ ଜୀବନ ଗମିବେ, ଏପରି ଆଶା କରିବାର ଭଲ ନୁହେଁ । ହେତୁକି, ଏପରି ଆଶା କେବେ ଫଳିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଲୋକମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତୁମ୍ଭର କାରବାର ଚଳୁଅଛି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଜ୍ଞାନମ୍ୟ, ଅଜ୍ଞ ଏବଂ ଭୀଷିଲୋକ ଅନେକ ଅଛନ୍ତି । ଏହା ଯେବେ ଜାଣି, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କାରବାର କଲେ ଅବଶ୍ୟ ଧରେ ଦୁଇଥର ଦୁର୍ନାମ ଘଟିବ, ଏହା ମଧ୍ୟ ଜାଣିବାର ଉଚିତ । ଗଞ୍ଜିନାନଳ ଏକ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହୁଏ ।

ଏମନ୍ତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ପରମିନ୍ଦ୍ରା ସେମାନଙ୍କୁ ଯେତେ ସୁସ୍ୱାଦୁ ଲାଗେ, କୌଣସି ମିଷ୍ଟାନ୍ନ ସେପରି ଲାଗେ ନାହିଁ । ଏମାନେ ତୁମ୍ଭର ଗଞ୍ଜିନାନଳରେ ଫୁଟ୍କାର ଦିଅନ୍ତି, ତୁମ୍ଭଠାରେ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ଶବ୍ଦ ଥିବା ଥିବାରୁ ଫୁଟ୍କାର କରନ୍ତି, ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ । ପରଗଞ୍ଜିନା ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଦୁ ଲାଗେ, ସେଥିପାଇଁ ଫୁଟ୍କାର ଦିଅନ୍ତି । ଅଞ୍ଜିତା ପୂର୍ଣ୍ଣ କଳ୍ପିତକୁ ପ୍ରକୃତ ମଣି ତୁମ୍ଭଠାରେ ଦୋଷ, ହୁଅଇ । ଏଣୁ ତୁମ୍ଭର ମହାନ ଅନିଷ୍ଟ ହେଲା । କଣ କରିବ, ଏଥିରେ ତୁମ୍ଭର ଚୁର ନାହିଁ । ଯେତେ ସାବଧାନହୋଇ ଚଳ, ଯେତେ ପରିଶ୍ରମଦର୍ଶୀ ହୁଅ ପଛକେ, ବହୁବ୍ୟାପାର ହେଲେ ନିଶ୍ଚୟ ଧରେ ଦୁଇଥର କଳଙ୍କ ରହିବ । ଏଣୁ ଏପରି ଦୂର୍ଘଟନାକୁ ଦୂର୍ଦ୍ଦେବକୃତ ମଣିବାର ବିହତ ଅଟେ । ଯେଉଁ ବିବେକର ସାହାଯ୍ୟ ଘେନି ଆନ ଦେବବିପାକ ସହୁଅଛି, ଏହି ଦୂର୍ଘଟନାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ବିବେକର ସାହାଯ୍ୟ ନିଅ । ପୈତୃ୍ୟ ଧରି ପ୍ରଘୋଷା କର; ଯାହା ସମୟରେ କିଛି ହୋଇଅଛି, ସମୟରେ ତାହାର ଖଣ୍ଡନ ହେବ । କାଦୁଅ ଯେତେବେଳେ ଶୁଖି ହେବ, ଆପେ ଝଡ଼ି ପଡ଼ିବ । ଶୁଖି ହେବା ଆଗେ ଝଡ଼ି ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ପୋଛିବା ତୁମ୍ଭର ସାଧ ନୁହେଁ, ଶୁଖି ହେବାଯାଏ ପ୍ରଘୋଷା କର । ତୁମ୍ଭ ଜୀବନ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଶୁଖି ହେବ କି ନାହିଁ, ଏହା ଥିବା କିଏ କହିବ ? ସେ ଯାହାହେଉ, ଆତ୍ମସମର୍ଥନ ନିମନ୍ତେ ନିତ୍ୟାନ୍ତ ବ୍ୟଗ୍ରହେବାର ଭଲ ନୁହେଁ । କର୍ମଠ ଲୋକ ଗଞ୍ଜିନାକୁ ଘେନି

ଯେବେ ଅନ୍ତର୍ନିଶି ଶୁଭିବ, କର୍ମ କିପରି ଚଳିବ ? କର୍ମିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଏହା ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ କି, ସେମାନେ ଯାହା କରନ୍ତି, ଅନ୍ୟକୁ ସେଥିର କାରଣମାନ ଜଣାଇବା ସେମାନଙ୍କ କର୍ମର ଅଙ୍ଗ ନୁହେଁ । ଏତିକି ମାତ୍ର, ସେ ସଦସତ ବିବେଚନାର ଉପଦେଶ ଅନୁସରି ଚଳିବେ ।

ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଦେଖ । ଏମାନେ କେତେ ଗଞ୍ଜିନା ଲଭନ୍ତି; ମାତ୍ର ତୁଳାହୋଇ ସବୁ ସହଜ । ସେମାନଙ୍କ ଅବଲମ୍ବିତ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଣାଳୀ ଘେନି ଅନେକ ଲୋକ ଅନେକ କଥା କହନ୍ତି । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରବୋଧ ଦେବାପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ଅବକାଶ ନାହିଁ । କେବଳ ଉଚିତର କର୍ମଚାରୀରେ ସେମାନେ ଦାୟୀ ଅଟନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଉଚିତର କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ଅବଲମ୍ବିତ ପ୍ରଣାଳୀର କାରଣମାନ ଜଣାନ୍ତି । ସଂସାରର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସୁଦ୍ଧା ସେହିପରି ନଜଲେ ଚଳିହେବ ନାହିଁ । ଲୋକର ଆଚରଣ ଉପରେ କେହି ଯେବେ ଅନ୍ୟାୟ ଟୀକା କରନ୍ତି, ସେହି ଟୀକା ଅଶେଷ ମନସ୍ତାପର ହେତୁ ହୁଏ । ବାସ୍ତବରେ କାହାର ଆଚରଣ ଭଲ ଅବା ମନ୍ଦ, ଏ ବିଷୟରେ ମତଦେବାକୁ ଲୋକେ କେତେ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି; ତାହା ଯେବେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣାଯାନ୍ତା, ତେବେ କେହି ସହଯା କୌଣସି ବିଷୟରେ ମତ ଦିଅନ୍ତେ ନାହିଁ । କାହାକୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମତଜନିତ କ୍ଳେଶ ସୁଦ୍ଧା ଭୋଗ କରିବାକୁ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଆଗେ ଭାବି ଦେଖ, ଅନ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା ବିଷୟରେ ଆନ୍ତଃମାନେ କେତେ ଅଙ୍ଗ ଅଟେ ।

ଜଣକୁ ତୁମ୍ଭେ ଧନୀ ମଣି । ସେ ନିଃସ୍ୱ ଅଟେ, ଅଥବା ସେ ଧନୀ ଅଟେ, ମାତ୍ର ସେହି ଧନର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାହାକୁ କେତେ ଆପଦ ସହିବାକୁ ହୁଏ, କେତେ ଲୋକର ମନ ରଖି କେତେ ଲୋକକୁ ଡରି ଚଳିବାକୁ ହୁଏ, ତାହା ତୁମ୍ଭେ ଜାଣି ନାହିଁ । ଜଣକୁ ତୁମ୍ଭେ ସୁସ୍ଥ-ଶରୀର ମଣି, ବାସ୍ତବରେ ସେ ମାନସିକ ରୋଗର ଅଧୀନହୋଇ ଅନ୍ତର୍ନିଶି ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରୁଅଛୁ । ତୁମ୍ଭେ କହ, “ଅମୁକେଇ ଲୋକ କେତେ ଅସୁଖୀ, ଏପରି ମୁଖର ଭାସିଆ ଘେନି ମୁଁ ଚଳିପାରନ୍ତି !” ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ତାହାର ଭାସିଆ ମୁଖର ହେଲେହେଁ ସେ ତାହାକୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସ୍ନେହ କରେ ଏବଂ ଆପଣାକୁ ସୁରକ୍ଷା ମଣେ । ତୁମ୍ଭେ କହ, “ଅମୁକେଇ ଲୋକପରି କପାଳିଆ ମସ୍ତକରେ ନାହିଁ, ଏଡ଼େ ସ୍ନେହବଞ୍ଚି ଭାସିଆ କାହାର ନାହିଁ ।” ପ୍ରକୃତରେ ତା ଘର କଳି-ମନ୍ଦିର ଅଟେ । ତୁମ୍ଭେ କହ, “ଅମୁକେଇ ଲୋକକୁ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ

କରିବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ, ତାହାର ଦିନଯାକ ଅବକାଶ ।” ବାସ୍ତବରେ ତାହାକୁ କେତେ ଚିନ୍ତା, କେତେ ପରିଶ୍ରମ, କେତେ ଉଦ୍‌ଯୋଗ କରିବାକୁ ହୁଏ, ସେଥିର ଲବମାସ ତୁମକୁ ଜଣାନାହିଁ । ଏଥିକୁ ଅନ୍ୟର ଆଚରଣ ଉପରେ ଭୁଲେ ଯେଉଁ ଟୀକା କର, ସେଥିରେ ଲଭ୍ୟ କ’ଣ ? ଲୋକ ଗୋଟିକୁ ପ୍ରକୃତ ଗୋଟିଏ । ପୁଣି ଅନେକ ଲୋକଅଛନ୍ତି ସେମାନେ ଆପଣା ସମପ୍ରକୃତିକ ଲୋକ ଗୁଡ଼ି ଅନ୍ୟ ଲୋକକୁ ଅଧମ ମଣନ୍ତି । ଦେଖ, ଅନ୍ୟର ଆଚରଣ ଉପରେ ଟୀକା କରିବାପାଇଁ କେତେ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରୟୋଜନ ରଖେ । ପ୍ରାୟ ସର୍ବଜ୍ଞତାର ପ୍ରୟୋଜନ ରଖେ । ଭଲଜାଣାୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତରେ ସେହିପରି ଅନ୍ତର ଥିବାର ଦିଶୁଅଛି । ବଳଦ ଭଲ ଅବା ମନ୍ଦ, ଶିଶୁ ଅବା ଦୁଷ୍ଟ, ଠେକୁଆ ଏ ବିଷୟରେ ବିଚାର କରନ୍ତିନା ।

ଗଞ୍ଜିଶା ଲଳେ ଉପେକ୍ଷା । ଉପେକ୍ଷିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସାନ୍ତ୍ବନାର ଅନେକ ଉପାୟ ଅଛି । ଯେଉଁ ଲୋକ ଆପଣାକୁ ଉପେକ୍ଷାର ଅନର୍ହ ମଣେ, ତାହାକୁ ଉପେକ୍ଷା ଦୁଃସ୍ବେଦ କଷ୍ଟ ଦିଏ । ମାତ୍ର ବାସ୍ତବରେ ବିଜ୍ଞ, ଅବହେଳାର ଅନର୍ହ ବ୍ୟକ୍ତି ସୁଦ୍ଧା ଅବହେଳିତ ହୁଅନ୍ତି, ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଉପେକ୍ଷାର ପ୍ରକୃତ ହେତୁ ସ୍ମରଣ କଲେ ଉପେକ୍ଷାଜନିତ ଲେଶ ନିଶ୍ଚୟ ଉଣା ହେବ । ହେତୁ କି, ଉପେକ୍ଷା ସ୍ବୟଂ କଷ୍ଟକାରୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିର ହେତୁ ସବୁବେଳେ ସେପରି କଷ୍ଟକର ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଅମୁକେଇ ଉପାୟରେ ଅମୁକେଇ ବସ୍ତୁ ମିଳେ, ତୁମ୍ଭେ ସେ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବି ପାରିବ ନାହିଁ, ଅଥଚ ସେହି ବସ୍ତୁଲିପ୍ତା ତୁମ୍ଭ ମନରେ ସବୁବେଳେ ଜାଗରୁକ ଅଛି । ଏପରି ଅନ୍ୟାୟ ଲିପ୍ତା ତୁମ୍ଭର ବିଜ୍ଞତାର ସଦୃଶ ନୁହେଁ । ତୁମ୍ଭଠାରେ ଗୁଣର ଅଭାବ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଯାହା ଲଭିବାପାଇଁ ତୁମ୍ଭର ଏଡ଼େ ଆଗ୍ରହ, ତାହା କେବଳ ଗୁଣଦ୍ବାରା ଲବ୍ୟ ହୁଅଇ ନାହିଁ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସୁବିଧାର ପ୍ରୟୋଜନ ରଖେ । ତୁମ୍ଭ ଭାଗ୍ୟରେ ସେପରି ସୁବିଧା ଘଟୁନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ଲୋକେ ଉତ୍ତରସାଧକକୁ ବହୁ ମଣନ୍ତି । କେତେଗୁଡ଼ିଏ କଥା ଅଛି, ଆପଣାପାଇଁ କେହି କହିପାରେ ନାହିଁ । ଯେବେ କେହି କହେ, ଲୋକ ତାହାକୁ ଅହଙ୍କାରୀ, ଧୂଷ୍ଟ ଏବଂ ନିର୍ଜ୍ଞାନ ମଣନ୍ତି । ଉତ୍ତରସାଧକ ଥିଲେ ଏପରି ଅନର୍ଥକ ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ

ତୁମପାଇଁ ସେହି ସେହି କଥାମାନ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ନିର୍ଭୀକମନରେ କହିପାରିବ । ତୁମ୍ଭର ଯେବେ ଏପରି ଉତ୍ତରସାଧକ ନାହାନ୍ତି, ତୁମ୍ଭ ହୋଇଥାଅ । ତୁମ୍ଭ-ଠାରୁ ଅଧିକ ଅଭାବଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକର ଅବସ୍ଥା ତୁଳନାକରି ମନକୁ ପ୍ରବୋଧ ଦିଅ ।

ନ୍ୟାୟ ଅନେକା ଅନ୍ୟାୟର ମୁଣ୍ଡିବିବେଚନା । ଅନ୍ୟାୟ ସହି ହୁଏ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ନସହି ଗତି ନାହିଁ । ଅନେକ ଲୋକ କହନ୍ତି, “ମୋର ଆଉ କିଛି ମାଗୁଣି ନାହିଁ, ନ୍ୟାୟ ହେଲେ ସବୁ ହେଲା, ମୁଁ କେବଳ ନ୍ୟାୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛି ।”

କେବଳ ‘ନ୍ୟାୟ’ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛ ? ନ୍ୟାୟ ଭିତରେ କେତେ ଗଲା ଭାବ ଦେଖିଛୁ ତିନି ? ନ୍ୟାୟ ସମୟସାପେକ୍ଷ । କୁମ୍ଭେ ଦିନ ଭିତର ଶହେ କାରବାର କରୁଅଛ । ଯେବେ ପ୍ରତି କାରବାରରେ ନ୍ୟାୟ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବ, ପ୍ରତି କାରବାରରେ ତିନୋଟି ଲେଖାଏ ଦିନ ମଧ୍ୟର ଚିନ୍ତା ପଦାର୍ଥ ତୁମ୍ଭର ମାଗୁଣି ହେଲା—ତୁମ୍ଭଠାରେ ଯେବେ କେହି କେବେ ମାଗୁଣି କରିବ, କୁମ୍ଭେ ଦେଖିପାରିବ ? ଯେତେ ଦିନଯାଏ ତୁମ୍ଭର ଏହି କ୍ଷମତାର ଅଭାବ ଅଛି, ସେତେଦିନ ଯାଏ ଆମ ଲୋକଠାରେ ଏପରି ଅସଙ୍ଗତ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାର ଅନୁଚିତ । ସଂସାର ଭ୍ରମ, ଆଳସ୍ୟ, ଚଳଚ୍ଚିତ୍ର, ରସପରଚନ୍ଦ୍ରତା, ସ୍ଵାର୍ଥମରତା ପ୍ରଭୃତି ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅନିଷ୍ଟମାନଙ୍କରେ ବୁଡ଼ି ରହିଅଛି । ଏଥିକୁ ଅନ୍ୟାୟ ନ ହେବାର ବିଚିତ୍ର ଅଟେ । ତୁମ୍ଭେ ମଘରେ ଅଛ, ଲୋକେ ତୁମ୍ଭପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ କରନ୍ତି । ଏମନ୍ତ ଅସଙ୍ଗତ ଚୁହାରି କରିବ ନାହିଁ ।

ନ୍ୟାୟଦେବଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ମୁଣ୍ଡି ଯେପରି, ଲୋକେ ସେପରି ନଭାବ ଆନ ପ୍ରକାର ଭାବନ୍ତି । କବିମାନେ ନ୍ୟାୟଦେବଙ୍କ ଏକ ହାତରେ ନିନ୍ଦା, ଆନ ହାତରେ ଶଙ୍ଖ ଥିବାର କହନ୍ତି । ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ସେହି ଆୟୁଧ ଭାଗ୍ୟଦେବଙ୍କଠାରେ ଶୋଭାପାଏ । ନ୍ୟାୟଦେବ ମୁଣ୍ଡି ଏପରି କଳ୍ପନା କରିବାର ଭଲ । ନ୍ୟାୟଦେବ ପୃଥିବୀ ଚାରିଆଡ଼େ ଭ୍ରମଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ହିଂସା, କୁସଂସାର, ଆଳସ୍ୟ, ସ୍ଵାର୍ଥରେତା, ଯେଉଁମାନେ ତାହାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ସହଚର ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନେ ସେହି ଆଲୋକର

ବ୍ୟବଧାନ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଭାଗ୍ୟବାନ୍ ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ ଏମାନଙ୍କର ଛୁଡ଼ାହେବାକୁ ବଳ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକେ ବୃକ୍ଷ-ଛାୟାରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ଶାଖାନ୍ତରାଳ ଦେଇ ଆସୁଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପ୍ରାୟ ନ୍ୟାୟଦେବଙ୍କର କିରଣକଣା ଲାଗୁଛି । କେହି କେହି ଏପରି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ଅଟନ୍ତି ଯେ, ଗୁରୁ ବ୍ୟଙ୍ଗୀୟ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆଉ କିଛି ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଶାସଣ ଗୁପ୍ତାମାନ ପରସ୍ପର ଭଲରୂପେ ସଂଲଗ୍ନ ହୋଇ ନପାରିଲେ, କେବଳ ସେହି ସେହି ମାର୍ଗରେ ଲବମାତ୍ର କରଣ ଆସୁଥାଏ । ମାତ୍ର ଏହା ମନରେ ରଖିଥିବ, ସେହି ଗୁପ୍ତାମାନ ସଂସାରର ଆନ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରାୟ ନଶ୍ୱର ଅଟନ୍ତି । ସାନ ସାନ ଦୁର୍ବିପାକମାନ ସଦାବାର ଦୁଷ୍ଟର ଅଟେ । ହେତୁ କି, ବଡ଼ ବଡ଼ ଅପବାଦମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅନୁରୂପ ବିବେକ ଆସେ । ମାତ୍ର ସାନ ସାନ କଷ୍ଟ ସଙ୍ଗେ ସେହିପରି ସାନସାନ ବିବେକ ଆସେ ନାହିଁ । ଏହି ହେତୁରୁ ଯାହାକୁ ସାନ ସାନ କଷ୍ଟ ସମ୍ଭବରେ ଶ୍ରେୟ କରବାକୁ ହୁଏ, ତାହାର ଚିତ୍ତର ପ୍ରସାଦ ଥାଏ ନାହିଁ । ମୁଁ କିପାଇଁ ଆଗ୍ର ସାବଧାନ ନହେଲି, ଏହି ଅନୁତାପ ମଧ୍ୟ ସେହି କଷ୍ଟମାନଙ୍କୁ ଦୃଶ୍ୟିତ କରେ । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର ଘଟି ଏହି କି, ସେ ଅଳ୍ପ ଅନବଧାନ-ଲବ୍ଧ ଛୁଡ଼ାଦେଇ ପୁରୁଷର ସୁଖ କଳସରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୁଏ; ପ୍ରବିଷ୍ଟହୋଇ ଘୋଟି ଯାଇ ବିଷାକ୍ତ କରେ । ଏତେ ସାନ ଛୁଡ଼ା ଦେଇ ଏପରି ଅନର୍ଥ ଆସିବ, ଏହା ଆଗରୁ ଜଣା ନଥାଏ । ଏଣୁ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକକୁ ସୂଚ୍ୟ ଓ ବିନିତ ହେବାକୁ ହୁଏ ।

॥ ଚିତ୍ତ ସାନ୍ତ୍ବନା ॥

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଉଚ୍ଚମନସ୍କ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେମାନେ ଯାହା କରନ୍ତି ସେଥିରେ ସେମାନଙ୍କ ସନ୍ତୋଷ ଉତ୍ପତ୍ତି ନାହିଁ । ହୃତାହତଜ୍ଞାନର ଅନନୁମୋଦିତ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତଦେବା ଆଗରୁ ଏ ଉଚ୍ଚର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୁଏ । ଆନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏତକ, କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନିତାନ୍ତ ଧର୍ମଶୂର ସତ୍ୟପ୍ରିୟ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, “ମୋ ମନରେ ଯେପରି ଥିଲା, କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେପରି ପାରିଲି ନାହିଁ,” ସବୁବେଳେ ଏହିପରି ଭାବ ଆପଣାକୁ ଧିକ୍କାର ଦିଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଏହା ଜାଣିବାର ଉଚିତ କି, ଆନନ୍ଦମାନେ କଲ୍ପନାକୁ ଯେବେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରପାରନ୍ତି, ତେବେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗ, ନର ଅମର ହୁଅନ୍ତା । ତୁମ୍ଭେ କେଉଁ ଗୁରୁ ଲୋକ, ତୁମ୍ଭ ଆଗେ କେତେ ମହାନ ଲୋକ ଚାଲି ଯାଇଛନ୍ତି; ସେମାନେ ଯାହା ଯାହା ସମ୍ପାଦିଥିଲେ, ସେଥିରେ ସେମାନଙ୍କୁ

ଅପରିସୀମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ମିଳୁଥିଲା । ମାତ୍ର ସେମାନେ ସୁଦ୍ଧା ତୁମ୍ଭ ପରି ବୃଥା ବଳାପ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ଯାହା ଥିଲା ସେଥିରେ ପଦେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିପାରିନାହାନ୍ତି ।

ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଭୃତି କଳାମାନ ମଧ୍ୟ ସାନ ସାନ କଷ୍ଟ ନିବାରଣରେ ପ୍ରଧାନ ଉପାୟ ଅଟେ । ଦାରୁଣ ବିପଦରେ ବିବେକ ଆଉ ଧର୍ମ, ଏ ଦୁହିଁଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ ଆଉ କାହିଁରେ କିଛି ଲଭ୍ୟ ହୁଏନାହିଁ । ମାତ୍ର ସାନ ସାନ କଷ୍ଟ ଶୀଘ୍ର କଳାମାନଙ୍କରେ ଅଂଶତଃ ନିବାରଣ ହୋଇପାରେ ।

ଆଉ ଏକ ବିଷୟ ଦୁର୍ବଳାକ ଅଛି, ସେଥିରେ ଚିତ୍ରର ସାନ୍ନ୍ୟାସ ହେବାର କଠିନ ଅଟେ । କେହି କେହି କଳ୍ପନା-ପରତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଭ୍ରାନ୍ତି, ଆନ୍ତର ଏହି ଅଭିଳାଷ ଚରିତାର୍ଥ ହେଲେ ଚରସୁନୀ, ନୋହିଲେ ଚରଦୁଃଖୀ ହେବୁଁ । ଦୁର୍ଦ୍ଦିବ ଯୋଗୁଁ ସେହି ଚରପୋଷିତ ଆଶା ଫଳବତୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ଉନ୍ମାଦ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଢଗ ହୋଇଯାଏ । ସେହି ସେହି ଅଲବ୍ୟ ସୁଖର ଉଦ୍ଧୃତ ଓ ମନୋହର ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଉଦ୍ଧୃତ କଳ୍ପନା ଉଦ୍ଧୃତର, ମନୋହରର କରି ହୃଦୟପ୍ରାଙ୍ଗଣରେ ନିର୍ଦ୍ଦିନ କରାଉଥାଏ । ସଂସାର କାରାଗାର ପ୍ରାୟ ଦିଶେ । ଏଥିପରେ ଯେବେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ସେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ବନ୍ଧି ଆସ, ତେବେ ତାହାକୁ ଆନ୍ତରିକ ନିବେଦନ ପରକାଷ୍ଠା ଭୋଗ କରିବାକୁ ହୁଏ । ସମ୍ବନ୍ଧି ବିଷୟମାନଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ହୁଏ ।

ଏପରି ନିବେଦନ ଶାନ୍ତି ସହଜରେ ହୁଏ ନାହିଁ, ତଥାତ ଏହାର ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରତିକାର ଅଛି । ମନେକର, ସେହି ଚର-ଅଭିଳାଷିତ ପଦାର୍ଥର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ ଜାଣି ସେଥିରୁ ଯେତେ ସୁଖ ଲଭିବାର ଆଶା ଥିଲା, ଏବେ ଅଧିକାରୀହୀନ ସେହି ସୁଖ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପାଉଅଛି ତିକ ? ଯେବେ ତୁମ୍ଭର କଳ୍ପନା ନିତାନ୍ତ ବିକୃତ ହୋଇନଥାଏ, ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ନିଷେଧମୁଖ ଉତ୍ତର ଦେବ । ଆଉ ତୁମ୍ଭର ଏହା ଭାବିବାର ଉଚିତ ଅଟେ ଯେ, ସେହି

ସୁଖ ଲବ୍ଧ ହେଲେ ତୁମକୁ ସବୁବେଳେ ଶକାୟତ କରୁଥିବ । ସେହି
ଥିକେ ଅନିଷ୍ଟାଶଙ୍କା ହୁଏ । ଧନଜନ-ପରିବାରର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟବିରୋଧୀ
ଅଟନ୍ତି ।

ପରିଶେଷରେ ଏହା ବ୍ୟକ୍ତ୍ୟ ଯେ, ଯେତେ ପ୍ରକାର ଦୁଃଖ ଅଛି,
ପ୍ରତ୍ୟେକରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଭ୍ୟାନ୍ତ ଉପଦେଶ ଲଭୁଥାଏ । ବାସ୍ତବରେ
ଦୁଃଖ ବହୁଦର୍ଶିତାର ପରିମାପକ ଅଟେ । ଜଣେ ମହାନ ବ୍ୟକ୍ତି ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ
ଆପଣାକୁ ବିପଦରେ ପକାଉଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଅବଲମ୍ବିତ ଉପାୟ
ଗର୍ହଣୀୟ ହେଲେହେଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେଡ଼େ ଉଦାର ଥିଲା, ଭାବୁକ ପାଠକେ
ବୁଝିପାରିବେ । ବିପଦ ଲେଡ଼ି ଜ୍ଞାନ ଲଭିବାର ଚେଷ୍ଟା ସତ୍ୟଯୁକ୍ତର ଅନୁ-
ମୋଦିତ ନୁହେଁ । ଚିକିତ୍ସକ ପ୍ରାୟ ଘରେ କସିଥାଏ । କେତେ ପ୍ରକାର
ନୂଆ ରୋଗୀ ଦେଖି ଦିନକୁ ଦିନ ନୂଆ ରୋଗରୁ ନୂଆ ଜ୍ଞାନ ଲଭୁଥାଏ ।

ଆମର ଏହା ସ୍ମରଣ କରିବାର ବିଶ୍ୱତ ଅଟେ କି, କେଡ଼େ କେଡ଼େ
ଲୋକ ଚିର ଜୀବନ ଯାତନା ଭୋଗ କରିଅଛନ୍ତି । କେତେ ସୁଖାର୍ତ୍ତଲୋକ
କାରାଗାରରେ, ଚାରୋଗରେ, ଅନ୍ୟାୟ ଉପଦ୍ରବରେ ଚିରଦିନ ଯାପନ
କରିଅଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଲବମାସ ବିଳାପ କରିନାହାନ୍ତି । ଅନ୍ତେ କେଡ଼େ
ଛୁର ଅଟୁ । ମନୁଷ୍ୟର ମନ ନ୍ୟାୟବାଦ ପରି କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥଳରେ
ଆବଳ ହେଉଛି । ନ୍ୟାୟବାଦ ପ୍ରାୟ କିଛିଦୂର ଯାଇ ପୁଣି ତାହାର ପ୍ରାକୃତିକ
ନିର୍ମଳତାକୁ ଲଭୁଅଛି । ମୁଁ ଏହି ଚିନ୍ତାରେ ମଗ୍ନ ଥିଲି । ମେଘ ଗୁଡ଼ିବ ନାହିଁ,
ଦିନଯାକ ବର୍ଷା ହେବ, ଏହା ଭାବୁଥିଲି । ମଧ୍ୟ ମେଘ କଟିଗଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟ
ବାହାରିଲେ । ବୃକ୍ଷପତ୍ରାଗ୍ରରେ ଲମ୍ବିତ ଜଳବିନ୍ଦୁରେ ରବିକରଣ ପଡ଼ିତ
ହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ-ପ୍ରଭାମୁଖି ପ୍ରାୟ ଦିଶିଲା, ଆଉଁ ଏବଂ ଭକ୍ତିର ଏକଟ
ସମାବେଶ ପ୍ରାୟ ମନୋହର ଦିଶିଲା । ପ୍ରକୃତିକର ତାତ୍କାଳିକ ଶୋଭା ସଦର୍ଶନ
ନିମନ୍ତେ ମୁଁ ବାହାରିଲି ।

ବଳମୁଖେ କ'ଣ ଶିକ୍ଷାହୁଏ, ତାହା ଟିକକ ଭିତରେ ବୁଝିପାରିବ ।
କେତେଗୁଡ଼ିଏ ତଡ଼ି ଅଛି, ଶିଖିବାକୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗେ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ
ମାତ୍ର ଅଛି, ଶିଖୁଁ ଶିଖୁଁ ମୁଗ ବହୁଯାଏ । ସେହି ତଡ଼ି; ସେହି ମାତ୍ରମାନ

ସହଜରେ ବୁଝାନଯାଏ, ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ । କଥାଗୁଡ଼ିକ ସରଳ, ଏପରି ହେତୁ ମୂଳକ ନୁହେଁ ଯେ, ସେହି ହେତୁରୁ ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଚଞ୍ଚଳ ଜଣା ପଡ଼ିବ । କଥାଗୁଡ଼ିକ ସଫ୍ୟ, ଶୁଣିଲକ୍ଷଣୀ ପ୍ରଜ୍ଞାୟମାନ ହେବ । ତେବେ ଶିଖିବାକୁ ଏତେଦିନ କିପାଇଁ ଗଲା ? କାରଣ ଏତିକି, ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ହୃଦୟ ଆଉ ମସ୍ତିଷ୍କର ମଢେଇଦ ଡୁଏ । ଆତ୍ମର କପରି ଭାଳିବାର ଉଚିତ, କ'ଣ କରିବାର ବିହିତ, ତାହା ସହଜରେ ଜଣାପଡେ; ମାତ୍ର ଆନ ପ୍ରକାର ଭାଳିବାକୁ, ଆନ ପ୍ରକାର କରିବାକୁ ସବୁବେଳେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେଉଥାଏ ।

ଅନେକ ବିଷୟ ଅଛି, ଶିଖିବାକୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗେ । ଫଳା ଶିଖିବାକୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗେ । ପଠକଥା ଶିଖିବାକୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗେ । ମାତ୍ର ଆନ୍ତେମାନେ ଏପରି ବିଷୟମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରୁନାହାଁ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମନୁଷ୍ୟ ଅଛନ୍ତି, ପ୍ରକୃତ ସେମାନଙ୍କୁ କବି କରିନାହାନ୍ତି, ଏହା ଶୀଘ୍ର ବୁଝି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ କେତେ ଗୌପ୍ୟ ରଚନ୍ତି, ରସିକତାର ପରିଚୟ ଦେବାପାଇଁ କଥା କହୁ କହୁ ଡରା ବୋଲନ୍ତି । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖି କେତେ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରନ୍ତି । ଏହିପରି ଦିନ ଯାପି ସ୍ଥବିରତାକୁ ଲଭନ୍ତି । ଆନ୍ତେମାନେ ଏହିପରି ବିଷୟମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ବିଳମ୍ବରେ ଅନେକ ବିଷୟ ଶିଖାଯାଏ । ସଫୃତ ଭାଷା ଶିଖିବାକୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗେ, ଅନେକ ଶ୍ରମ ଅପେକ୍ଷା କରେ; ମାତ୍ର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ଲଭିଲା ଉତ୍ତରୁ ଆଉ କଷ୍ଟ ନାହିଁ । ବିସର୍ଗ ସହ ମୁସ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଶିଖିବା ବଡ଼ରେ ନିଦ୍ରା ହେବା ଆଗେ ମୁସ୍ତଗୁଡ଼ିକ ମନେ ମନେ ଆବୃତ୍ତି କରୁଅଛନ୍ତି, ଆଉ ତୁମ୍ଭର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ “ଏ କଣ ସତ” ଏପରି ଶଙ୍କା ଆଉ ମନରେ ଜାତ ହେଉ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ଆଉ ମନରେ ପାଞ୍ଚୁନାହିଁ “ଏ ନୁହେଁ ପରା ।” ବିଳମ୍ବରେ ଶିଖିଲା; ମାତ୍ର ଯେବେ ଶିକ୍ଷା ହେଲା, ଆଉ ସଂଶୟ ନ ରହିଲା । ମାତ୍ର ଏମନ୍ତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କଥା ଅଛି ଯେ, ସେମାନଙ୍କର ହେତୁ ଓ ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଖୁଟ ରୂପରେ ଜଣା ପଡ଼ିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ସଂସ୍ଥିତ ହୁଏନାହିଁ । ସେହି କଥାଗୁଡ଼ିକ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କେହି ଯେବେ ବୁଝାଇଦେବେ, ତୁମ୍ଭେ ସହଜରେ ବୁଝିପାରିବ, ମାତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଗ୍ରହଣ କଲେ ମଧ୍ୟ ଓଲଟି ଗଲାପରି ଦିଶିବ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ କଥା ଅଛି, ମସ୍ତିଷ୍କ କହୁଅଛି “ଏଗୁଡ଼ିକ

ସତ,” ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭର ଏପରି କୁଅଭ୍ୟାସ ଜନ୍ମିଅଛି ଯେ, ସେଥିଯୋଗୁଁ ତୁମ୍ଭେ ସେଗୁଡ଼ିକ ମିଥ୍ୟା ଭାବୁଅଛ, ଅଥବା ମିଥ୍ୟା ଭାବିବାକୁ ସବୁବେଳେ ଉତ୍ସୁକ ଅଟ । ସେହି କଥାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଥମେ ଶିଖିବାକୁ ଅନେକ ଆୟାସ ଅପେକ୍ଷା କରେ, ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ; ମାତ୍ର ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ଶିଖିପାରବ ନାହିଁ । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱମାନ ଅନେକ କଷ୍ଟରେ ଆୟତ୍ତ ହୁଏ । ଶିକ୍ଷାବେଳେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାଦ ଲାଗେ । ପଢ଼ିବା ସତ୍ୟ ଓ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରତିଭାବ ହୁଏ, ଖର୍ଚ୍ଚ କର୍କଶ-ବିହୀନ ଲେଖନ ହୃଦୟପଥରେ ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକ ଲେଖି ଦେଇଯାଏ । ଦିନ ଗଲା, ମାସ ଗଲା । ହୃଦୟପୋଥି ପିଟାଇ ଦେଖ, ସେ ଧାଡ଼ିଗୁଡ଼ିକ ଲିଭି ଯାଇଅଛି । କେବଳ ଲିଭି ଯାଇଅଛି ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ, ସେହି ସ୍ଥାନରେ ସେଥି ପରିବର୍ତ୍ତରେ ସେଥିର ବିପରୀତ କଥା-ଗୁଡ଼ିକ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି । ଏହିପରି ତତ୍ତ୍ୱମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମ୍ଭେ ଦୁଇ ଚାରି କଥା କହିବୁଁ ।

ଏହି ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମୁହାଁସରେ ଥିବା ଅଟନ୍ତି । ଶିକ୍ଷାବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଚଞ୍ଚଳ ହୃଦୟଜ୍ଞାନ ହୁଏ, ମାତ୍ର ଫଳରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେଗୁଡ଼ିକ ପାସୋରି ପକାଉଁ, ପୁଣି ପୁଣି ମତକୁ ଲେଉଟି ଆସୁଁ । ଦୁଇରେ ଦୁଇ ମିଶାଇଲେ ଚାରି ହୁଏ, ଥରେ ଜଣକୁ ଏହା ଚାହାନ୍ତି, ସେ ଅବଚଳିତ ଚିତ୍ତରେ ଶିଖିବ, ସେ ବିଷୟରେ ତାହାର ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହେବନାହିଁ । ମାତ୍ର ତାହାକୁ କହ “ତୁମ୍ଭେ ଆପଣାକୁ ଯେତେ ଲୋକ ମଣି, ବାସ୍ତବରେ ତୁମ୍ଭେ ସେପରି ନୁହ ।” କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀକୁ କହ, “ସମସ୍ତଙ୍କ ପୁଅ ଯେପରି, ତୁମ୍ଭ ପୁଅ ସେହିପରି,” କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ କହ, “ତୁମ୍ଭେ ଯେ ବ୍ରହ୍ମ ରଚିଅଛୁ,” ଏମନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମ ଅନେକ ଅଛି”, କହିଲକ୍ଷଣୀ ତୁମ୍ଭେ ଦେଖିବ, ତୁମ୍ଭ କଥା ତାହାର ହୃଦୟଜ୍ଞାନ ହେଲନାହିଁ, ହୃଦୟଜ୍ଞାନ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ସ୍ୱଳ୍ପ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ମନରୁ ବିବେଚିତ ହେବ ।

ଯେଉଁମାନେ ମନର ସମସ୍ତ ଉତ୍କର୍ଷ ସାଧୁ ନାହାନ୍ତି; ସେମାନଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭେ ଯେବେ ସେହିପରି କହିବ, ତେବେ ଦେଖିବ, ସେ ତୁମ୍ଭର ସ୍ୱକ୍ତିର ପ୍ରତିଫଳିତ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହାତ-ଗୋଡ଼ କରୁଡ଼ି ତର୍କନ ଗର୍ଜନ କରିବେ । ପ୍ରକୃତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଗୁଡ଼ିକ ତୁମ୍ଭେ ଆମ୍ଭ କ’ଣ ଥିଲୁ, ତୁମ୍ଭ ବାପା କେମନ୍ତ ଲୋକ ଥିଲେ, ତୁମ୍ଭର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା, ତୁମ୍ଭ ଚରିତ୍ର କେମନ୍ତ ଅଟେ,

ତୁମ୍ଭେ ଦେଖିବାକୁ କିପରି, ହିଂସାସୁଚକ ସ୍ଥିତି ସହିତ ଏହି କଥାମାନଙ୍କର ଆଗଲଗନା କରିବେ ! ଶେଷକୁ ଦେଖିବ, ତୁମ୍ଭ ବରୁମାନେ ଆସି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସାବଧାନହୋଇ ଚଳାଇବାପାଇଁ ଏହି ଉପଦେଶ ଦେବେ, “ତାହାକୁ କାହିଁକି ଏପରି କଥା କହିଲ, ଏମନ୍ତ କଲେ ସମସ୍ତେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଧୂସ୍ତ ଓ ନିବୋଧ ବୋଲିବେ ।” ଅଜ୍ଞାତମାନେ ତ ଏହିପରି, ବିଜ୍ଞ ଲୋକେ ଯେଉଁମାନେ ମନର ଉତ୍କର୍ଷ ସାଧୁଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଅଭିମାନ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ଯେବେ ଅପ୍ରିୟ ସତ୍ୟ ବେଳିବ, ସେମାନେ ବାହାରେ ତୁମଠାରେ ରୁଷ୍ଟ ହେବେ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ମନରେ ଅଳ୍ପ ହେଉ ଅବା ଅଧିକ ହେଉ ଅବଶ୍ୟ ଦୁଃଖିତ ହେବେ । ଦେହରେ ବୃଣା ହେଲେ ବୈଦ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ଡାହାକୁ ଚିକିତ୍ସା ଦେଖିବେ ସେତେବେଳେ ବୈଦ୍ୟ ଆମର ଭଲ କରୁଅଛି ବୋଲି କେତେ ଲୋକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ? ଚିକିତ୍ସା ବେଳେ କଥା ଗୁଡ଼ିକଅ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଭିଲା ଉତ୍ତରୁ ତୁମେ ଯେତେବେଳେ ବୈଦ୍ୟକୁ ଦେଖିବ, ତୁମ ମନରେ କୃତଜ୍ଞତା ଉଦ୍ବେଗ ନ ହୋଇ ବରଂ ସେହି ବୃଣାବଦାରଣକଣ୍ଠ ସ୍ମୃତିମାର୍ଗକୁ ଆସିବ । “ସତ୍ୟଂବ୍ରହ୍ମାତ୍ ପ୍ରିୟଂ ବ୍ରହ୍ମାତ୍ ନ ବ୍ରହ୍ମାତ୍ ସତ୍ୟମପ୍ରିୟଂ ।” ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହା କହିଥିଲେ, ସେ ଅନେକ ଦେଖି ଶୁଣି କହିଥିଲେ । ହିତାହିତଜ୍ଞନାଭିମାନମାନେ ଏହି ରେଣୁକାୟ ଶୁଣିଲକ୍ଷଣ ହସନ୍ତି । “ସତ୍ୟକଥା କହିବୁଁ ସେଥିରେ କିଏ କଣ ? କାହାରି କଣ୍ଠ ହେଲା ତ ହେଲା ।” ପଢ଼ିଲେ ଜାଣିବେ, ବାସ୍ତବରେ ଅପ୍ରିୟ ସତ୍ୟ ଦଶମୂଳ ପାତନ ପରି ଲାଗେ । ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ମହୁ ପରି ଲାଗେ ସେମାନେ ମଞ୍ଚରେ ନାହାନ୍ତି ।

॥ ସୁଭଗମ୍ଭନୟତା ॥

ଆତ୍ମେମାନେ ଆପଣାକୁ ଯେତେକରି ମଣୁ ବାସ୍ତବରେ ଆତ୍ମେମାନେ ସେହିପରି ନୋହୁଁ । ଆତ୍ମେମାନେ ଜଣଲେ ଅତି ଅଳ୍ପ ଲୋକର ସ୍ୱାର୍ଥ ସିଦ୍ଧି; ମଲେ ଅତି ଅଳ୍ପ ଲୋକର ସ୍ୱାର୍ଥହାନି ହେବ । କେହି ଆତ୍ମମାନଙ୍କ କଥା ପ୍ରତିଦିନ ଭାବୁନାହାନ୍ତି, ଏହା ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହେବାକୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗେ । ଅନେକ ମନବ୍ୟକ୍ତି ଆପଣାକୁ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କରି ମଣନ୍ତି । କୌଣସି ଦ୍ରବ୍ୟ ଆଣିବା ନିମନ୍ତେ ଭୃତ୍ୟକୁ ବଜାରକୁ ପଠାଇବାବେଳେ କହନ୍ତି,

“କହିବୁ ଘନବନ୍ଧୁ ବାବୁ ଯେତେବେଳେ । ଏହିତା କହିଲେ ସେବେଣୀ ଦେବ ।”
 ଘନବନ୍ଧୁ ବାବୁ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଅନେକ ବାବୁ ଅଛନ୍ତି; ଅନେକ ବାବୁ
 ଦୋକାନୀଠାରୁ ସଉଦା ନିଅନ୍ତି, ମାତ୍ର ଦୋକାନୀ ଘନବନ୍ଧୁ ବାବୁଙ୍କଠାରେ
 ଯେପରି କରିବ, ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ କଣ ସେପରି କରିବ ? କେବଳ ଘନବନ୍ଧୁ
 ବାବୁ ଏକା ଏପରି ପାଞ୍ଚନ୍ତି, ସେମନ୍ତ ନ ମଣ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାବୁ ମନେ ମନେ
 ଜାଣନ୍ତି “ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ଯେପରି, ମୋଠାରେ ସେଥିରୁ ବଳ କରିବ ।”
 ଦୋକାନୀ ଲୋକମାନଙ୍କର ଏହି ଲାଘିମା ଭଲରୂପେ ଜାଣେ । ଦେବାମାନଙ୍କର
 ଭ୍ରାନ୍ତ ସୁଭଗନୀୟତା ବାକ୍ୟରେ ଚରିତାର୍ଥ କଲେ ତାହାର ଲଭ ବିନୁ କ୍ଷତି
 ନାହିଁ । ଘେଣୁ ସଉଦା ଦେଲେବେଳେ କହେ, “ଏ ଗୁଡ଼ଲ ଭାଉଁ ଟଙ୍କାକୁ
 ପଇସା ଦେଇ, ମାତ୍ର ଘନବନ୍ଧୁ ବାବୁ ବୋଲି ମୁଁ ଅଠର ଦେଇ ଭାଉଁରେ
 ଦେଲି ।” ଦୋକାନୀ କେବଳ ଘନବନ୍ଧୁ ବାବୁଙ୍କ ଭୃତ୍ୟକୁ ଏପରି କହେ
 ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ । ସବୁ ବାବୁଙ୍କ ଭୃତ୍ୟକୁ ସେହିପରି କହେ । ନିଷ୍ଠା ଜାଣିଥିବ,
 ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଏହି ସୁଭଗନୀୟତା ଯେବେ ନଥାନ୍ତା, ଖୁରୁର ବିଦେଶୀ-
 ମାନଙ୍କର ଜୀବିକା ଭଲରୂପେ ଚଳିପାରନ୍ତା ନାହିଁ । ଘନବନ୍ଧୁ ବାବୁଙ୍କୁ କହ,
 “ଦୋକାନୀ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଯେପରି ଦେବ, ତୁମ୍ଭ ପଡ଼ିଣା ରାମ ବାବୁଙ୍କୁ ସେହିପରି
 ଦେବ ।” ଘନବନ୍ଧୁ ବାବୁ କୋପରେ ଜଳିଯିବେ । “ସମସ୍ତେ ଯେପରି, ମୁଁ
 କଣ ସେହିପରି ? ମୋତେ କଣ ଆଉ ଲୋକପରି ପାଇଁ କି ?”

ଘନବନ୍ଧୁ ବାବୁଙ୍କୁ ପଚାର, କାହିଁକି ସେ ଆଉ ଲୋକପରି ନୁହନ୍ତି,
 ସେ ସେଥିର କାରଣ ଲେଖିବେ ନାହିଁ । ସେ ଜାଣନ୍ତି, ସେ ଆଉ ଲୋକ
 ପ୍ରାୟ ନୁହନ୍ତି; ଏଣୁକରି ସେ ଆଉ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟନ୍ତି ।
 ମନୁଷ୍ୟମାନେ ବାସ୍ତବରେ ଯେଉଁ ଶ୍ରେଣୀର ଅଟନ୍ତି, ସେହି ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ
 ହେବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରବୃତ୍ତି ହୁଏନାହିଁ । ଜଣେ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞଠା
 ଶିଷ୍ୟ ଏକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥା କହି କହି କହିଲେ, “ମୁଁ ମୁକ୍ତାବଳୀ
 ସାଙ୍ଗ କରୁଛି ।” ପଣ୍ଡିତ ବୋଲିଲେ, “ହଁ, ଅନେକ ଗୁପ୍ତ ଅଳ୍ପବୟସ୍କରେ
 ମୁକ୍ତାବଳୀ ସାଙ୍ଗ କରନ୍ତି ।” ଶିଷ୍ୟ-ହୃଦୟରେ ଶେଲ ଫୁଟିଲା । “କଣ !
 ଅନେକ ଗୁପ୍ତ ଏମନ୍ତ ଅଛନ୍ତି, ଏହିତା ଶୁଣିବାପାଇଁ ମୁଁ କ’ଣ ଏତେ ଶ୍ରମ
 କରୁଥିଲି, ଏହିତା ଶୁଣିବାପାଇଁ ସହାଧ୍ୟାୟୀମାନଙ୍କୁ ବଳିଦେଲି, ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ

କଣ ଆପଣାକୁ ଅଲେକସାମାନ୍ୟ ମଣୁଥିଲ !” ଏହି ଦେଖ ପାଠକେ, ଶ୍ରେଣୀରେ ଭୁକ୍ତ ହେବାପାଇଁ କେଡ଼େ ଅରୁଣ ! ପ୍ରଥମାଷ୍ଟ୍ରମୀରେ କେତେ-ଗୁଡ଼ିଏ ପିଲା ଏକମେଳହୋଇ ଖେଳୁଥିଲେ । ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ସହରୁଣୀ ଆନ ଗୋଟିଏ ସ୍ତ୍ରୀକୁ କହିଲା, “ଏତେ ପିଲା ଖେଳୁଅଛନ୍ତି, ମୋ ମଧୁକୁ ଦେଖିଲଣି ! ପ୍ରମାଣ ଅଟେ, ମଧୁ ତାହା ଜନନୀ-ନୟନକୁ ଆଉ ସବୁ ପିଲାଠାରୁ ଭଲ ଦିଶୁଥିଲା । ମାତ୍ର ମଧୁ-ଜନନୀ ମନେ ମନେ ପାହୁଁଲ ଯେ, ସବୁ ମନୁଷ୍ୟ-ନୟନକୁ ମଧୁ ସେହିପରି ଦିଶୁଥିବ । ଧ୍ରୁବ ଜାଣିଥିବ, ଆନୁମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଲୋକ ପରି—ଏହି ତତ୍ତ୍ୱଶିକ୍ଷା ଅନେକ ଦିନରେ ହୁଏ, କେଉଁ କେଉଁ ଲୋକର ଏ ଜନ୍ମରେ ହୁଏନାହିଁ । କୌଣସି ଲୋକ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ମୋଡ଼ିଗଲେ ଆନୁମାନେ କହୁଁ, “ଭଲ, ମୋ କୁହାରେ କର ।” ପାଠକ ! ଏପରି କହ କି ନାହିଁ ? ସମସ୍ତେ ଏପରି କହନ୍ତି । “ତୁମ୍ଭ କୁହାରେ କାହିଁକି ନ କରିବ ।” ନ୍ୟାୟସଙ୍ଗତ ହେଲେହେଁ ଏ ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟକୃତ୍ତ ଉତ୍ତର ଅଟେ । ଏପରି ଉତ୍ତର କାହିଁକି ଆନୁମାନଙ୍କୁ ଭଲଲରେ ନାହିଁ ? କଥା ଏତିକି, ଆନୁମାନେ ଯେପରି ସମସ୍ତେ ସେପରି, ଏହି ତତ୍ତ୍ୱ ଆନୁମାନଙ୍କର ହୃଦୟଙ୍ଗମ ହୋଇ ନାହିଁ ।

ଅନେକ ଲୋକ ଭାଲନ୍ତି ଯେ, ସମସ୍ତେ ସେହିମାନଙ୍କ କଥା ରାସଦିନ ଆନ୍ଦୋଳନ କରୁଅଛନ୍ତି; ସମସ୍ତେ ସେହିମାନଙ୍କ କଥା ରାସଦିନ ଭାବୁଅଛନ୍ତି । ଏ ବିଷୟ ଭ୍ରାନ୍ତି ଅଟେ । ଆତ୍ମଣା କଥା ଭାବିଲା ଉତ୍ତରୁ ଯେବେ କାହାର ଅବସର ଥାଏ ସେହି ଲୋକ ସିନା ପରକଥା ଚର୍ଚ୍ଚାକରେ, ମାତ୍ର ଏମନ୍ତ ଅବସର ପ୍ରାୟ ମିଳେ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଅନେକ ଯଶ ଲାଭୁଅଛନ୍ତି, ବିଶ୍ୱବିଖ୍ୟାତ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କ ନାମ ସମସ୍ତଙ୍କ ଭୁବ୍ଧରେ ଶୁଭୁଅଛି, ଏମନ୍ତ ଲୋକମାନଙ୍କ କଥା ଦୁଃଖ ଆନୁମାନେ ଅତି ଅଳ୍ପକାଳ ଭାବିଥାଉଁ ।

କାଳିଦାସ କେଡ଼େ ଲୋକ ଥିଲେ, କିଏ ଅବା ତାଙ୍କୁ ନଜାଣେ ? ମାତ୍ର କାଳିଦାସଙ୍କ ନାଁ ସ୍ୱାର୍ଥସଙ୍ଗେ ଓଜନ କରି ଦେଖ, ମହାଶକୁ ମସାଏ ସୁଦ୍ଧା ହେବ ନାହିଁ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ କଥା ଅଛି, ଆମ୍ଭେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଓଜନ କରି ମନେ ମନେ ଭାବୁ, “ମୁଁ ଅମୁକେଇ କଥା କଲି, ଲୋକେ କ’ଣ କହିବେ ।” କେହି

କେହି ଗ୍ରନ୍ଥକାର ନିଜ ରଚିତ ପୋଥିରେ ଗୋଟିଏ ଯୋଡ଼ିଏ ଭ୍ରମ ଦେଖି ଭଲନ୍ତି, “ମୋତେ ଲୋକେ କଣ କହୁଥିବେ, ମୁଁ କାହିଁକି ସାବଧାନହୋଇ ନ ଲେଖିଲି । ଲୋକେ ପଢ଼ି ଲାକ୍ଷଣି କେତେ ଗାଳି ଦେଉଥିବେ !” କଣେ ଦିନେ ପାଗ ନ ବାନ୍ଧି କଚେରୀକି ଯାଇଥିଲେ । କଚେରୀରୁ ଆସି ରାଜ୍ୟାକ ଭାବିଲେ, “ମୁଁ କାହିଁକି ପାଗ ନବାନ୍ଧି ଗଲି, ଲୋକେ କଣ କହୁଥିବେ ।” ତୁମ୍ଭେ ପାଗବାନ୍ଧିବାଠାରୁ ଲୋକଙ୍କର ଚନ୍ଦ୍ରବାପାରି ବଡ଼ ବଡ଼ କଥା ଅନେକ ଅଛି । କାହିଁକି ଏଥିପାଇଁ ଏତେ ଆଶଙ୍କା କରୁଅଛ ? ଗ୍ରନ୍ଥକାର ! ତୁମ୍ଭେ ପୋଥିରେ ଯେଉଁ ଭ୍ରମ ଅଛି, ତା କଥା ତେଣିକି ଧାଉଁ, ତୁମ୍ଭେ ପୋଥି କଥା ସୁଦ୍ଧା କେହି ଭଲ୍ ଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ଆଗେ ସେହିତା ଦେଖ ।

ବାଟରେ ଚାଲୁଁ ଚାଲୁଁ କେହି କେହି ଲୋକ ଭଲନ୍ତି ଯେ, ସମସ୍ତେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅନାଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଚାଲିରୁ ତୁମ୍ଭେ ଏହି ତର୍କଣା କରିପାରିବ । ଧରେ ଗୁଡ଼ିକୁ ଚାହିଁନ୍ତି, ଧରେ ବାହାକୁ ଚାହିଁନ୍ତି; ବାଲ ଟିକିଏ ବଙ୍କା ହୋଇଥିଲେ ସିଧା କରିଦିଅନ୍ତି । ବାସ୍ତବରେ ସେମାନଙ୍କ ଚାଲି ଏଡ଼େ ଅପ୍ରାକୃତିକ ଯେ, ତୁମ୍ଭେ ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ଜାଣିବ ଯେ ସେ ଲୋକ ଅପଣାକୁ ବଡ଼ କରି ଜାଣେ । ବିଶେଷତଃ ସଭାସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଏହି ଲଢ଼ିମା ଖୁବ୍ ଉପରେ ଜଣାପଡ଼େ । ସୁଭଗନନ୍ଦନଲୋକ କୌଣସି ସଭାକୁ ଆସିଲାକ୍ଷଣି, କେତେ ସଜ୍ଜିତ ହୁଅନ୍ତି; କପଟ ନମ୍ରତା ଅବଲମ୍ବନ କରନ୍ତି । ବହୁଦର୍ଶୀମାନେ ସେହି ସଙ୍କୋଚ; ସେହି ନମ୍ରତାକୁ ବଡ଼କରି ମନ୍ଦ୍ରି; ମାତ୍ର ସୁସୁଦର୍ଶୀ ମୂଳରୁ ଅଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଖିନିଏ । ଯେଉଁମାନେ ବାସ୍ତବରେ ମାତମନା, ସେମାନେ ଯେବେ କୌଣସି ଉଚ୍ଚ ପଦକୁ ଲଢ଼ନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ସୁଭଗନନ୍ଦନତା ଦେଖିଲାକ୍ଷଣି ଦେହ ଜଳିଯାଏ । ଗର୍ବରେ ସେମାନଙ୍କର ମନ କେଡ଼େ ଫୁଲି ଯାଇଅଛି, ସେମାନଙ୍କ ଭଙ୍ଗୀରୁ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ।

ମଧ୍ୟଭଳି ବିଦ୍ବାନ୍ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଲଢ଼ିମାର ଉଦାହରଣ ନିକୁଚରେ ଶହରେ ୭୦ ମିଳିବ । ସ୍କୁଲରେ ଯେଉଁ ଶ୍ରେଣୀମାନେ ଉତ୍କର୍ଷ ଲଭୁଥିବାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଶଂସିତ ଲଢ଼ିମାର ବଣୀଭୂତ ହୁଅନ୍ତି । ଆମ୍ଭେ ଦିନେ ଗୋଟିଏ ପିଲାକୁ ପାରିତୋଷିକ

ନେଇ ଘରକୁ ଆସୁଥିବାର ଦେଖିଲୁଁ । ତାହାର ଗୁଲି ଉର୍ଦ୍ଧା, ଗୁହାଣିରୁ ଆନ୍ତରଧ୍ବଜ ଉପଲବ୍ଧ ହେଲା ଯେ, ଯେ ଆପଣାକୁ ଧ୍ୟାନ କରି ଜାଣେ, ଆପଣାକୁ ସମସ୍ତନୟନର ବିଷୟଭୂତ ମଣେ । ବାସ୍ତବରେ କେହି ତାକୁ ଅନାଦି ନଥିଲେ । କେହି କେହି ଆପଣା ମନସ୍ଥିତାର ପରିଚୟ ଦେବାପାଇଁ ଆଖିଜୋଳାକୁ ଧରି ଉଲଟାନ୍ତି, କଟମଟ କରି ଗୁହାନ୍ତି, “ମତେ କ’ଣ ଜାଣକ ? ମୁଁ ଅନ୍ତରଯାଏ ଦେଖୁଛି,” ମନେ ମନେ ଏମାନେ ସେହିତା ଭାବୁଅଛନ୍ତି, ଏହା ସେମାନଙ୍କର ନେତ୍ରଭଙ୍ଗୀ କହିବ । ଦିନେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ସଭା ହୋଇଥିଲା, ଅନେକ ଲୋକ ଆସିଥିଲେ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ମହତ୍ତ୍ବ ଏବଂ ବିଖ୍ୟାତନାମା ଥିଲେ ସେମାନେ ଆସିଲେ, ସରଳ ଅବ୍ୟାଜ-ଭାବରେ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କଲେ, ଅନେକ ଲୋକ ଯେ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ କୌତୂହଳ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରୁଥିଲେ, ତାହା ସେମାନେ ଜାଣିଥିବାର ବୋଧ ହେଲାନାହିଁ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବିଜ୍ଞ ମଧ୍ୟଭଳି ଲୋକ ଆସିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଆକୃତିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ, ସେମାନେ ଆପଣାକୁ ବଡ଼କରି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ବଭାବରେ ଲୋକେ ଯେପରି ବସନ୍ତି, ସେମାନେ ସେହିପରି ବସିଲେ । ମାତ୍ର ଗୋଟିଏ ମାତ୍ରମନାଃ ଖ୍ୟାତିଲଭ୍ବ ଲୋକ ଆସିଲେ, ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେକ୍ଷଣି ହସ ମାଡ଼ିଲା । ତାଙ୍କ ଆକୃତିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ, ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଅନାଇ ରହିଅଛନ୍ତି, “ଦେଖ, ଏହି ରଘୁବାବୁ ଆସିଲେ,” ସଭାସ୍ଥ ଲୋକେ ଚକିତହୋଇ ପରମ୍ପରା ଏହା କହୁଅଛନ୍ତି, ଏହିତା ସେ ମନେ ମନେ ଜାଣନ୍ତି ।

ଏହା ମଧ୍ୟ ଜାଣିବାର ବିହିତ କି ଯେ, ଅନେକ ଲୋକ ତୁମ୍ଭ ଆଗରେ ବସିଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ଯେମନ୍ତ ଜାଣ ନାହିଁ ଏପରି ବ୍ୟାଜ କରିବାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗର୍ଭଣୀୟ ଅଟେ । ଏପରି ବ୍ୟାଜକୁ ଅସଙ୍ଗତ ସୁଭଗନ୍ନୟ-ତାର ପରିମାପକ ଜାଣିଥିବ । ଆପଣାକୁ ଯେତେ କ୍ଷୁଦ୍ର ଜାଣିବାର ବିହିତ, ସେହିପରି ମଣିଲେ ଏବଂ ପ୍ରାକୃତିକ ଶକ୍ତି ଅନୁସରୀ ଚଳିଲେ କେହି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପଦେ କହିବେ ନାହିଁ । ବାସ୍ତବରେ ଏହିପରି ବ୍ୟବହାର ନ୍ୟାୟାନୁମୋଦିତ ଅଟେ । ସୁଭଗନ୍ନୟତା ଅନେକ କଥାରୁ ଚିହ୍ନା ପଡ଼େ । ଅହଙ୍କାରର କୃତ୍ରିମ ପରିହାର ସେଥିରେ ଗୋଟିଏ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ପରିରୂପକ ଅଟେ । “ଆପଣମାନଙ୍କ କଲ୍ଲାଣରୁ ଏ ସବୁ, ମୁଁ କଣ ଗୋଟାଏ ଲୋକ,” କେହି କେହି କପାଳିଆ

ଲୋକେ ଆମ୍ଭଙ୍କ ବନ୍ଧୁକ ଦେଖାଇ ଦେଖାଇ ଏହିପରି କହନ୍ତି; ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ନାଭିରୁ କଣ୍ଠ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ଧକାର ଭରି ହୋଇଥାଏ, ବାହାରେ କୃତ୍ରିମ ବିନୟ କରନ୍ତି । “ମୋ ଜାଣିବାରେ ଅମୁକେଇ କଥା ନାକରା,” ଏହା ନକହି କେହି କେହି କହନ୍ତି, “ଅମୁକେଇ କଥା ନାକରା; ଏହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ।”

ପାଠକେ ! ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣିଥିବ; ଶେଷ ଉକ୍ତିଟି ବାହାରେ ବିନୟ-ସୂଚକ, ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତରେ ନୁହେଁ । “ମୋ ଜାଣିବାରେ ଅମୁକେଇ କଥା ନାକରା;” ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହା କହେ, ସେ ସରଳ ମନରେ କହେ । ତାହାର ଆତ୍ମପରଜ୍ଞାନ ନଥାଏ; ବିଷୟପ୍ରତି ତାହାର ସ୍ନେହେ ଦୃଷ୍ଟି, ଆପଣା ପ୍ରତି ତେଜେ ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି କହେ, “ଏହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ଯେ ଅମୁକେଇ କଥା ନାକରା;” ସେ ଅନ୍ଧକାର ପରିହାର କଲେହେଁ ବାସ୍ତବରେ ଅନ୍ଧକାର ଅଟେ । ‘ମୁଁ’ ଏହି ଶବ୍ଦ ପରିହାର କରିବାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖି; ଦେଖିବ; ସେହି ଶବ୍ଦଟି ଶହେ ଥର ତୁମ୍ଭ ମନରେ ପଡ଼ିବ, ତୁମ୍ଭ ଲେଖନୀରୁ ବାହାରିବ, ତୁମ୍ଭ ବିଷୟ ପ୍ରତି ମନୋନିବେଶ ଶହେ ଥର ବିଚଳିତ କରୁଥିବ । ଏପରି ଅପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ନକରି କୌଣସି ବିଷୟ ଲେଖି; ଦେଖିବ; ଆପଣା କଥା ମନରୁ ଏକାବେଳକେ ଡାକିଦେଇ ଦେବ; ତୁମ୍ଭର ଅବଦଳୁ ମନୋଯୋଗ କେବଳ ବିଷୟ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହେବ । ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଭିତରେ ତୁମ୍ଭେ ୨୫୦ର ମୁଁ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର କରିଥିବ; ମାତ୍ର ଅନ୍ଧ ପଦ ଥରକ ନିମନ୍ତେ ସୁଦ୍ଧା ତୁମ୍ଭ ମନରେ ଉଦ୍‌ବିତ ହୋଇନଥିବ । ପ୍ରକୃତର ଅପ୍ରତିହତ ପ୍ରଭାବ !

କୌଣସି ପରମାର୍ଥୀ ଯେବେ ଉଦ୍‌ଗତ ମନରେ ଭାଗବତର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଥାଏ, ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁ କରୁ ଅଶୁଦ୍ଧ ପଦ ଉଚ୍ଚାରଣ କରେ, ସେହି ପଦ ପ୍ରତି ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ନଥାଏ । ଆତ୍ମ ଜାଣୁ ଯେ, ସେ ଆପଣା ବିଦ୍ୟା ଦେଖାଇ ନାହାନ୍ତି, ଆତ୍ମ ଜାଣୁ ଯେ, ଏକାଗ୍ର ଭକ୍ତିବିଧି ତାହାଙ୍କ ମନରେ ଆନନ୍ଦର ସମ୍ଭାର ହେଉନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ଯାହା କହନ୍ତି, ସେଥିର ବ୍ୟାକରଣ-ଦୋଷ, ଅଳଙ୍କାର-ଦୋଷ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନରଖି କେବଳ

କଥାମାନଙ୍କ ଚକ୍ରରେ ମନୋନିବେଶ କରୁଁ । ମାତ୍ର ବିଦ୍ୟାଭିମାନ ଚରୁଣ ପୁରୁଷ ସଭାରେ ହାତ ଗୋଡ଼ା କରୁଛି ଯେତେବେଳେ ବକ୍ତୃତା କରନ୍ତି, ବକ୍ତୃତା କରୁଁ କରୁଁ ଯେବେ ଗୋଟିଏ ଅଶୁଦ୍ଧ ପଦ ବୋଲନ୍ତି; ଆନ୍ଦେମାନେ ହସ ସମ୍ଭାଳି ପାରୁନାହାଁ । ହେତୁ କି, ଆନ୍ଦେମାନେ ଜାଣିଥାନ୍ତି ଆପଣା ବିଦ୍ୟାର ଆଡ଼ମ୍ବର କରିବାର ବକ୍ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ । ଆନ୍ଦେ ଜାଣିଥାନ୍ତି ଯେ, ବକ୍ତା ବଡ଼ ସୁରଗନ୍ଧନ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ବାଲ୍ୟୁକ ଆପଣାକୁ ‘ମୁନିସତ୍ତମ’ ବୋଲିଲେ ଆନ୍ଦେମାନେ ଚିରକ୍ର ହେବୁ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ମାତ୍ର ଆପଣାକୁ ‘କବିକାଞ୍ଚି-ଦୁରାଶାସୁତ୍ର’ ବୋଲିଲେ ଆନ୍ଦେମାନେ ସେହି ବିନୟକୁ ନିର୍ମଳ ବିନୟ ମଣିବୁ ନାହିଁ ।

କେହି କେହି ଲୋକର ସୁରଗନ୍ଧନ୍ୟତା ହସ୍ତାକ୍ଷରରୁ ଖୁଟିରୁପେ ଜଣାପଡ଼େ । ଅନେକ ଲୋକଙ୍କ ହସ୍ତାକ୍ଷର ବିଶେଷତଃ ସ୍ବାକ୍ଷର ଏପରି ବ୍ୟାଜରେ ଲେଖା ହୋଇଥାଏ ଯେ, ତୁମ୍ଭେ ଲେଖା ଦେଖିଲକ୍ଷଣ ଜାଣିବ ଯେ, ଲେଖକ ଲେଖିଲବେଳେ ଭାବିଥିଲେ, “ସମସ୍ତେ ସେ ଦସ୍ତଖତ ଦେଖି ତମକଯିବେ ।” କେହି କେହି ଲୋକ ନିତାନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ସ୍ବାକ୍ଷର କରିବାକୁ ହୁଏ; ତେଣୁ ସକ୍ଷିପ୍ରରୂପେ ଚଞ୍ଚଳ ସ୍ବାକ୍ଷର କରନ୍ତି, ଆନ୍ଦେମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ କହୁନାହାଁ । ସେମାନେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରୟୋଜନ ଚିରହରେ ଜାଣିଶୁଣି ଏପରି ସ୍ବାକ୍ଷର କରନ୍ତି ଯେ, ତୁମ୍ଭେ ଲେଖକକୁ ଯେବେ ଜାଣି ନଥାନ୍ତି ତେବେ ସେହି ସ୍ବାକ୍ଷର ପଢ଼ି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ସ୍ବାକ୍ଷରକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟର ପରିଚ୍ଛାଦକ ଜାଣି ପ୍ରକୃତ ମାର୍ଗଚ୍ଛେଦ ଅପ୍ରାକୃତିକ ରୂପରେ ଲେଖନ୍ତି, ଆନ୍ଦେ ସେହି ସୁରଗନ୍ଧନ୍ୟ ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଅଛୁଁ । ଦୁର୍ଦ୍ଦେ କଥା ଏହି କି, ଅନେକ ବଡ଼ଲୋକ ଏହି ଲଭିମାର ଦାସ ଅଟନ୍ତି । କେହି କେହି ଜାଣି ଅକ୍ଷର ମନ୍ଦ ଲେଖନ୍ତି, କେହି କେହି ଅକ୍ଷରଗୁଡ଼ିକ ଫଳ ଫୁଲରେ ଶୋଭିତ କରନ୍ତି । ଲେଖିଲବେଳେ ଧାଡ଼ିକୁ ତେଜିରୂପରେ ଦଶ ଧର ଅନାନ୍ତି । ଖଣ୍ଡିଏ ତମସୁକ ଲେଖାହଲ୍ଲ ଉତ୍ତରେ ସେଥିରେ ସାକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ନାଁ ଯେତେବେଳେ ପଡ଼େ, ପାଠକେ ମନଯୋଗକରି ଦେଖିଛନ୍ତିକି ? ସେ ବିଚାର ଭଲ ଲେଖି ନଜାଣେ, ତା ହାତ କମ୍ପୁଥାଏ, କେତେ ଉଚ୍ଚହରି ଲେଖେ, ଏଥିରେ ଅପ୍ରାକୃତିକ ଅଥବା ଗର୍ବଶାୟୀ

କିଛି ନାହିଁ । ଏମନ୍ତ ଲେକକୁ ଉତ୍ସାହ ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରବୃତ୍ତିହୁଏ । ମାସ ଦୁଇ ଚାରି ଜଣ ଅପଟୁ ଲେକେ ଲେଖିଲ ଉତ୍ସରୁ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତମନ୍ୟ ମହାନ୍ତା କାଗଜ ହାତକୁ ନେଇ ସବ୍ୟାଜ ଅବହେଳାରେ ଚରଚର କରି ଦସ୍ତଖତ କରନ୍ତି, ଆଖି କେତେ ଭଙ୍ଗି କରୁଥାଏ; ତୁମ୍ଭେ ଦେଖିଲକ୍ଷଣି ଜାଣିବ ଯେ, ସେ ଆପଣାକୁ ଅସାଧ୍ୟ-ସାଧକ ମଣୁଅଛନ୍ତି; ଅପଟୁ ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରୀରା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷା କରୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ “ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଏ କଣ ଦେଖାଇବେ, ଆମ୍ଭେ କଣ ଲେଖି ଜାଣୁ ନାହିଁ ?” ଗାଁକୁ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ବାଟରେ ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କୁ ଏହି କଥା କହିବେ । ଧରେ ଜଣେ ଏହିପରି ବ୍ୟାଜରେ ଚରଚର କରି ଲେଖୁ ଲେଖୁ କଲମ ଫୁଟି କାଗଜ ଅନେକଗୁଡ଼ାଏ ଚିରିଗଲା । ଆମ୍ଭକୁ ହସ ମାଡ଼ିଲା । ଗର୍ବ ବେ ଦେଖିଲେ ସମସ୍ତେ ଆହ୍ଲାଦିତ ହୁଅନ୍ତି ।

॥ କିଏ ବା ଅଛି କେଉଁ ମତେ ॥

ଲେକର ସୁନ୍ଦରମନ୍ୟତା ଅନେକ କଥାରୁ ଜଣାପଡ଼େ, ସେ କଥା ମାନ କଲହେବ ନାହିଁ । କୌଣସି ଲେକର ସୁନ୍ଦରମନ୍ୟତା ପରୀକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ତୁମ୍ଭର ଯେବେ ମୂଢ଼ାଥିବ, ଧରେ ତାହାକୁ ତାହା ଶଶୁରଘରେ ଦେଖିବ । ସବୁ ଜୁଆଁ ସମାନ ନୁହନ୍ତି । ମାତ୍ର କୌଣସି କୌଣସି ଜୁଆଁଙ୍କ ଚାଲ ଦେଖିଲେ, କଥାବାଣୀ ଶୁଣିଲେ ହସ ସମ୍ଭାଳିହୁଏ ନାହିଁ । ବଞ୍ଚାସ କରିବ ତ କହିବ । ଆମ୍ଭ ଗ୍ରାମକୁ ଗୋଟିଏ ଜୁଆଁ ଆସିଥିଲେ । ଭୋଜନ ବେଳେ ସେ ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ଆଇନା ଥୋଇ ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ଜଣେ ବିପ୍ରବ୍ୟ ବନ୍ଧୁ ତାହାଙ୍କୁ ସସ୍ଥିର ହେତୁ ପଚାରିଲେ, ବୋଇଲେ, “ଭୋଜନ କଲବେଳେ ମୁହଁ ବକ୍ସିତ ଦିଶେ, କାଳେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବକ୍ସିତ ଦିଶିବ, ଲେକେ ହସିବେ’ ଏଥିପାଇଁ ଆଗରେ ଦର୍ପଣ ଥୋଇଛି ଯେ, ଆଗୁଁ ସାବଧାନ ହେବ ।” କୌଣସି ଲେକର ଲଘୁମନସତା ପରୀକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ତାହା ଶଶୁରଘରଠାରୁ ଉପଯୋଗୀ ସ୍ଥାନ ଆଉ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭ ଗ୍ରାମର କୌଣସି ଜୁଆଁ ଶଶୁରଘରକୁ ଆସିଅଛନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସି କଥାବାଣୀ କରୁଅଛ; ହଠାତ୍ ଜୁଆଁଙ୍କ ଆଖିହୋଲା ବୁଲିଲା । ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗରେ ସାଧାରଣ ଲୋକପରି କଥା କହୁଥିଲେ, ହଠାତ୍ ସ୍ଵର ବଦଳିଗଲା ।

ଅପ୍ରୟୋଜନୀୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ରସିକତାସୂଚକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ । ଭୂମର ମନ ବିଷୟାନ୍ତରରେ ନିବସ୍ଥ ଥିଲା; ହଠାତ୍ ତାଙ୍କର ଉଚ୍ଚୀ-ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖି ତୁମ୍ଭେ ବିସ୍ମୟାବସ୍ଥ ହୋଇ ‘କ’ଣ ହେଲା ପରି’ ବୋଲି ଚାରିଆଡ଼ ନେତ୍ରପାତ କଲ । ହେବ ଆଉ କଣ ? ଶାଶୁ ଜଳାକବାଟୀରୁ ଜୁଆଁକୁ ଥରେ ଦେଖିଛନ୍ତି; ଜୁଆଁ ଏହିତା ଜାଣି ଏଡ଼େ ସଜ୍ଜିତ, ସବ୍ୟାଜ ଚକିତ ହେଉଅଛନ୍ତି, ଅନର୍ଥକ ରସିକତାସୂଚକ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିଏ ଉଚ୍ଚାରୁ ଅଛନ୍ତି । ଶାଶୁ ଯେ ଜୁଆଁକୁ ଦେଖିବା ନିମନ୍ତେ ଜଳାକବାଟୀ ପାଖକୁ ଆସିଥିଲେ; ତାହା ନୁହେଁ, କାର୍ଯ୍ୟବଶରୁ ଆସିଥିଲେ, ହଠାତ୍ ଜୁଆଁଙ୍କ ଉପରେ ଆଖି ପଡ଼ିଗଲା; ମାତ୍ର ଜୁଆଁ ପାଖରେ ଶାଶୁ ସ୍ଥିରଦୃଷ୍ଟିରେ ଆଗ୍ରହପୂର୍ବକ ତାଙ୍କର ଅଲୋକ-ସାମାନ୍ୟ ଲବଣ୍ୟ କଳ୍ପଅଛନ୍ତି । ଗୁରୁ ମନୁଷ୍ୟ-ପ୍ରକୃତିର ଲାଘିମା କହିଲେ ସରବ ନାହିଁ ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ୱଭାବମୟ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି—କୌଣସି କଥା କହିଛନ୍ତି ଅବା କରନ୍ତି ବୋଲି ଅନର୍ଥକ ଭୂମିରେ କ୍ଷମା ମାଗିବେ । ଯେ ଯାହା କରନ୍ତି, ଯାହା କହିଛନ୍ତି, ତାହା ଏମନ୍ତ କିଛି ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ । ହୁଏତ ଭୂମର ସେକଥା ମନରେ ନାହିଁ; ମାତ୍ର ସେମାନେ ଏଡ଼େ କୃତ୍ରିମ କାତରତା ସହିତ କ୍ଷମା ମାଗିବେ ଯେ, ଶୁଣିଲକ୍ଷଣ ଆଉ ଲୋକ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ଗୁରୁତର ଅପରାଧୀ ଗଣିବେ । ପାଠକ ! ଏହି ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ‘ବୃଷଭ ଓ ମଣକର’ ଗଳ୍ପ ଭୂମ ମନରେ ପଡ଼ୁଥିବ । ବାସ୍ତବରେ ଯେ ଅନେକ ଧର ଅନର୍ଥକ କ୍ଷମା ମାଗେ, ସେ ଆପଣାକୁ ‘ଜଣେ’ କରି ଜାଣେ, ଏହା ନିଷ୍ଠା ଜାଣିଥିବ ।

ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ବଡ଼ ସ୍ୱଭାବମୟ । ସବୁ ସ୍ତ୍ରୀ ସମାନ, ଆମ୍ଭେ ଏହା କହୁନାହୁଁ । ପଦର-ପଣି ସୁଭାବମୟ । ଅନେକ ଧର ଭୂମ ଘରେ ଭୋଜନ ନିମନ୍ତେ କୁଟୁମ୍ବିକାମାନେ ଆହୂତ ହୋଇଥିବେ । ଭଲ ପାତଳା ଶାଢ଼ୀ ପିନ୍ଧି ସଜ୍ଜିତହୋଇ ଭୂମ ଘରକୁ ଆସୁଛନ୍ତି ଏବଂ କେତେ ତରୁଣୀ ଦେଖିବ । ଅଧୋବଦନା, ସତେ ଯେମନ୍ତ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ଏପରି ଚାହାଣୀତଳେ “ଥରେ ମୋତେ ଦେଖ ଭଲ” ଏହି ଆକୃଷ୍ଟିକ ଲଜ୍ଜା ପରିଶ୍ରମରୁପେ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଉଥାଏ ।

ଗାୟକମାନେ ବଡ଼ ସୁଭଗନ୍ନୟ । ସବୁ ଗାୟକ ସମାନ, ଏହା କହୁନାହିଁ । ଅଧିକାଂଶ ସୁଭଗନ୍ନୟ । କୌଣସି ସଭାରୁ କୌଣସି ଗାୟକ ଲେଉଟି ଆସିଲା ଉତ୍ତରୁ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିବଟି । “ଗାଉଥିଲେ, ସେହିପରି ଆଉ କଣ ? ତାନପୁର ନେଲି, ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ବସିଥିଲେ, ସମସ୍ତେ ରୁପ୍, ଆଉ ପାଟି ଫିଟିଲ ନାହିଁ ।”

ଅନେକ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ସୁଭଗନ୍ନୟତା ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମବିଷୟକ ବିଚିତ୍ରାରୁ ଜଣାପଡ଼େ । ଏପରି ତାଙ୍କି ଏ କାଳକୁ ଆନେକ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏମାନେ ବାସ୍ତବିକତାକୁ ବିଜ୍ଞତାର ପରିମାପକ ଜାଣନ୍ତି । ଦିନେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବ୍ରାହ୍ମସମାଜକୁ ଯାଇଥିଲୁ । କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରକୃତ ଭକ୍ତି-ମନ୍ ସୁବକ ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ଭକ୍ତି ଦେଖି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମନ ଦ୍ରବଭୂତ ହେଲା, ମାତ୍ର ସେଠାରେ ସୁଦ୍ଧା ବିରକ୍ତି ଉତ୍ପତ୍ତି । ବିରକ୍ତିର ହେତୁ ଏତିକି-ସମାଜକୁ ଜଣେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟାଭିମାନ ଗଧ ଆସିଥିଲେ । ଉପାସନା ନିମନ୍ତେ ଆସି ନଥିଲେ । ଏଡ଼େ ପଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଯେବେ ସେହି ‘ମରହଟ୍ଟା ଶିଶୁର-ବିଶ୍ୱାସ’ ନଗଲା, ତେବେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଫଳ କ’ଣ ? ବ୍ରାହ୍ମମାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛାରତା ଦେଖି ଆପଣା ସୁଭଗନ୍ନୟତା ଚରିତାର୍ଥ କରିବା-ପାଇଁ ସେ ଆସିଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମମାନେ ଯେତେବେଳେ ନେତ୍ର ନିର୍ମାଳିତକରି

ବୋଲୁଥିଲେ, ସେ କେତେପ୍ରକାର ଢଙ୍ଗୀ କଲେ, କେତେଥର ମର୍ଦ୍ଦଟି ପ୍ରାୟ ହସିଲେ, “ସମସ୍ତେ ଦେଖନ୍ତୁ, ମୁଁ ଏମାନଙ୍କ ପରି ନିବୋଧ ନୁହେଁ,” ଏହିତା ଜଣାଇବାପାଇଁ କେତେଥର ‘ଆହା ହା !’ ବୋଲିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମ-ମନ୍ଦିରରେ ଯେଉଁ ଗୀତ ବୋଲନ୍ତି, ସେ ଗୀତର ମାଧୁରୀ ଆନ ଗୀତରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେହି ଗଧକୁ ତଡ଼ିଦେବା ଇଚ୍ଛା ନିତାନ୍ତ ବଳବତ୍ତା ହେବା ଯୋଗୁଁ ଆମ୍ଭେ ସେହି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମାଧୁରୀ ଅନୁଭବକରି ନ ପାରିଲୁଁ । ଗଧ ପାଶ୍ଚଲେ, ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଅନାଇ ରହିଛନ୍ତି, ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଡରନ୍ତି । ଆମ୍ଭେ ନିଶ୍ଚେ ଜାଣିଲୁ, ସଭା ଭାଙ୍ଗିଲା ଉତ୍ତରୁ ଗଧ ଯାଇ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ଆପଣା ଗୌରବ କରିବେ । “ଧର୍ମ ଧର୍ମ ରାତି ଦିନ କରନ୍ତି ମୋତେ ଦେଖି କାହାର ଭୁଣ୍ଡ ଫିଟିଲ ନାହିଁ-” ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ଏହି ବଡ଼ାଇ କରିବେ ।

ଯେଉଁମାନେ ସବୁବେଳେ ଆପଣା ପତ୍ନୀର କଥା କହନ୍ତି, ପତ୍ନୀର ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ବଡ଼ ସୁଭାଗିନୀ । ଏହି ସୁଭାଗିନୀତା ଆନ୍ତରିକ ହେଲେ ସେଥିରୁ ଅନିଷ୍ଟ ନହୋଇ ବରଂ ଶୁଭଫଳର ସମ୍ଭାବନା । ମାତ୍ର କେତେରୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ବରମାନଙ୍କଠାରେ ଆପଣା ପତ୍ନୀର ସବୁବେଳେ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି, ତେଣେ ପୁଣି ପରଦାରାଜଗମନ ସେମାନଙ୍କର ନିତ୍ୟବ୍ରତ । ସୁଭାଗିନୀ ଲୋକ ଆପଣା ସ୍ତ୍ରୀର ଅନର୍ଥକ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଶ୍ଳାଘା କରନ୍ତି, ହୃଦୟଙ୍ଗ କାଳିଦାସ ଏହା ଭଲରୂପେ ଜାଣିଥିଲେ । ତେଣୁ ଯକ୍ଷ-କୁଣ୍ଡରେ “ବାରୁଳ ମାଁ ନ ଚଳୁ ସୁଭାଗିନୀଭାବଃ କରେତ” ଏହି ଉକ୍ତି ଦେଇଅଛନ୍ତି ।

ଜଣେ ସୁଭାଗିନୀ ମହାତ୍ମା ଆମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ କଥୋପକଥନ କରୁଥିଲେ, ସେଠାରେ ଆମ୍ଭର ଆଉ ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ବସିଥିଲେ । କଥାପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ସହୃଦୟତା ଆରତ୍ନ ସାହେବଙ୍କର ରଚନାବୃତ୍ତର ଆମ୍ଭେ ପ୍ରଶଂସା କଲୁ । ପ୍ରଶଂସିତ ମହାତ୍ମା ବୋଲିଲେ, “ଆରତ୍ନ ‘The wife’ ନାମକ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅତି ମନୋହର ।” ଆମ୍ଭେ କହିଲୁ, “ହଁ, ସେଇଟି ମନୋହର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅଟେ ।” ଆମ୍ଭର ବନ୍ଧୁ ଆରତ୍ନ ପଢ଼ି ନଥିଲେ । ସେ କିଛି ନ କହି ତୁମ୍ଭେହୋଇ ରହିଲେ । ଶଂସିତ ମହାତ୍ମା ପୁଣି କହିଲେ, “ମୋ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ମୁଁ ସେହି ପ୍ରବନ୍ଧ ଅନୁବାଦ କରିବାକୁ କହିଲି । ସେ କଣ ତାହା ପାରିବ ? ତାର ଅଧେ ଭାବ ଆସିବ ନାହିଁ ।” ଆମେ ନିଷ୍ଠା ଜାଣୁ, ଇଂରାଜୀ ତେଜିକ ଥାଉ, ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଦେଶଭାଷାରେ ମଧ୍ୟ ଅତି ଅଳ୍ପଶିକ୍ଷିତା । ମହାତ୍ମା ଆପଣା ସ୍ତ୍ରୀକୁ ନିନ୍ଦା କଲେ, ମାତ୍ର ପ୍ରକାଶନରେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଟେକିଦେଲେ; ଏହା ଆମ୍ଭର ଭଲରୂପେ ଉପଲବ୍ଧ ହେଲା । କେହି କେହି ସୁଭାଗିନୀ ମହାତ୍ମା ଆପଣା ପତ୍ନୀକର୍ତ୍ତୃକ ବୁଣା ମୁତା ଅବା ଟୁପି ସବୁବେଳେ ପିନ୍ଧିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ, ଏମନ୍ତ କଲେ ଆପଣା ପତ୍ନୀର ଗୁଣ ଗୌରବ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅନେକ ସୁଯୋଗ ଲାଭିବେ । ଆମ୍ଭେ ଯାହା କହିଲୁ, ତାହାକୁ ବ୍ୟାପ୍ତକରି ଘେନିବ ନାହିଁ । ନିକୂସରେ ୧୦୦ରେ ୮୦ ଏହିପରି ।

ଅନେକ ଲୋକ ଠା'କରେ ବସି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଅଛନ୍ତି, ଆଉ ଜଣେ ସେଠାରେ ବସି ସେମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହିଛନ୍ତି, ମୁଚକ ମୁଚକ ହସୁଛନ୍ତି, ଏଘର ମୁଖି ପାଠକେ ଦେଖିଛ ତ ? ଆମ୍ଭେ ଭଲ ବୋଲି ପାରୁନାହୁଁ । ମାତ୍ର ତୁଂରେ ଆମ୍ଭର ଅର୍ଥ ବୁଝିଅଛ । ସେହି ମୁଚକ ହାସ୍ୟକାରୀ ବଡ଼ ବିଜ୍ଞାନମୟ । ସେ ଆପଣାକୁ ଅସାଧାରଣ କରି ଜାଣନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଲୋକର କଥାବାର୍ତ୍ତା ତାଙ୍କର ପ୍ରଜ୍ଞାକୁ ଭୁଲି ଦିଶେ, ତେଣୁ ସେ ଇତର ଲୋକମାନଙ୍କର କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ଭାଗୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ପାଠକେ, ଏପରି ଗପ ଥୋକାଏ ଦେଖିଥିବେ ।

ଧନବାନ୍ ମୂର୍ଖମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ସୁଭଗମୟ । କୌଣସି ବିଦ୍ବାନ୍ ଲୋକର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଶୁଣିଲାକ୍ଷଣି କିର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ସୁଭଗମୟତା ସୁଗପରୁ ଏମାନଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ଆକ୍ରମ୍ଭ କରେ । କହନ୍ତି, “ଏମିତି ବିଦ୍ୟାରୁ ଲଭ୍ୟ କଣ ? ଏମାନେ ପାଠରେ ଯାହା କରିବେ, ମୁଁ ଶାଠରେ ତାହା କରିବି । ପାଠ ଶାଠ ଦିଇଟା ଅଛି କି ନାହିଁ ?” କେତେବୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେମାନଙ୍କୁ ନ ପଢ଼ୁଛନ୍ତି ସବୁ କଥାରେ ଅପଣା ମତ ଦେବେ; ଯେ ବିଷୟ-ମାନଙ୍କରେ ସେମାନେ ନିପଟ ଅଜ୍ଞ, ଏପରି ବିଷୟରେ ସୁଦ୍ଧା ସେମାନେ ସବୁବେଳେ ଉପଦେଶ ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଟନ୍ତି । ଉପଦେଶ ଅବା ମତ ଦେବାପାଇଁ କେଡ଼େ ଯୋଗ୍ୟତାର ପ୍ରୟୋଜନ, ସେମାନେ ଭ୍ରମରେ ଏହା ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହିପରି ଅଯୋଗ୍ୟ ଉପଦେଷ୍ଟାମାନଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ କେତେ ସୁଖୋଚିତ ନିଶ୍ଚିତ ଲୋକ ଅପ୍ରତିବିଧେୟ ଦୁଃଖରେ ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି । ଶରୀର-ବିଦ୍ୟାର ଅଣୁମାତ୍ର ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ଏପରି କେତେ ଲୋକ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ କହିଅଛନ୍ତି ଯେ, ୩୫ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ବିବାହ କରିବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ । କୌଣସି ସ୍ତ୍ରୀ ବିଷୟରେ ଯେ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନଭିଜ୍ଞ, ଏମନ୍ତ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଏକ ପଣ୍ଡିତଙ୍କଠାରେ ଆପଣା ମତ ବ୍ୟକ୍ତକଲେ । ପଣ୍ଡିତ ସହି ନପାରି କହିଲେ, “ଭଗ୍ନେ ! ମତ କହିବା ଆଗେ ତୁମ୍ଭର ମତର ଓଜନ କେତେ, ଏହା ଭାବିବାର ବିହତ ।” ବଡ଼ ଝିଣ୍ଟି ଉଠିର ଅଟେ । ମାତ୍ର ମତ ଦେବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସୁଭଗମୟତାର କବଚ ଫିଙ୍ଗିଥାନ୍ତି । ସେମାନେ ଏହା ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମତ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ।

॥ ଆତ୍ମଲଘବ ଶିକ୍ଷା ॥

ଆତ୍ମଲଘବ ଶିଖିବାକୁ ଅନେକ ଦିନ ଲାଗେ । ଏତେବେଳ ଯାଏ ଏହି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କଲୁଁ । ଏହିପରି ଆଉ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କଥା ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ କହିବୁଁ ।

କେହି ତୁମକୁ ଅଜ୍ଞ ଅଥବା ଅଯୋଗ୍ୟ ମଣନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କ ଉପରେ କୁପିତହେବାର ବିହତ ନୁହେଁ । ଏହି ଉକ୍ତିର ଯାଥାର୍ଥ୍ୟ ଅନେକ ଲୋକ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ ।

ବସୁନ୍ଧରୀ, ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର ଭୂପୃଷ୍ଠଦର୍ଶିତା ଓ ବିବେକ ସମ୍ୟକ୍ ପୁଷ୍ଟ ହୋଇନାହିଁ, ସେମାନେ ଏହାର ମର୍ମ କାହୁଁ ଜାଣିବେ ? ଅନେକ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଯେବେ କେହି ଆସି କହେ ଯେ, “ଅମୁକେଇ ଲୋକ କହୁଥିଲେ, ତୁମ୍ଭେ ଅଜ୍ଞବଦ୍ୟା ଜାଣ ନାହିଁ ।” ସେମାନେ ଶୁଣିଲକ୍ଷଣି ଜଳିଯିବେ । ଭିକାରୀରୁ ଜଣେ ଗାପୁକ । ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଆସି କହିଲେ, “ଦିନୁରୁ କହୁଥିଲେ, ତୁମ୍ଭେ ଗଳା ଭଲ ନୁହେଁ ।” ଭିକାରୀରୁ ଆସି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ଗଦାଧର ମିଶ୍ର ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ । ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଆସି କହିଲେ, “ଲୋକନାଥ କହୁଥିଲେ, ସଂସ୍କୃତରେ ତୁମ୍ଭର କୋମଳ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ।” ଗଦାଧରଙ୍କ ମନ ହୋଧରେ ଅସ୍ଥିର ହେଲା । ଆମ୍ଭେ ଖଣ୍ଡିଏ ପୋଥି ରଚିଥିଲୁଁ । ସେଥିରେ ପଦ୍ମ, ଗୋଲପଫୁଲ ପ୍ରଭୃତି ବିଷୟରେ କବିତା ଥିଲା । ଜଣେ ଆସି ଆମ୍ଭଙ୍କୁ କହିଲେ, “କାଳୀବାରୁ କହୁଥିଲେ, ତୁମ୍ଭେ ଯେବେ ଲେଖି ନଜାଣ, କାହିଁକି ଏଡ଼େ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କର ? ପଦ୍ମ ଓ ଗୋଲପ ଫୁଲ ଏ କିପରି କବିତା ?” ଆମ୍ଭେ ପ୍ରଥମେ କୁପିତ ହୋଇଥିଲୁଁ; ପଛକୁ ବୁଲିଲୁଁ, “କାଳୀବାରୁଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିକି ଯେପରି ଦଶିଲା, ସେ ସେହିପରି କହିଲେ । ସେ କିଛି ଆମ୍ଭର ଶତ୍ରୁ ନୁହନ୍ତି, ଯାହା କହିଛନ୍ତି, ସରଳ ମନରେ କହିଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ହୁଏତ ହେବାର ଗର୍ହିତ ଅଟେ ।” ହଁ, କାଳୀବାରୁ ଯେବେ ଶିର୍ଷ୍ୟାଦୁକ୍ତହୋଇ ସେପରି କହିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଆମ୍ଭର ହୋଧ ନ୍ୟାୟ ହୁଅନ୍ତା । କେହି କେହି ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଆପଣା ଗ୍ରନ୍ଥର

ପ୍ରତିକୂଳ ସମାଲୋଚନା ପଡ଼ି ଲକ୍ଷଣି ଅଣ୍ଟିର ହୁଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ଅଣ୍ଟିର ହେବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ସମସ୍ତଙ୍କ ରୁଚି ଏକା ଗୁଣରେ ତଳା ହୋଇନାହିଁ ।

ଯେଉଁମାନେ ଭୁଲକୁ ଭୁଲ ମଣନ୍ତି, ଏମନ୍ତ ଲୋକ ସହିତ ସବୁବେଳେ ସହବାସ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଆମ୍ଭେ କହୁନାହୁଁ । ଏପରି ଲୋକ ସହିତ ସବୁବେଳେ ସହବାସ କଲେ ଭୁଲର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନିଷ୍ଟ ଜାତ ହୋଇପାରେ । ଯେମାନେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ବିଜ୍ଞ ମଣନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେତେବେଳେ କଥା କହୁଥାଉଁ, ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତ ବିଜ୍ଞପରି ଦିଶେ । ମାତ୍ର ଯେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ନିର୍ବୋଧ ମଣନ୍ତି, ସେ ଲୋକ ପାଖକୁ ଗଲ ଯାଏ ତାହାଙ୍କର ଅନ୍ତରାଳ କର୍କଶ ପ୍ରଭାବରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରକୃତ ନିର୍ବୋଧପରି ଆଚରଣ କରୁଁ । କୌଣସି ଲୋକକୁ କୌଣସି ଗୁଣରେ ଗୁଣୀ ଦେଖିବାର ଭୁଲର ଯେବେ ସ୍ମୃତ୍ୟାତ୍ମକ, ସତେ ଯେମନ୍ତେ ତାହାର ସେହି ଗୁଣ ଅଛି, ଏହିପରି ପ୍ରଶଂସା କରିବ । ମିଥ୍ୟାପ୍ରଶଂସା କରିବ ନାହିଁ । ଟିକେ ଥିଲେ ସେହି ଟିକର ପ୍ରଶଂସା କରିବ ।

ଏପରି କଲେ ଦେଖିବ, ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ତାହାର ସେହି ଗୁଣ ବଢ଼ିବ । ଅନେକ ଚତୁର ସ୍ୱାମୀ ଆପଣା ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସଙ୍ଗ ବୋଲନ୍ତି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଶିରୋମଣି ଆର୍ନଲ୍ଡ୍ ଆପଣା ଗୁଣବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ଅନେକଥର ସତ୍ୟବାଦୀ ବୋଲି ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ । ସବୁ ମାନସିକ ଅଟବା ନୈତିକ ଗୁଣ ଶିକ୍ଷା ବିଷୟରେ ଏହି ଗୁଣ ଅନୁସର ଚଳିଲେ ଗୁଣଶିକ୍ଷା ନାଗକେଳିଗଣ ସେବନ ପରି ସୁଖକର ହୁଅନ୍ତା । କୌଣସି ପିଲାକୁ ନିତି କହ, “ତୁ ଗୋଟିଏ ଗଧ,” ଦେଖିବ, ଶେଷକୁ ସେ ଗୋଟିଏ ନୂ-ଗଧ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ଲୋକ ଆତ୍ମମାନଙ୍କୁ ଭୁଲ ମଣନ୍ତି, ସେ ଲୋକର ସଂସର୍ଗରେ ସବୁବେଳେ ରହିବାର ଅନୁଚିତ ଅଟେ । ଯାହାଙ୍କର ଆତ୍ମାରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅଛି, ସେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଗୁଣର ପକ୍ଷପାତୀ ଅଟନ୍ତି, ଏପରି ଲୋକଙ୍କୁ ମିତ୍ରଭାବେ ବଢ଼ିଲେ ଆତ୍ମର ଗୁଣୋତ୍ତର ହେବ । ହେତୁ କି, ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଶଂସାରେ ଆତ୍ମର ଉତ୍ତମ ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ୁଥିବ । ଶ୍ରୋତୃବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ସହୃଦୟ ଓ ଅବହତ ଜାଣିଲେ, ବକ୍ତା-ଭୁଣ୍ଡରେ ସରସ୍ୱତୀ ଆବର୍ତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ଗାୟକ-କଣ୍ଠରେ ନାଦବୃନ୍ଦ ଆବର୍ତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି; ମାତ୍ର ଏହା ବୋଲି ଯେ ସରଳଭାବରେ ଆତ୍ମକୁ ଅଯୋଗ୍ୟ ମଣନ୍ତି ତାଙ୍କଠାରେ

ହୁଏତେବାର ଅବା ତାଙ୍କୁ ଘୃଣା କରିବାର ଅବସ୍ଥିତି ଅଟେ । ତାଙ୍କର ଚାହିଦା ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ଓ ରୁଚି ବଳାହାରକରି ତାହାକୁ ସେହି ମତ ଅବଲମ୍ବନ କରୁଅଛି ।

ରୁଚି ବିଷୟରେ ସବୁ ଲୋକର କେବଳ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେବ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ରୁଚିକୁ ଫେରାଇପାରେ ନାହିଁ । ଶିଶୁର ତାଙ୍କୁ ଏପରି ପ୍ରକୃତବିଶିଷ୍ଟ କରି ଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେଥିଯୋଗୁଁ ସେ ତୁମ୍ଭର ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଅସାର ମଣିଛନ୍ତି ଅବା ତୁମ୍ଭର ଗ୍ରନ୍ଥର ଉତ୍କର୍ଷ ଅନୁଭବ କରିପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ଏଥିରେ ତାଙ୍କର ଦୋଷ ନାହିଁ । ସରଳ ଭାବରେ ସେ କେଉଁ ମତ ଅବଲମ୍ବନ କରିଅଛନ୍ତି, ସେ ମତପ୍ରକାଶ କରିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ଅଛି । ହଁ, ତୁମ୍ଭଠାରେ ସେହି କଟୁମତ ନ୍ୟକ୍ତ କରିବା, ଶିଷ୍ଟାଚାର ବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ । ଏହା ସମସ୍ତେ ଏକ ବାକ୍ୟରେ ବୋଲିବେ, ଅପେକ୍ଷାକ୍ତୀ ପ୍ରୟୋଜନ ବେଳ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ କାହାକୁ କଟୁକଥା ବୋଲିବାର ଅନୁଚିତ । ପ୍ରୟୋଜନ ବିରହରେ ଯେବେ ତୁମ୍ଭେ କାହାରିକୁ ବୋଲି ଯେ, ତୁମ୍ଭେ ତାହାକୁ ଅପଦାର୍ଥ ଜାଣି, ତୁମ୍ଭର ମତନିମନ୍ତେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଭାର୍ଯ୍ୟ ନାମକରିବାର ତାଙ୍କର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ବିନା ପ୍ରୟୋଜନରେ ତାଙ୍କଠାରେ ସେହି କଟୁ ମତ ପ୍ରକାଶଦ୍ୱାରା ତୁମ୍ଭର ଯେଉଁ ହିଂସା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା, ସେଥିପାଇଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ତରସାର କରିବା ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ଅଛି । ସେ ଯେବେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତିକୂଳରେ କାହାରିଠାରେ କୌଣସି ମତ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ଆଉ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଯେବେ ତୁମ୍ଭଠାକୁ ଆସି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସେହି କଥା ଜଣାଏ, ତେବେ ପ୍ରଥମ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପରେ ହୁଏତ ନ ହୋଇ ସେହି ଖରୁଆ ଉପରେ ହୁଏତ ହେବାର ଉଚିତ । ହେତୁ କି, ସେ ଖରୁଆ ତୁମ୍ଭର ମନୋଦୁଃଖର ହେତୁ ଅଟେ । ସେ କହି ନଥିଲେ, ତୁମ୍ଭେ ଜାଣି ନଥାନ୍ତି, ଜାଣି ନ ଥିଲେ ତୁମ୍ଭର କଷ୍ଟ ହୋଇ ନଥାନ୍ତା ।

ଯେଉଁମାନେ ଆଂତର ସୁଖର ପକ୍ଷପାତୀ ଅଟନ୍ତି; ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟବତଃ ସେମାନଙ୍କଠାରେ ଆଂତର ଛିଦ୍ର ଜାତ ହୁଏ । ଏହି ଛିଦ୍ର ନିରପେକ୍ଷ ନ୍ୟାୟ ସଙ୍ଗତ ନହୋଇ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ପ୍ରୀତିକର ହୁଏ । ଯେ ଲୋକ ତୁମ ଗୁଣର ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି, ତୁମ୍ଭପ୍ରତି ମଧୁର ବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରନ୍ତି, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟବତଃ

ତାଙ୍କଠାରେ ତୁମ୍ଭର ମୈତ୍ର ହେବ । ଅନେକ ଦେଖିଲେ, ଅନେକ ଜାଣିଲେ ତୁମ୍ଭର ସେହି ମୈତ୍ର ହ୍ରାସକୁ ଲଭିବ । ସଂସାରର ଗତି ନତି ଯେଉଁମାନେ ସୁସ୍ମରୂପରେ ଜାଣିଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ମନ ଏପରି ଉଦାସୀନ ହୋଇଥାଏ ଯେ, ସେମାନେ ପ୍ରଶଂସକକୁ ନିନ୍ଦାକଠାରୁ ବିଶେଷକରି ପାଞ୍ଚନ୍ତି ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏପରି ଔଦାସୀନ୍ୟ ଲଭିବାପାଇଁ ବ୍ୟଗ୍ର ହେବ ନାହିଁ । କେହି କେହି ପ୍ରଶଂସା ଗ୍ରନ୍ଥାକାର ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଶଂସା ଶୁଣିଲେ ଆହ୍ଲାଦ ଲଭନ୍ତି, ମାତ୍ର ନିନ୍ଦା ଶୁଣିଲେ ବିରକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ମନକୁ ଯେବେ ଏହିପରି କରିପାରିବ, ତେବେ ସିନା ଶାନ୍ତି ଲଭିବ !

ସରଳଭାବରେ କେହି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କଲେ ତୁମ୍ଭମନରେ ଯେପରି ଭାବ ଉଦ୍ଭବ ହେବ କୃତ୍ତିକାସରରେ ନିନ୍ଦା କଲେ ଅବଶ୍ୟ, ସେଥିରୁ ଅନ୍ୟରୂପ ଭାବ ଉଦ୍ଭବ ହେବ । ତୁମ୍ଭର ପ୍ରକୃତିର ଦୋଷ ନଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ମିଛରେ ତୁମ୍ଭ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେହି ଅନୁଚିତ କଟୁମତ ପ୍ରକାଶ କରିବେ, ତୁମ୍ଭ ନାମରେ କଳଙ୍କ ରଟାଇବେ । ଏମନ୍ତ ସ୍ଥଳରେ ସେହି ପ୍ରତିକୂଳ ମତ ନିମନ୍ତେ ବିରକ୍ତ ନହୋଇ ବରଂ ସେହି ମତ-ପ୍ରକାଶ-ସୂଚିତ ହିଂସା ଓ ମିଥ୍ୟାବାଦିତା ଘେନି ତୁମ୍ଭର ମନ ବିତ ତ ହୋଇପାରେ । ତୁମ୍ଭେ କଣ ହୁଅ ହେବ ? ହଁ, ଏମନ୍ତ ହିରଣ୍ୟକ ସଂସାର କାରବାର କରିବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ; ଏପରି ଲୋକ ସଂସାରରେ ତୁମ୍ଭର ମହାନ ଅନିଷ୍ଟ ଘଟିପାରେ । ଏଣୁକରି ସାବଧାନ ହେବ, ମାତ୍ର ହୁଅ ହେବ ନାହିଁ । ହୁଅ ହେଲେ ନିଆଁ କୁହୁଳିବ ସିନା, ଲଭିବ ତ ନାହିଁ । ଅନେକ ଭାଳ ଦେଖିଲେ ଜାଣିବ, ଏପରି ମାତ୍ରପ୍ରକୃତିର ଲୋକ ଉପରେ ହୁଅ ହେଲେ ଆଉ ତ କିଛି ହେବ ନାହିଁ; କେବଳ ତୁମ୍ଭର ମନର ଶାନ୍ତି ବିଚଳିତ ହେବ । ତୁମ୍ଭେ ଭାବୁଅଛ, “ବିନା କାରଣରେ ବୃଥାରେ ମୋହର ଶ୍ଳାନ୍ତି କଲ ।” ନିନ୍ଦାକ ଭାବୁଅଛ, “ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରିବାର ଅନେକ ହେତୁ ଅଛି ।” ସେ ନିମନ୍ତଣ କରିଥିଲ, ତୁମ୍ଭେ ଯାଇନାହିଁ । ସେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ରଣ ମାଗିଥିଲା, ଦେଇନାହିଁ । ତା ପୁଅ ତୁମ୍ଭଠାକୁ ଆସିଲା; ତାକୁ ଥରେ କାଶେଇଲେ ନାହିଁ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଭଲ କାରଣ ନୁହେଁ; ମାତ୍ର କାରଣ ତ ? ଚଳିବ ନାହିଁ, ଦେଖ ସମସ୍ତ ଦୋଷୀ ଟି ! ତୁମ୍ଭର ଏହିପରି ଦୋଷ କେତେ ଥିବ । ଏପରି ନ ଥାଉ, ଅନ୍ୟ ଦୋଷ ଥିବ । କ୍ଷମା ଲଭିବ ତ କ୍ଷମା କର ।

ସମସ୍ତଙ୍କର ଏହା ମନରେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ, ରୁଚି ବିଷୟରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଏକମତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡିଏ ପୋଥି ପଢ଼ି ତୁଝେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହେଲ । ତୁଝ ଜାଣିବାରେ ଏମନ୍ତ ପୋଥି ଆଉ ନାହିଁ । ସେ ପୋଥି ଖଣ୍ଡି ଯେ ପଢ଼ି ନାହିଁ; ତାହାକୁ ତୁଝେ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ ମଣୁଅଛ । ମଫସଲର ଦରିଦ୍ର ଲୋକ କେବେ ସନ୍ଦେଶର ସ୍ବାଦ ପାଇନାହିଁ, ତୁମ୍ଭେ ବଡ଼ଲୋକ, ନଗର-ନିବାସୀ, ପ୍ରତିଦିନ ସନ୍ଦେଶ ଖାଉଛ । ପାଟିରେ ପକାଇ ସ୍ବାଦ ନେଲବେଳେ “ସେମାନେ ଏମନ୍ତ ପଦାର୍ଥର ସ୍ବାଦ ନପାଇଲେ, ସେମାନଙ୍କର ଜନ୍ମ ବିଫଳ,” ଏହା ଭାବୁଅଛ ।

ତୁମ୍ଭର ଜଣେ ବିଦ୍ବାନ ବନ୍ଧୁ ତୁମ୍ଭ ଘରକୁ ଆସିଲେ । ଯେଉଁ ପୋଥିଖଣ୍ଡ ପଢ଼ି ତୁମ୍ଭେ ଏଡ଼େ ପ୍ରୀତ ହୋଇଥିଲ, ସେହି ପୋଥି କଥା ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ କହିଲ । ବନ୍ଧୁ ସେ ପୋଥି ପଢ଼ିଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ପଢ଼ି ଯେତେ ପ୍ରୀତ ହୋଇଅଛ, ସେ ପଢ଼ି ତେଜନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହୋଇନାହାନ୍ତି, ବରଂ ବିରକ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ କ’ଣ ଦୁଷିବ ? ତାଙ୍କର ମନ୍ତବ୍ୟ ଶୁଣି ତାଙ୍କଠାରେ ତୁଝର କୋପ ଜାତ ହୋଇଅଛି । ବାହାରେ ଉପରେଧରୁ କିଛି କହୁନାହଁ । ମାତ୍ର ଏଡ଼େ ନିବୋଧ ଜାଣିଥିଲେ ମୁଁ ଏହା ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଧୁତା କରି ନଥାନ୍ତି, ଆଉ ଏହା ସଙ୍ଗେ କଥା କହିବି ନାହିଁ, ଅନ୍ତରେ ଏହିତା ଭାବୁଅଛ । ତୁଝର ପ୍ରିୟ ପ୍ରହର ମାଧୁରୀ ସେ କିପାଁ ଅବା ବୁଝି ନ ପାରିଲେ, ଏହା ଭାବି ଚମକିତ ହେଉଅଛ । ନା, ତାଙ୍କର ଦୋଷ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଭଲେ, ତୁଝର ଅବସ୍ଥା ଭଲେ, ତାଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଏକପ୍ରକାର, ତୁଝର ଶିକ୍ଷା ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର । ପୁଣି ଶିକ୍ଷା ଓ ଅବସ୍ଥା ଏ ଦୁହେଁ ଏକା ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ରୁଚିଭେଦ ହେବାର ସଂଭାବନା ।

ପ୍ରକୃତର ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ କିଛି ଅଛି । ଏମନ୍ତ ସୁଦ୍ଧା ଘଟିଥାଏ ଯେ, ଖଣ୍ଡିଏ ପୋଥି ସାଧାରଣର ଆଦରଣୀୟ ହୋଇଅଛି, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସେ ପୋଥି ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ଯାହାକୁ ଭଲ କହୁଅଛନ୍ତି, ମୁଁ ତାକୁ କିମିତି ମନ୍ଦ ବୋଲିବି; ଏହା ଭାଲି ଲୋକଲକ୍ଷା ଉପରେ ତୁଝେ ଆପଣାର ଅସ୍ତତ୍ତ୍ବାକୁ ଲୁଚାଉଅଛ । ଫଳକଥା ଏତିକି ଜାଣିଥିବ, ଯେଉଁ ପୋଥି ତୁଝର ପ୍ରକୃତ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ଅବସ୍ଥା ସଙ୍ଗେ ଅଧିକ ମିଳିବ, ସେହି ପୋଥି ତୁଝଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିବ । ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବହରିଙ୍କର ରୁଚିଟି ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼ି ମୋହର ଯେମନ୍ତ ସୁଖ ହୁଏ,

ମାଘରୁ ସର୍ଗ ପଡ଼ିଲେ ତାହା ହୁଏ ନାହିଁ । ମୁଁ ଏମନ୍ତ କହୁ ନାହିଁ ଯେ, ମାଘଠାରୁ ଉର୍ତ୍ତୁହର ବଢ଼ି କବି । ମାସ ମୋହର ମନର କଥା ଉର୍ତ୍ତୁହର ଯେତେ କହନ୍ତି, ମାଘ ତେତେ କହନ୍ତି ନାହିଁ ।

ରୁଚିଭେଦ ହେବାର ସଂସ୍କରଣ ଆଗହୁଁ କି ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବା ଭଲ । ଖଣ୍ଡି ଏ ନୂଆ ପୋଥି ବାହାରିଲା । କୌଣସି ସଂବାଦପତ୍ରରେ ସେଥିରେ ଅନୁକୂଳ ସମାଲୋଚନା ପଡ଼ି ତୁମ୍ଭେ ସେହି ପୋଥିର ପକ୍ଷପାତୀ ହେଲ । ପୁଣି ଆଉ ଖଣ୍ଡି ଏ ସମ୍ବାଦପତ୍ରରେ ସେଥିର ପ୍ରତିକୂଳ ସମାଲୋଚନା ଦେଖି ଚମକିତ ହେଲ, ମାସ ଚମକିତ ହେବାର କୌଣସି ହେତୁ ନାହିଁ । ମହାକବି ଗୋଟେଙ୍କ ରଚିତ ଖଣ୍ଡି ଏ ଉପନ୍ୟାସ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଣ୍ଡିତବର ଜେଫରି ଯେପରି ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ପଣ୍ଡିତବର ଲୁଇସ୍ ସେଥିରେ ବିପରୀତ ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଜେଫରି ଅଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ଲୁଇସ୍ ଅଯୋଗ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । କେହି କାହାକୁ ଉଣା ନୁହନ୍ତି ।

ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ତୁମ୍ଭକୁ ମନ୍ଦଲେକ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି, ତାଙ୍କଠାରେ ଶସ୍ତ୍ରତା ନକରି ବରଂ ତାଙ୍କର ସେହି ସଂସ୍କାରକୁ ଦୂରକରିବା ନିମନ୍ତେ ଚେଷ୍ଟା କରିବାର ବିହତ । କୌଣସି ସାଧୁବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି କଥାରୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମନ୍ଦଲେକ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି, ସେଥି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ କଥା ଅଛି, ତାହା ତାଙ୍କୁ ଜଣା ନାହିଁ । ସବୁ ଜାଣିଥିଲେ କେବେ ତାଙ୍କର ଏପରି ଅନୁମାନ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ମନୁଷ୍ୟ ସବୁଙ୍କୁ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କର ଦୋଷ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ କହିବ, “ସବୁ କଥା ନବୁଝି ନଜାଣି କାହିଁକି ମୋତେ ଦୋଷୀ ବୋଲିଲେ ?” ମାସ ତୁମ୍ଭର ଏଭଳି ବିଚାରବାର ଉଚିତ ଯେ, ଯାହା ଜାଣି ସେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମନ୍ଦ ଭାବୁଅଛନ୍ତି, ସେଥିସଙ୍ଗେ ଆହୁରି ଅନେକ କଥା ଅଛି । ଏହା ଯେବେ ସେ ଜାଣିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ସିନା ସବୁ ବୁଝିଥାନ୍ତେ ଅବା ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତେ ? ତାଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭେ ଯେଉଁ ଦୋଷରେ ଦୋଷୀ ମଣୁଅଛ, ତୁମ୍ଭଠାରେ କ’ଣ ସେ ଦୋଷ ନାହିଁ ?

ଦିନେ ତୁମ୍ଭେ କଚେରୀକୁ ଗଲ; କଚେରୀରେ କୌଣସି କର୍ମଚାରୀକୁ ଦେଖି ଜୁହାର ହେଲା । ମାସ ସେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କିଛି ନକହି ମୁଖ ଗମ୍ଭୀରକରି ହାତରେ ଥିବା କାଗଜ ପଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତୁମ୍ଭ ଦେହ ଜଳିଗଲା ।

“ଏଡ଼େ ଅହଙ୍କାରୀ, ପଦେ କଥା କହିଲ ନାହିଁ !” ସେହି ଦିନଠାରୁ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ହେଲା ଯେ, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବାକ୍ୟାଳାପ କରିବ ନାହିଁ । ପୁଣି କୌଣସି କର୍ମ ନିମନ୍ତେ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଅନିଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ଗଲ, ସେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖି ଜୁହାର କଲେ, ମନ ଫେଡ଼ି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖି କଥା କହିଲେ, ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଧୁପରି ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟବହାର କଲେ । ତାଙ୍କର ଆଚରଣ ଦେଖି ତୁମ୍ଭେ ଆପଣାକୁ ଧୂଳିକାର ଦେଲ, “ଏଡ଼େ ଭଲଲେକକୁ ମୁଁ କାହିଁକି ମନ୍ଦ ଭାବୁଥିଲି,” ଏହା ପାଞ୍ଚ ମନରେ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲା । କାହାର ଘରେ ତୁମ୍ଭେ ବସିଅଛ, ଜଣେ ଭିକ୍ଷୁକ ଅସି ଚୁହୁଛୁକୁ କିଛି ମାଗିଲ । ଚୁହୁଛୁ କୁପିତହୋଇ ଭିକ୍ଷୁକକୁ ଚଡ଼ିଦେଲେ । ଏହା ଦେଖି ତୁମ୍ଭେ ଭାବିଲ ଯେ ଚୁହୁଛୁ ବଡ଼ ନିର୍ଦ୍ଦୟ । ଏଡ଼େ ପାଷାଣ୍ଡୁ ତୁମ୍ଭେ ଦେଖିନାହିଁ ।

ପୁଣି ଦିନେ ବାଟରେ ଆସୁ ଆସୁ ଦେଖିଲ ଯେ, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ବାଟ ପାଖରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଅନ୍ଧର ପଲ୍ଲରୁ ବାହାରି ଆସିଲେ । ଅନ୍ଧ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କଲା । ଏହା ଦେଖି ତୁମ୍ଭର ପୂର୍ବ ସଂସ୍କାର ସେହିକ୍ଷଣି ଘୁଞ୍ଚିଗଲା । ତୁମ୍ଭେ ତାହାଙ୍କୁ ପରମ ଦୟାଳୁ ବୋଲି ଜାଣିଲ । ଅବଶ୍ୟ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନରାଧମ ଅଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ଦେଖି ଯେ ସଂସ୍କାର ଜନ୍ମିବ, ଶବ୍ଦେ ଥର ଦେଖିଲ ଉତ୍ତରୁ ସୁଦ୍ଧା ସେ ସଂସ୍କାର ଟଳିବ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଏମନ୍ତ ଲୋକ ଅତି ଅଳ୍ପ । ସହସ୍ରରେ ଜଣେ ଅଧେ ଦେଖାଯାନ୍ତି । କେହି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଧର୍ମ ଯୁଧିଷ୍ଠିର କରି ଜାଣନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଜାଣିବାରେ ତୁମ୍ଭ ପରି ସରଳ ଉଦାର ଆଉ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ଯେବେ ପ୍ରକୃତରେ ଚତୁର ହୋଇଥିବ, ଏପରି ଲୋକ ସହସ୍ର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦାନୀୟ ସଂସର୍ଗ କରିବାକୁ ତୁମ୍ଭର ମନ ବଳିବ ନାହିଁ, ଏପରି ଲୋକ ତୁମ୍ଭର ଆଖିର ବ୍ୟବହାର ଯେତେ ଅଳ୍ପ ଜାଣିବେ, ତେତେ ଭଲ । ହେତୁ କି ତୁମ୍ଭର ସବୁ କଥା ଜାଣିଲ ଉତ୍ତରୁ ତାହାଙ୍କର ପୂର୍ବ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ପୂର୍ବ ଭକ୍ତି ଟଳିଯିବ ।

ଯୁବା ପୁରୁଷମାନେ କାହାର ସଦ୍‌ଗୁଣ ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୋହିତ ହୋଇଯାନ୍ତି, ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଧୁତା କରିବାକୁ ଉତ୍ସୁକ ହୁଅନ୍ତି । ବନ୍ଧୁତା ହେଲା ଉତ୍ତରୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦାନୀୟ ସଂସର୍ଗ ହେବାରୁ ପୂର୍ବମୋହ ଭାଙ୍ଗିଯାଏ; ପଛକୁ ସେହି ‘ଅଭିନନ୍ଦିତପଦ୍ମ’ ‘ଉଦାର ଚରିତ’ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକରୁ

ବିଶେଷ କରି ପାଞ୍ଚନ୍ତ ନାହିଁ । କୌଣସି ସ୍ଥାନ ଦେଖିବା ଆଗେ କଲ୍ପନା ସେଥିରେ ଛବି ଦେଖାଇଥାଏ । ସେହି ଛବି ସଙ୍ଗେ ଘେନି ଆମ୍ଭେ ସେହି ସ୍ଥାନକୁ ଯାଉଁ । ସ୍ଥାନକୁ ଯାଇ ଦେଖୁଁ ଯେ କଲ୍ପନାର ଛବିରୁ ପ୍ରକୃତ ଛବି ଅନେକ ଫରକ । ଯେତେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଉଥାଉଁ; ସେହି ପରିମାଣରେ ଅଶ୍ରୁକା ବଳବତ୍ତା ହେଉଥାଏ । ଅନେକ କବିଙ୍କର ରସମୟ ଲେଖନାନୁଷ୍ଠାନ କବିତା ପଢ଼ି କବିତାରେ ଆନୁମାନଙ୍କର ନିର୍ମଳ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଜାତ ହୁଏ । କବିଙ୍କୁ ଦେଖିବାପାଇଁ ନିତାନ୍ତ ଉତ୍ସୁକ ହେଉଁ, କଲ୍ପନା ତାହାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ମୋହିନୀ ମୁଣ୍ଡେ ହୃଦୟପଟରେ ବାନ୍ଧି କରନ୍ତି । ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ ମୁଣ୍ଡକୁ ଦେଖିଲେ ନିଶ୍ଚୟ ହତାଶ ହେବ ।

କାଳିଦାସ ଲମ୍ପଟ ଥିଲେ, ବେଶ୍ୟାସକ୍ତ ଥିଲେ, ଏହା ଶୁଣିଲକ୍ଷଣ କଷ୍ଟ ହୁଏ, ପ୍ରବାଦକୁ ଅଳ୍ପକ ମଣିବାକୁ ପ୍ରକୃତ ହୁଏ । ମେଘଦୂତରେ ଯକ୍ଷର ନିଜ ପତ୍ନୀ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ବର୍ଣ୍ଣନା ଛଳରେ ଯେ କବି ଏମନ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି, ସେ ଲମ୍ପଟ ଥିଲେ ? ମାତ୍ର ଏହା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଯକ୍ଷରୂପୀ କାଳିଦାସକୁ ପ୍ରକୃତ କାଳିଦାସ ମଣିବାର ଅଦୂରଦର୍ଶିତାର କାର୍ଯ୍ୟ । ପିଲାମାନେ ମହାଶ୍ୱରତ, ରାମାୟଣ ପଢ଼ି ସେଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଉଦାର ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପସିପାଶ ହୁଅନ୍ତି, କବିର ଗୁରୁତ୍ୱ ବୁଝି ନ ପାରି ସେହି ନାୟକ ନାୟିକାମାନେ ପଦ୍ୟରେ କଥାବର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ, ଏହିତା ଭ୍ରାନ୍ତି, ଏ ସେପରି । ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଭୁଣ୍ଡରୁ କଥା ଗଦ୍ୟ ବିନ୍ଦୁ ଆଉ କିଛି ବାହରେ ନାହିଁ, କାବ୍ୟରଚୟିତା ନିଜ ଗୁରୁତ୍ୱଦ୍ୱାରା ତାହା ଭୁଣ୍ଡରୁ ମନୋହର ପଦ୍ୟ ନିର୍ଗତ କରନ୍ତି । ଯେ କବି ପରଦାର ବିନ୍ଦୁ ଆନ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ପ୍ରକୃତ ପ୍ରଣୟର ସ୍ୱାଦୁ କେବେ ଯେ ପାଇନାହାନ୍ତି, ବିଶ୍ୱକାବ୍ୟ-ରଚୟିତା ତାହାର ଲେଖନରୁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ପ୍ରଣୟ-ରସର ଯୋଗ ପ୍ରବାହିତ କରନ୍ତି । ସଜରସତା ଯୋଗୁଁ ଆଗେ ଅସାଧାରଣ ଗୁଣ ଯୋଗୁଁ ସବୁଠାରେ ଭୁଲ୍ ନାଁ ପଡ଼ୁଅଛି, ବହୁ ଦୂରଯାଏ ଭୁଲ୍ ନାମ ବ୍ୟାପିଅଛି । କେହି ଦୂରରୁ ଭୁଲ୍ କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଆସିଲେ, ଥରେ ଅବା ଦୁଇ ଥର ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଳାପକରି ତାକୁ ମେଲଣି ଦେବାର ଭଲ । ଏତେ ଦୂରରୁ ଲେକେ ମୋତେ ଦେଖିବାକୁ ଆସି-ଅଛନ୍ତି, ଏହା ଭାବି ଆପଣାକୁ ଶ୍ଲାଘ୍ୟ ମଣି ଭୁଲେ ଯେବେ ଭୁଲ୍ ସବୁ

ବିଷୟ ତାହାକୁ ଦେଖାଇବ, ତେବେ ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣିଥିବ, ତୁମ୍ଭଠାରେ ତାହାଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ହ୍ରାସ ହୋଇଯିବ । ଶେଷକୁ ସେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସାଧାରଣ ଲୋକ ପ୍ରାୟ ମଣିବେ ।

ଆପଣାକୁ ସାମାନ୍ୟ ଲୋକକରି ଜାଣି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ଅନେକ ଦିନରେ ଶିକ୍ଷା ହୁଏ । ଆନ ଲୋକେ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଅଧମ ଜାଣିଲେ ବୋଲି ସେମାନଙ୍କଠାରେ ହୋଧ ନକରିବାର ଅନେକ ଦିନରେ ଶିକ୍ଷା ହୁଏ । ଏହି ଦିଗ୍‌ଟି କଥା ଘେନି ଏତେ ବେଳଯାଏ ମାର୍ଜନା କରୁଥିଲୁଁ, ଏବେ ଆଉ ଦିଗ୍‌ଟି କଥା କହି ନିବୃତ୍ତ ହେବୁଁ ।

ପ୍ରଥମ କଥା, ଯେ କେହି ନିବୋଧ ହେଲା, ଅଳସୁଆ ହେଲା, ଅସାବଧାନ ହେଲା, ବୋଲି ତାହା ଉପରେ ନିତାନ୍ତ ବିରକ୍ତ ଅବା ହିଞ୍ଜ ହେବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତୁମ୍ଭେ ବୋଝ ମୁଣ୍ଡେଇବ, ବୋଝ ବଡ଼ ଭାରି ହୋଇଛି, ଏଥିପାଇଁ ବୋଝ ଉପରେ ତୁମ୍ଭେ କଣ ଗୁରୁ ? ଦଉଡ଼ି ଖଣ୍ଡକୁ ଟାଣି ଟାଣି ଥକିଲେ, ଛୁଣ୍ଟିଲ ନାହିଁ, ଦଉଡ଼ିକୁ କଣ 'ବଜ୍ରାତ୍, ପାଳି; ହ'ରମଜାଦା' ବୋଲି ଗାଳିଦେବ ? ବୋଝ ଭାରି ହେଲା; ଦଉଡ଼ି ଛୁଣ୍ଟିଲ ନାହିଁ ବୋଲି ତୁମ୍ଭେ ଆଉ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେଉ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ଜାଣିଥିଲ, ବୋଝ ଭାରି ହେବ, ଦଉଡ଼ି ଛୁଣ୍ଟିବ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ ସୁଦ୍ଧା ସେହିପରି, ସେପରି ନୋହିଲା ତ ଆଠପଣି ।

କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କର ଭୃତ୍ୟ ଯେବେ ଅଳସ ହେଲା ଅବା ଦୁଷ୍ଟ ହେଲା, ସେଥିରେ କେବଳ ଭୃତ୍ୟ ଉପରେ ହିଞ୍ଜ ହେବେ, ଏମନ୍ତ ନୁହେଁ । ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଳସ୍ୟସୂଚକ ଅଥବା ଦୁଷ୍ଟତାସୂଚକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଥରେ ଲେଖାଏ ହିଞ୍ଜ ହେବେ, ଥରେ ଲେଖାଏଁ ଆଖି ଲାଲ କରୁଥିବେ, ଥରେ ଲେଖାଏଁ ଗାଳି ଦେଉଥିବେ । ଏଗୁଡ଼ିକ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ । ଏହା ଆଗୁହଁ ବିରୁଦ୍ଧ ସେଥିନମନ୍ତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିବାର ଉଚିତ । ପିଲାମାନେ ଚାଲୁ ଚାଲୁ ଯେବେ ଝୁଣିପଡ଼ନ୍ତି, ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଝୁଣି ପଡ଼ନ୍ତି, ସେ ସ୍ଥାନକୁ ଗୋଇଁଠା ମାରନ୍ତି । ଏହା ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ହସୁଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ବଡ଼ ଅଛି, ଜ୍ଞାନ ହୋଇଅଛି, ଜାଣୁ, ସେ ସ୍ଥାନରେ କୌଣସି ଦୋଷ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଆମର ଇଚ୍ଛା, ଚାଲୁ ଚାଲୁ ଯେବେ କାହାର ଆଳସ୍ୟ

ଅବା ଅସାବଧାନତା ସଙ୍ଗେ ଠେକ ଲାଗି ଝୁଲି ପଡ଼େ, ଆନ୍ତେମାନେ ତାହାକୁ ବାଡ଼େଇବାକୁ ଯୁକ୍ତି ନକରୁଁ । ଆନ୍ତେମାନେ ପିଲାମାନଙ୍କର ହୋଧ ଦେଖି ଯେମନ୍ତ ହସ୍ତୁ, ଉଦାସୀନ ବିବେକା ଲୋକେ ଆନ୍ତର ହୋଧ ଦେଖି ସୁଦ୍ଧା ସେହିପରି ହସ୍ତୁଥିବେ । ତୁମ୍ଭର ଭୃତ୍ୟ ଆଳସ୍ୟ କଲ, ଧରେ ଏହା ଜାଣିଲ, ଜାଣିଲ ଯେ ତାହା ସୁସ୍ଥବ ସେହିପରି, ତାହା ଉପରେ ନୁହେଁ ହେଲ । ତେଣିକି ଆଉ ସେ ଯେତେଧର ଆଳସ୍ୟ କରିବ, ସେଥିରେ ତୁମ୍ଭର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ଅବା କୁପିତ ହେବାର ଅବସ୍ଥିତି । ତାହାକୁ ଅଳସୁଆ ଜାଣି ଧରେ ତାହା ଉପରେ କୁପିତ ହୋଇ ଯଥେଷ୍ଟ ଦଣ୍ଡ ଦେଇଅଛ । ପଛକୁ ସେ ଯେତେ ଧର ଆଳସ୍ୟ କରିବ, ସେ ଦୋଷମାନ ସେହି ଅଳସୁଆଦଣ୍ଡ ଭିତରେ ଗଲ । ଜଣେ ତୁମ୍ଭକୁ ଦିନେ ଗୋଟିଏ ମିଥ୍ୟା କହିଲ, ପୁଣି ଆଉଦିନେ କହିଲ, ପୁଣି ଆଉ ଗୁରୁ ଦିନ ପରେ କହିଲ । ତାହାକୁ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଜାଣି ସେହି ମିଥ୍ୟାବାଦିତା ନିମନ୍ତେ ଧରେ ତାହା ଉପରେ ନୁହେଁହୋଇ କ୍ଷାନ୍ତ ଥିବାର ଢିଲ । ଧରକୁ ଧରେ ଲେଖାଏଁ କୁପିତ ହେଲେ ତୁମ୍ଭେ ଚଳିପାରିବ ନାହିଁ, ସେ ଚଳିପାରିବ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତକୁ ତୁମ୍ଭେ କ'ଣ କରିବ ? ସେ କ'ଣ କରିବ ?

ଦ୍ୱିତୀୟ କଥା ଏହି ଯେ, କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଅବା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ପାଖରେ ତୁମ୍ଭଠାରୁ କପାଳିୟା ଅବା ତୁମ୍ଭଠାରୁ ବଡ଼ଲୋକମାନଙ୍କର ଯେମନ୍ତ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ହେଲା, ତୁମ୍ଭର ତେମନ୍ତ ହେଲା ନାହିଁ ବୋଲି ତୁମ୍ଭର ବିରକ୍ତ ଅବା କୁପିତ ହେବାର ଅନୁରୋଧ । ଅସିଷିତ ଅବା ଅବିବେକ ଲୋକ ଏ କଥାକୁ ବଡ଼ ଧରନ୍ତି । ଦେଖା କରିବା ନିମନ୍ତେ ତୁମ୍ଭେ ଜମିଦାରଙ୍କ ଘରକୁ ଗଲ । ବାବୁ ଭିତରେ ଅଛନ୍ତି । ଭୃତ୍ୟ ତୁମ୍ଭର ଆସିବାର ବାର୍ତ୍ତା ଦେନିଗଲା । ତୁମ୍ଭେ ସେହି ବେଳୁ ବସିଅଛ, ବାବୁଙ୍କର ଦେଖାନାହିଁ । ହଠାତ୍ ଆଉଜଣେ ଧନୀ ପ୍ରଜା ପାଲଟି ଚାଲି ଜମିଦାରବାବୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ ନିମନ୍ତେ ଆସିଲେ । ଭୃତ୍ୟ ପୁଣି ବାର୍ତ୍ତା ଦେନିଗଲା । ଜମିଦାରବାବୁ ହଜାର କାମ ଗୁଡ଼ିକ ବାହାର ଆସିଲେ, ସେହି ଧନୀ ପ୍ରଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଗେ ସମ୍ବାଦଣ କଲେ । ତା' ପରେ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ବାଦଣ କଲ । ଜମିଦାରଙ୍କ ପକ୍ଷପାତ ଦେଖି ତୁମ୍ଭେ କୁପିତ ହେଲ । “ମୋର ତ ପାଲଟି ନାହିଁ, ମତେ କାହିଁକି ପଚାରିବେ ।” ଆପଣା ବନ୍ଧୁ ସଙ୍ଗେ କଥା କହିଁ କହିଁ ଜମିଦାରଙ୍କୁ

ଲକ୍ଷ୍ୟକର ଏହିପରି ବ୍ୟଙ୍ଗ କଲ । ମାତ୍ର ନିଷ୍ଠା ଜାଣିଥିବ, ଏ ବ୍ୟଙ୍ଗ ନୁହେଁ,
ଏ ପ୍ରକୃତ କଥା । ଏପରି ହେବାର ଉଚିତ । ଏପରି ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।
ଏପରି ନହେଲେ ସଂସାର ଚଳିବ ନାହିଁ ।

ମାତବର ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଇତର ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ ବେଶି ଆଦର ପାଆନ୍ତି,
ଏହା ଅନେକ ଲୋକ ଜାଣନ୍ତି; ମାତ୍ର ସେହି କଥା ପୁଣି ଆପଣା ଉପରେ
ପଡ଼ିଲେ ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ ବାଧ୍ୟ । ବସୁନ୍ଧର ଅନ୍ୟକୁ ଆପଣାଠାରୁ ବଳି
ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଲଭିବାର ଦେଖି ସେଥିରେ ଦୁଃଖିତ ଅବା ରୁଷ୍ଟ ନୋହିବାର
ଅନେକ ଦିନରେ ଶିକ୍ଷା ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଗୋଲ୍‌ଡ୍ରୱିଫ୍ ଏକ ସତ୍ତାକୁ ଯାଇଥିଲେ ।
ସତ୍ତାରେ ବସି ଆପଣା ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥା କହୁଥିଲେ । ଏମନ୍ତ ସମୟରେ
ଜଣେ କହିଲା, “ଭୁଲ୍ ହୁଅ, ଜିନ୍‌ସନ୍ ବକୃତା କରବେ ।” ଗୋଲ୍‌ଡ୍ରୱିଫ୍
ଅତ୍ୟନ୍ତ କୋମଳମନା ଥିଲେ, ଅତ୍ୟନ୍ତ କୁପିତ ହେଲେ, ମାତ୍ର କୁପିତ
ହେବାର ତାହାଙ୍କ ପକ୍ଷେ ଅନୁଚିତ ଥିଲା । ଜିନ୍‌ସନ୍ ସମାଜରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା
ଲଭିଥିଲେ, ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ଆଦରଣୀୟ ହୋଇଥିଲେ । ଜିନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ
ଧନୁର୍ବର କରି ଜାଣିଥିଲେ ।

ତୁମ୍ଭେ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀ ଡିପୋଷିଟାରିକୁ ସଙ୍ଗେ କଥା
କହୁଅଛ । ଡିପୋଷିଟାରି ବନ୍ଧୁ ପ୍ରାୟ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସମ୍ବାଦକରି ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ
କଥା କହୁଅଛନ୍ତି । ହଠାତ୍ ମେଜେଷ୍ଟ୍ରିର ସାହେବ ସେଠାକୁ ଆସିଲେ । ଡିପୋଷି
ଟାରିଙ୍କର ସେହି ସମ୍ବାଦକ, ସେହି ହାସ୍ୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଭିତରେ ଉଲଟି ଗଲା,
ଆଉ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଚାହିଁଲେ ନାହିଁ । ସାହେବଙ୍କୁ ସଲମକରି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥା
କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏମନ୍ତ ମୁଖଭଙ୍ଗୀ କଲ ଯେ, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କେବେ ଦେଖି-
ନାହାନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ବିରକ୍ତ ହେଲ, ମାତ୍ର ବିରକ୍ତ ହେବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ ।
ଡିପୋଷି ମଉସୁଫଙ୍କର ରୁଗ୍ ନାହିଁ । ସାହେବଙ୍କ ମୁଣ୍ଡି ତାଙ୍କର ହୃଦୟଯାକ
ଦୋଛି ଗଲଣି, ତୁମପାଇଁ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଡିପୋଷିଙ୍କୁ ତୁମେ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଅଛ ।
ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଠିଲେ ତାରମାନେ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି । ସାହେବ ଆସିଲେ
ଇତର ଲୋକେ ଡିପୋଷିଙ୍କୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେଲେ । ତୁମ୍ଭର ଶୂଳଭୋଗ ଅଛି;
ସବୁଦିନ ସେହି ରେଗରେ କଷ୍ଟ ପାଉଅଛ । ହଠାତ୍ ଯେବେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଉଚ୍ଛଟ

ଜ୍ୱର ହେଲୁ, ଜ୍ୱର ଥିବାପାଇଁ ଶୁକର ଯାତନା ଜାଣି ପାରିବ ନାହିଁ ।
ପ୍ରାୟ ସୁଦ୍ଧା ସେହିପରି ଜାଣିଥିବେ ।

ପାଠକଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ କରିବି ନାହିଁ । ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାକୁ ଚାହିଁ ଯଥେଷ୍ଟ
ହୋଇଅଛି । କେହି ଅବା କହିବେ, “ବିଳମ୍ବରେ କ’ଣ ଶିକ୍ଷାଦ୍ରବ୍ୟ, ଏ ବିଷୟ
ସେନ ଉପଦେଶ ଦେଉଅଛନ୍ତି; ମାତ୍ର ଉପଦେଶକୁ ଅତିଶୟ ଫର୍ଦ୍ଦ କଲେ
ସେଥିରେ ଫଳ ଉଣା ହୋଇଯାଏ, ଏ କଥା, ଏହାଙ୍କର ଆଜିଯାଏ ଶିକ୍ଷା
ହୋଇନାହିଁ—” ମାତ୍ର ତାହା ନୁହେଁ । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ପଢ଼ି ପଢ଼ି ନିଜ ଅବସ୍ଥା,
ନିଜର ଅନୁଭବ ସ୍ମରଣକରି ତୁ ମନରେ ଆହୁରି କେତେକ କଥା ଉଦ୍ଭବ
ହୋଇଥିବ । ତୁ ଜାଣିବାରେ ସେସବୁ କଥା ଦେଇଥିଲେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଆହୁରି
ଦୃଢ଼ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

॥ ଅପରିପକ୍ୱତା ॥

ଅପରିପକ୍ୱତା ନାନାପ୍ରକାର—ଶାରୀରିକ, ମାନସିକ, ନୈତିକ ।
ଶାରୀରିକ ଅପରିପକ୍ୱତା ଆୟୁମାନଙ୍କର ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନୁହଇ । ଶାରୀରିକ
ମନୁଷ୍ୟର ସାର ନୁହଇ । ଶେଷୋକ୍ତ ତିନିପ୍ରକାର ଅପରିପକ୍ୱତା ବିଷୟରେ
କିଛି କହିବୁଁ । ଅଜାତଶତ୍ରୁ ଅବସ୍ଥାର ରଚନା, ରୁଚି; ଭାବ ଓ ମତ ପ୍ରଭୃତି
ଆୟୁମାନଙ୍କର ଆଲୋଚ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ।

ଅଜାତଶତ୍ରୁ ଅବସ୍ଥାରେ ଆମ୍ଭେ କେତେ ପ୍ରକାର ମତ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲୁଁ ।
ଆମ୍ଭ ଜାଣିବାରେ ସେହି ମତଗୁଡ଼ିକ ଅକାଟ୍ୟ ଥିଲା । ପରିଚେତବୟସ୍କ
ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଆମ୍ଭର ମତ ପ୍ରତି ଆସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ସେଥି ନିମନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କୁ
ଭୀଷୀ ମଣୁଥିଲୁଁ । ଅଜାତଶତ୍ରୁ ଅବସ୍ଥାରେ କେତେ କେତେ କବିତା ଲେଖନ୍ତି,
କେତେ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ ଯେ,
ସେହି କବିତା ଓ ପ୍ରବନ୍ଧମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ
ରଚନାରୁ ଜୈଶୀ ଅଂଶରେ ନ୍ୟୁନ ନୁହେଁ । ଅଜାତଶତ୍ରୁ ଅବସ୍ଥାରେ
ଲେକେ ସାମାଜିକ ଓ ନୈତିକ ବିଷୟରେ କେତେପ୍ରକାର ମତ ପ୍ରକାଶ
କରନ୍ତି । ସେହି ମତର ବିରୋଧୀମାନଙ୍କୁ ବିରୋଧରେ ଦେଖନ୍ତି । ବସନ୍ତ

ବଢ଼ିଲେ ସେହିସବୁ ଅକାଟ୍ୟ ମତ, ସରସ କବିତା ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅନ୍ୟପ୍ରକାର
 ଦିଶେ . ସେସବୁ ମୃରୁକେର ମନ ଲକ୍ଷିତ ଓ ବିସ୍ମୟାବିଷ୍ଣୁ ହୁଏ । ଅକାତ-
 ଶୁଣ୍ଢି ଯୁବକ ! ସକାରେ ବକାତା କରୁଅଛ ; କାହିଁକି ତୁମ୍ଭ ବର୍ଜ ସାତେବ-
 ଙ୍ଗର ପ୍ରତିଯୋଗୀ ନହେବ ସେଥିରେ ହେଲ ଲେଖି ପାଉନାହିଁ । ଅକାତ-
 ଶୁଣ୍ଢି ଯୁବକ ! ତୁମ୍ଭେ ଖଣିଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଢ଼ିତ କରିଅଛ, ତାହାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ
 ଅନୁଭବକର ଅଟେ ଥର ମନରେ ଆମ୍ଭଙ୍କ ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛ । ପରିଣତ
 ବୟସ୍କ ଲେଖକ ତୁମ୍ଭର ଗ୍ରନ୍ଥ ମଢ଼ିଲେ । ତୁମ୍ଭର ରଚନା ସମ୍ୟକ୍ ଉତ୍କଳ
 ଅଟେ, ସମ୍ୟକ୍ ଓଡ଼ିଶା ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ଅଟେ; ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭର ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଲ
 ଲାଗିବ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭର ଯଥାର୍ଥ ଜୟନ୍ତ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତ ହେତୁ ନ ଲେଖି
 ଯେତେପ୍ରକାର ଅସତ୍ତ୍ୱ ହେତୁ ମଧ୍ୟରେ ଅଛି, ବାଛି ବାଛି, ତୁମ୍ଭେ ସେହି
 ହେତୁଗୁଡ଼ିକ ଲେଖୁଅଛ । ତୁମ୍ଭର ଯଥାର୍ଥ ବାନ୍ଧବରଣ, ଦଶ ବର୍ଷ ଯାଉ ।

ଦଶବର୍ଷ ଗଲା, ଏବେ ପଡ଼ । ଏବେ ପଢ଼ିଲୁ ତୁମ୍ଭର ମତ କ'ଣ ?
 ତୁମ୍ଭର ଭାଷା ଉତ୍କଳ ଅଟେ, ମାତ୍ର ଲାହିଲି କେଜାଣି ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ତମ୍ଭଙ୍କୁ ଭଲ
 ଲାଗୁ ନାହିଁ । ପୂର୍ବରେ ଯାହାକୁ ତୁମ୍ଭ ଓକ୍ତସ୍ୱିତା ମଣିଥିଲ ଏଣିକି ତାହା
 ଅପରିପକ୍ୱତାରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଉଅଛି, ଯାହାକୁ ଅଳଙ୍କାର ମଣିଥିଲ, ତାହା
 ଏବେ ନିର୍ଦ୍ଦଳ ଝଙ୍କାରରୂପେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଉଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ସାରବାନ୍
 ଦିଶୁନାହିଁ । ବୟସ ବଢ଼ିଲୁ ବହୁଦୃଷ୍ଟି ବଢ଼ିଲା । ଆଉ ସେ ଭାବଗୁଡ଼ିକ
 ପରିପକ୍ୱ ହୋଇ ହେଉନାହିଁ । ସେ ଅପରିପକ୍ୱତା କେଉଁଠାରେ ଅଛି, ତାହା
 ତୁମ୍ଭେ ସ୍ଥିର କରିପାରୁନାହିଁ । ତଥାପି ଅପରିପକ୍ୱତା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଅନୁଭୂତ
 ହେଉଛି । ଆଉ ସେ ଉତ୍କଳ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ଆଗରେ ପଢ଼ିବାକୁ ତୁମ୍ଭେ
 ସାହସ କରୁନାହିଁ, ଭାବ ଓ ଭାଷାକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ନକଲେ ତୁମ୍ଭର ଗ୍ରନ୍ଥ ପାଠ୍ୟ
 ହେବନାହିଁ, ଏହା ତୁମ୍ଭର ସ୍ଥିର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଅଛି । ମାତ୍ର ପ୍ରଥମେ
 ଦେଖିଲ ବେଳେ ଏ ବିଷୟ ନଥିଲା । ତୁମ୍ଭେ ଭାବୁଥିଲ ଯେ, ପରିଣତ-
 ବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ରଚନାଠାରୁ ତୁମ୍ଭର ରଚନା କୌଣସି ଅଂଶର
 ନୂତନ ନୁହେଁ ।

ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଉପହାସ କରିବା ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
 ନୁହେଁ । ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଏପରି ଘଟିଥାଏ । ସମସ୍ତେ ଏହି
 ନିୟମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ବହୁତ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଅନେକ ବୃଦ୍ଧ ଲେଖକ

କର୍ଷ୍ୟା କରନ୍ତି । ଏପରି କର୍ଷ୍ୟା ଲୋକ ପ୍ରତି ଦୃଶା ଜାତ ହୁଏ । ସେମାନଙ୍କର କର୍ଷ୍ୟାସେମାନଙ୍କର ବାକ୍ୟ ଓ ଗୁହାଣୀରୁ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ । ବୃଦ୍ଧଲୋକ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଯୋଗ୍ୟତର, ଅଥଚ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ କଥା କହୁଁ କହୁଁ କହନ୍ତି, “ହଁ ପଡ଼ିଛନ୍ତି, ଜାଣନ୍ତି, ଏକା ପିଲାବୁଦ୍ଧି ଯାଇନାହିଁ ।” ଏପରି ପ୍ରଶଂସାଠାରୁ ନିନ୍ଦା ଶ୍ରେୟସ୍କର । ପ୍ରଶଂସା କୌଣସି ସଦଭିପ୍ରାୟରୁ ନ ବାହାରି କେବଳ କର୍ଷ୍ୟାକୁ ଘୋଡ଼ାଇ ରଖିବା ନିମନ୍ତେ ବାହାରୁଥିବାର ବୋଧହୁଏ । କର୍ଷ୍ୟାପ୍ରବଣତାରେ ଯେମନ୍ତ ଅଭକ୍ତି ଜନ୍ମେ, ଉଦାର ସ୍ଥବରଠାରେ ସେହି ପରିମାଣରେ ଭକ୍ତି ହୁଏ । ଯେଉଁ ବୃଦ୍ଧଲୋକେ କୌଣସି ମୁବାର ବୁଦ୍ଧି ଆପଣା ବୁଦ୍ଧିଠାରୁ ଖଣ୍ଡିତର ଜାଣି ସୁଦ୍ଧା କେବଳ ସଦଭିପ୍ରାୟରେ ତରୁଣ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଉତ୍ସାହ ଓ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି, ଏମନ୍ତ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

ଅପରିଣତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଭାବଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରତି ଆମେ କଟାକ୍ଷ କରୁନାହୁଁ । ତୁମ୍ଭେ ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ବୋଲି ମୁଁ ତୁମ୍ଭଠାରୁ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ, ଏହା କହିବା ମୋର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନୁହେଁ ! ମୁଁ କେବଳ ଏହିତା କହୁଅଛି ଯେ, ତୁମ୍ଭଠାରୁ ବୟସରେ ବଡ଼ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭେ ଯେମନ୍ତ ଭାବରେ ଗୁଲୁଅଛ, ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭ ବୟସରେ ସେହିପରି ଗୁଲୁଥିଲି । ତୁମ୍ଭକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ କ’ଣ ଭଲ ଲାଗୁଛି, କ’ଣ ମନ୍ଦ ଲାଗୁଛି, ମୁଁ ତାହା ବିଶେଷରୂପେ ଜାଣେ । ତାହା ଜାଣେ, ଆହୁରି କିଛି ଜାଣେ । ସମୟ-ପ୍ରୋତରେ ମୁଁ ଅଧିକ ଦୂର ଭ୍ରମିଆସିଲିଣି । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହା କହୁଅଛି, ତାହା ତୁମ୍ଭର ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଯେମନ୍ତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତେ, କେତେକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ମୋହର ଯେପରି ମତିଗତ ଥିଲା, ତାହାକୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପ୍ରବର୍ତ୍ତାନ୍ତା । କେତେ ଲୋକ ପ୍ରୌଢ଼ାବସ୍ଥାର ଯେତେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଉଥାନ୍ତି, ଭୂତପୂର୍ବ ବାଲ୍ୟଯୁଲ୍ଲଭ ଓ ଯୌବନଯୁଲ୍ଲଭ ଭାବମାନ ସ୍ମରଣକରି ସେହି ପରିମାଣରେ ଲଜ୍ଜିତ ହୁଅନ୍ତି । “ମୁଁ ନିବୋଧ ଅଟେ,” ଏହା ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଷ୍ଟ ହୁଏ । ମାତ୍ର “ମୁଁ କେଡ଼େ ନିବୋଧ ଥିଲି” ଏହା ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବାକୁ କେହି କୁଣ୍ଠିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ହେତୁ କି । ପୂର୍ବରେ ନିବୋଧ ଥିବାର ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବାର ଯେ, ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉନ୍ନତର ବନ୍ଧି ପରିଗୁପ୍ତକ ଅଟେ । ପୂର୍ବର ସାମାନ୍ୟ ଭ୍ରମ ଓ ଅଜ୍ଞାତକୁ ଲୋକେ ବାହୁଲ୍ୟରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି । “ମୋତେ ଅକ୍ଷର ଲେଖି ଆସୁ ନଥିଲୁ” ଏ ଭକ୍ତିର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ଏତିକି ମୁଁ ଅନେକ ବିଦ୍ୟା ପଢ଼ିଲିଣି । “ଗଣ୍ଡାକ କେତେ କଢ଼ା, ଏହା

ମୁଁ କହୁପାରୁ ନ ଥିଲି” । ଏହାର ଅର୍ଥ, ଏବେ ମୁଁ ଅଳ୍ପପାଠ ଭଲ ଜାଣେ । ଏଇଟି ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରକୃତି । ପୂର୍ବରୁ ପୂର୍ବ ଚାପଲ ସ୍ମରଣକରି ସମସ୍ତେ ଲଜିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ପାଠକେ, ତୁମ୍ଭେ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ିଥିଲୁଟିକି ! ମେଡାଲ ପରୀକ୍ଷା ସମୟରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିଥିଲୁ, ଲେଖି ଦେଖ, ବାକ୍ସରେ ଥିବ । ଏବେ ଯେଉଁ କ’ଣ ପାଞ୍ଜିଲ ? ଲଜ ମାଡ଼ୁଛି ତ ? ମାଡ଼ିବ ତ ! ତୁଜ୍ଞା ଲଜ ନୁହେଁ, ତୁମ୍ଭର ହର୍ଷ ବିଷାଦ ଉତ୍ପତ୍ତିବ । ପୂର୍ବରେ ଏଡ଼େ ନିରାଶ ପରି ଲେଖିଥିଲୁ, ଏଥି ନିମନ୍ତେ ଟିକିଏ ଆତ୍ମଗ୍ଳାନ ହେଉଥିବ । ଏଣିକି ହେତୁ ହୋଇଛି, ଏହା ଭାବି ଟିକିଏ ଆତ୍ମଗ୍ଳାନ ମଧ୍ୟ ହେଉଥିବ । ମନରେ ସବୁଠାରୁ ନିରାଶ କିଏ, ଏହିଟି କଠିନ ପ୍ରଶ୍ନ ଅଟେ । ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେବା କଠିନ । ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭ ଜାଣିବାରେ ମନରେ ସବୁଠାରୁ କିଏ ନିରାଶ ? ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ତୁମ୍ଭେ ଅନାୟାସରେ ଦେଇପାରିବ । ତୁମ୍ଭର ପୂର୍ବ ରଚନା ପଢ଼ିଲୁକ୍ଷଣି ପୂର୍ବରୁ, ପୂର୍ବକାଳରେ ରସିକତା ସୃଷ୍ଟିଲୁକ୍ଷଣି ସେ ଉତ୍ତର ତୁମ୍ଭର ମନରେ ପଡ଼ିବ । ବିଶେଷତଃ ସେହି ରଚନାରେ ଯେବେ ପଦ୍ୟ ମିଶ୍ରିତ ହୋଇଥିବ ସେଥିରେ ଯେବେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ମାତ୍ରଗର୍ଭ ମନ୍ଦବ୍ୟ ଥିବ, ତାହାହେଲେ ତ ଉତ୍ତରର ଯଥାର୍ଥ ବିଷୟରେ ଆଉ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ନବଯୌବନ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ପସମାନ ଲେଖିଥିଲୁ, ଆପଣାର ରସିକତା ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା-ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ବରମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ପସ ଲେଖିଥିଲୁ, ସେହି ପସର ଯେବେ ପସଲିପି ଥିବ, ଧରେ ସେହିଗୁଡ଼ିକ ପଡ଼ି । ପଢ଼ିଲୁକ୍ଷଣି କ’ଣ ଭାବୁଅଛ ? ଆତ୍ମଧୂକ୍ତାର କରୁଅଛ, ଗୁରୁଜନଙ୍କର ନୈଦ୍ରସ୍ୟୁତ ସହିଷ୍ଣୁତା ସ୍ମରଣକରି ଥିବୁ ଥିବ ଲଜିତ ହେଉଅଛ । ଅକାଳରସିକତା, ସୁଦୃଶନ୍ୟତାର ପରିଚୟ ପ୍ରତିବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ମିଳୁଅଛି । ତଥାଚ ତୁମ୍ଭର ସେଦିନ ଗଲଣି, ଏବେ, ଆଉ ସେପରି ଲେଖିବାକୁ ସାହସ କରିବ ନାହିଁ । ଏହା ଭାବି ମନ ଟିକିଏ ଗ୍ରାସୁଛି ହେଉଥିବ ।

ମାନସିକ ଅପରିଚିତତା କ’ଣ ? ସେଥିରେ ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାର ସହଜ ନୁହେଁ । ଏହିପରି ଅନେକ ବିଷୟ ଅଛି ଯେ, ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ତାହାକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ଅସାଧ୍ୟ ଅଟେ । ତୁମ୍ଭେ ପାଢ଼ିତ ଅଛ, ପୀଢ଼ା

ଯୋଗୁ ତୁମ୍ଭର ଦାରୁଣ କଷ୍ଟ ହେଉଅଛି, ତୁମ୍ଭେ କଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କରୁଅଛ, ମାତ୍ର ଲୋକେ ପଚାରିଲେ ତୁମ୍ଭେ ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରାଇ ପାରୁନାହିଁ । ମାନସିକ ଅପରିପକ୍ୱତା ସେହିପରି ଅନୁଭବରୁ ବୁଝି ପାରିବ, ମାତ୍ର କହି ଆସିବ ନାହିଁ । ଶିକ୍ଷକମାନେ ଶୁଦ୍ଧିକର ରଚନା ପଢ଼ି ବାବେଲେ ଶଂସିତ ଅପରିପକ୍ୱତା ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ଶୁଦ୍ଧିକର ଲୋକେ ସଭ୍ୟର ବସି ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ଯୁବାଙ୍କର ବକ୍ତୃତା ଶୁଣିବାବେଳେ ଶଂସିତ ଅପରିପକ୍ୱତା ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଯେଉଁ ଯୁବକମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତେଜ ଓ ଆଡ଼ମ୍ବର ସହିତ ବକ୍ତୃତା କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ବକ୍ତୃତାରେ ଉକ୍ତ ଅପରିପକ୍ୱତା ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଯେମାନେ ଜଡ଼ମତି ଅଟନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ରଚନା ବକ୍ତୃତାରେ ଅପରିପକ୍ୱତା ଦେଖିବ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କର ସବୁଦିନ ସମାନ ରୂପରେ ଚାଲେ । ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ଯେମନ୍ତ ଲେଖିବେ, ବୟସ ବଢ଼ିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେହିପରି ଲେଖିବେ । ସେମାନଙ୍କ ରଚନା କିମ୍ବା କଥାରେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ଅବା ଅସଙ୍ଗତ ଦେଖିବ ନାହିଁ । ଜଡ଼ମତିମାନେ ଜଡ଼ଭାବରେ ଚାଲନ୍ତି, ବାଟ ଗୁଡ଼ି ଏଣେତେଣେ ଯାନ୍ତି ନାହିଁ ।

ରଚନାଗତ ଅପରିପକ୍ୱତା ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ବୁଝାଇବାର ସହଜ ନୁହେଁ । ତଥାତ ସେ ବିଷୟରେ ବାହ୍ୟ ଚିହ୍ନ କିଛି ରୂପରେ ଦେଖାଇ ସେ ବିଷୟ ଦେଖି ଦୁଇ ଚାରି କଥା କହିବୁ । ସେ ବାହ୍ୟ ଚିହ୍ନ ଯେ ସବୁ ସ୍ଥଳରେ ଅଭ୍ରାନ୍ତ, ଆମ୍ଭେ ଏପରି ବ୍ୟାପ୍ତି କରୁନାହୁଁ । ସ୍ଥଳ ବିଶେଷରେ ସେହି ଚିହ୍ନଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିପରୀତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ରଚନାଗତ ବିଶେଷତଃ ଭାଷାଗତ ଅପରିପକ୍ୱତା ଏହିପରି । ପାଠକ ! ପ୍ରୟୋଜନ ନ ଥିଲେ ହେଁ ଅକାରଣ ଭୁଲେ ଅନେକ ଥର ସମ୍ବୋଧିତହୋଇ କେବେ ହୁଏଅଛି ଟିକି ? “ପାଠକ ! ଅନୁକର କଥା ଏପରି ହେଲା । ପାଠକ ! ଅନୁକର କଥା ସେପରି ହେଲା; ଏହାପରି ବ୍ୟାକମାନ ପଢ଼ୁ ପଢ଼ୁ ଲେଖକଙ୍କର ଫାକିଲପଣ ଅନୁଭବ କରୁଥିବ । ସାଧାରଣ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ବିଶୁଦ୍ଧ, ବିମଳ ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦମାନ ବ୍ୟବହାରରୁ ଅପରିପକ୍ୱତାର ଅଳ୍ପ ଅଳ୍ପ ପ୍ରମାଣ ମିଳଇ । ‘ବଡ଼ ସରସ କଥା କହିଲେ’, ‘ଏ ବଡ଼ ଗଭୀର କଥା’, ‘କି ମଧୁର ଭାବ’ ସାମାନ୍ୟ ବିଷୟରେ ଏହିପରି ମନ୍ତବ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର କିଛି ଅପରିପକ୍ୱତା ପରିଶୁଦ୍ଧ ଅଟେ । ‘ଉତ୍ତମ, ବିଶେଷତଃ ‘ଦେଶୋନ୍ମତି; ଶବ୍ଦର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ

ପ୍ରଭୃତ ବ୍ୟବହାର ଅପରିଣତିପୂର୍ବକ ବୋଧହୁଏ । ‘ମୋହର’ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ‘ମୟାୟ’ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରାୟ ସେହିପରି । ଅଳ୍ପ କଥାରେ ‘ସାଗର’ ବ୍ୟବହାର ସେହିପରି । “ହୃଦୟ ଅଗାଧ ଶୋକସାଗରରେ ନିମଗ୍ନ ହେଲା,” “ବିସ୍ମୟାଞ୍ଜିତରେ ପରିପୁର ହେଲା ।”

ଯେ ବିଷୟରେ ସହସ୍ର କୋମଳମନାଃ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଆଖିରୁ ଯୁକ୍ତା ଅଶ୍ରୁ ବାହାରିବ ନାହିଁ, ଏମନ୍ତ ବିଷୟରେ ଉଲ୍ଲେଖକର “ଅମୁକେଇ କଥା ପୁରଣ କଲେ ନୟନ ଅଶ୍ରୁ-ଜଳରେ ପ୍ଳାବିତ ହୁଏ” ଏହିପରି ସ୍ଥୀତ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି କରିବା ଅପରିପକ୍ୱତାର ଚିହ୍ନ ଅଟେ । ଅବଶ୍ୟ ଏହି ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂସାରରେ ସୁଖ ଓ ବିସ୍ମୟର ଅନେକ ହେତୁ ଅଛି । ମାତ୍ର ଏହା ବୋଲି ଉଲ୍ଲିଖିତ ପ୍ରକାର ଲେଖକମାନେ ଯେ ପଦେ ପଦେ ଅଶ୍ରୁ ବିସର୍ଜନ କରୁଥିବାର ଲେଖନ୍ତି ତାହା ସେମାନଙ୍କର ଅପରିପକ୍ୱତାର ଯେତେ ପରିଚୟ ଦିଏ, କୋମଳମନସ୍କତାର ତେତେ ପରିଚୟ ଦିଏ ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଏହିସବୁ ଚିହ୍ନ ବାହ୍ୟ ଚିହ୍ନ, ମାତ୍ର ଆନ୍ତଃନିହିତ ଚିହ୍ନ ଦେଖାଇବା ସହଜ ନୁହେଁ । ଅତ୍ୟୁକ୍ତି କରିବାର ସାଧାରଣ ବିଶ୍ୱାସର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଚପଟ କଥାମାନ କହି ଲୋକଙ୍କୁ ଚକିତ କରିବାର, ଉଦ୍ଧତ ଭାବ ଓ ଉଦ୍ଧତ ଦୃଷ୍ଟି ଏଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ତରର ଅପରିପକ୍ୱତା-ସୂଚକ ଅଟନ୍ତି । କହିଥାନ୍ତୁ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଭୁଲେ ମୋହର ଅଭିପ୍ରାୟ ବୁଝି ପାରୁଥିବ ।

ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ସାଂସାରିକ କଷ୍ଟ ଓ ସାଂସାରିକ ଚିନ୍ତାର ବିଷୟ କହି ବିରକ୍ତହେବାର ଅନେକଥର ଶୁଣିଥିବ । ଭୁଲେ ବେଶ୍ ଜାଣି ଯେ, ସେହି ଯୁବକମାନେ ସଂସାରକ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୋଇନାହାନ୍ତି, ସଂସାରର ପ୍ରକୃତ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରିନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ଯେଉଁ ବିରକ୍ତିପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ସେହି ବିରକ୍ତି ମାଗିଆଣିବା ବିରକ୍ତି, ନିଜର ନୁହେଁ । ବିରକ୍ତି ମାଗି ପ୍ରକାଶ କରିବାର ସାଧାରଣ ପ୍ରଥା ଅନୁମୋଦିତ ଜାଣି, ବହୁଦର୍ଶିତା-ପରିଗ୍ରହକ ଜାଣି, ସେମାନେ ବିରକ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଯେ ନାବିକ ବାହୁବ ନାଆଁ ଚଳାଇଅଛି, ତାହା କଥା ଭିନ୍ନ । ଭୁଲର ପୁଣ୍ୟଶୋକ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଅଛି । ଜଣେ ଯୁବକ ପୁଣ୍ୟର ମୁଖ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି, ପୁଣ୍ୟର ମୁଖ ଜାଣିନାହାନ୍ତି, ସେ ପୁଣ୍ୟଶୋକର କଷ୍ଟ କାହୁଁ ଜାଣିବେ ? ଅଥଚ ସେ ଆସି

ତୁମ ଦୁଃଖରେ ଦୁଃଖିତହୋଇ ସହାନୁଭୂତ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମୁଖଭଙ୍ଗୀରୁ କେହି ଅବା ପାଞ୍ଜିବେ ଯେ, ସେ ଅନେକଥର ପୁରଣୋକ ସହ୍ୟ କରିଥିବେ । ବାସ୍ତବରେ ସେହି ସହାନୁଭୂତର ଅଧିକାଂଶ କାବ୍ୟଧ୍ୟାନରୁ ଜାତ ଅନୁଭବ ନୁହେଁ । ଅନୁଭବର ସହାନୁଭୂତ, ଅନୁଭବର ସାନ୍ତ୍ବନା ଆନ ପ୍ରକାର । ଯେ ଉପଦେଶ ପ୍ରକୃତ ଅନୁଭବରୁ ଜାତ, ସେହି ଉପଦେଶକୁ ପ୍ରକୃତ ସାରବାନ୍ ଉପଦେଶ ବୋଲି ଜାଣିବ ।

ଅଳ୍ପବୟସର ରଚନାଠାରୁ ଅଧିକବୟସ ଲେକର ରଚନା ଯେ ନିଶ୍ଚୟ ମନୋହର ହେବ, ଏହା ଆମେ କହୁନାହିଁ । ନୈଷଧ ଜଣେ ଅଳ୍ପବୟସ ଯୁବାପୁରୁଷ ଲେଖିଥିଲେ । ଚୂଳିକାମତି ଜଣେ ବର୍ଷାୟାନ୍ର ରଚନା । ନୈଷଧର ରଚନାଠାରୁ ଚୂଳିକାଙ୍କ ରଚନା ଅଧିକ ମନୋହର ଏହା କିଏ କହିବ ? ଅନେକ ଅଳ୍ପବୟସ ଲେକଙ୍କ ରଚନା ଯେମନ୍ତ ମନ ଆକର୍ଷଣ କରେ, ଅଧିକବୟସର ଚେତା ତାହା କରପାରେ ନାହିଁ । ଜଣେ ନବଯୁବକ-ରଚିତ ପ୍ରବନ୍ଧ ତୁମ୍ଭେ ଆତ୍ୟୋପାନ୍ତ ମନୋଯୋଗ ସହିତ ପଢ଼ିବ, ଶେଷ ନକରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛାଡ଼ିପାରିବ ନାହିଁ । ପ୍ରୋଡ଼ରଚିତ ପ୍ରବନ୍ଧର ଆଠ ଦଶ ପଞ୍ଚୁକ୍ତି ପଢ଼ିଲି ଉତ୍ତରୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ନିତାନ୍ତ ମାରସ ବୋଧହେବ, ଆଉ ପଢ଼ିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତି ହେବନାହିଁ । ଅପରିପକ୍ୱ ରଚନା ପଢ଼ିବାକୁ ଅପ୍ରବୃତ୍ତି ହେବ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ପଦେ ପଦେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିରକ୍ତ ଅଥବା ଦୁଃଖିତ ହେବାକୁ ହେବ । କେଉଁଠି ନିତାନ୍ତ ଧୂସ୍ରତା, କେଉଁଠି ଅସଫଳ ଅଭିଯୁକ୍ତି, କେଉଁଠାରେ ସାଧାରଣ ସଂସ୍କାର ଉପରେ ଘୋରତର ଚଢ଼ାଉ, କେଉଁଠାରେ ଅବା ଆତ୍ମଗାରିମାର ପରାକାଷ୍ଠା, କେଉଁଠାରେ ଅବା ଲୁଘିବାର ପରାକାଷ୍ଠା ଏହିପରି ପ୍ରଥମରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ମାତ୍ର ସେ ଯାହାହେଉ, ଲେଖକର ଉତ୍ସାହ ଓ ଆନ୍ତରିକତା ଯୋଗୁଁ ଉକ୍ତ ଦୋଷ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ରଚନା ଅରୁଚିକର ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ଅପରିପକ୍ୱ ରଚନାର ପାଠକ ଫଳାଫଳ ।

ଅନେକ ପ୍ରୋଡ଼ ସୁଲେଖକଙ୍କ ରଚନାର ଯେତେ ଆଦର ନ ହୁଏ, ଅପରିପକ୍ୱ ଲେକର ରଚନା ତାହାଠାରୁ ଦଶଗୁଣ ଆଦର ଲାଭେ । ଅନେକ ସୁଲେଖକ ଆପଣା ପୂର୍ବ ରଚନାର ବହୁ ପ୍ରକୃର ସଙ୍ଗେ ବର୍ତ୍ତମାନ ରଚନାର ଅଳ୍ପ ପ୍ରକୃର ତୁଳନା କରି ଦୁଃଖିତ ହୁଅନ୍ତି । ଫଳ କଥା ଏତିକି, ଅପରିପକ୍ୱ

ରଚନାର ପାଠକସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ । ଅପରିପକ୍ୱ ରଚନାର ଆସ୍ବାଦ ପାଠକ ସ୍ୱର୍ଗ ପରିପକ୍ୱ ନ ହେଲେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ପରିପକ୍ୱତା ଲଭିବା ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କର ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟେ ନାହିଁ । ଯେମାନେ ପଣ୍ଡିତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ବୋଲି ସମାଜରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ସୁଦ୍ଧା ଅଳ୍ପବୟସ୍କ ବେଳେ ଅପରିପକ୍ୱ ଥିଲେ । ଇତର ଲୋକଙ୍କର ତ କଥା ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଚରଣବନ୍ଦ ଅପରିପକ୍ୱ ଥାନ୍ତି, ଅନ୍ତତଃ ସେମାନଙ୍କର ରୁଚି ଅପରିପକ୍ୱ ଥାଏ । ଏଥିଯୋଗୁଁ ଅପରିପକ୍ୱ ରଚନାର ପ୍ରଚାର ଅଧିକ । ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଯଥାମାନ୍ୟ ଗୌରବ ଯେମନ୍ତେ ଭଲ ଲାଗିବ କାଳଦାୟକ ରଚନା ତେମନ୍ତ ଭଲ ଲାଗିବ ନାହିଁ । ତେମନ୍ତ ଭଲ ଲାଗିବାର ତେଣିକି ଥାଉ, ମୁହଁ ଭଲ ଲାଗିବ ନାହିଁ । ପଞ୍ଜୀନବାସୀ କୃଷକ ଆଖିକୁ ଫରସିସ୍ ଛୁଟି ମିରଜେଇ ଯେମନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ଦିଶିବ; ସାଟିନ୍ ମିରଜେଇ ତେମନ୍ତ ଦିଶିବ ନାହିଁ ।

କେତେ ବୟଃକ୍ରମ ହେଲେ ପ୍ରକୃତ ଫରିପକ୍ୱତା ଜନ୍ମେ ? ଏ ଗୋଟିଏ କଠିନ ପ୍ରଶ୍ନ । ଏହାର ମୀମାଂସା କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ, ପ୍ରାୟ ଅସାଧ୍ୟ । କଳିଯୁଗରେ ମନୁଷ୍ୟର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଆୟୁ ପ୍ରାୟ ୧୨୦ ବର୍ଷ । ଲୋକଙ୍କୁ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ ୧୨୦ ପ୍ରକାର ଉତ୍ତର ମିଳିବ । କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷୀୟ ଯୁବା କହିବେ, କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷରେ ପରିପକ୍ୱତା ଜନ୍ମେ ; ଶୁକ୍ଳ ବର୍ଷୀୟ ଘୋଡ଼ କହିବେ, ଶୁକ୍ଳ ବର୍ଷରେ ପରିପକ୍ୱତା ଜନ୍ମେ; ୮୦ ବର୍ଷୀୟ ବୃଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ ଆଦର୍ଶ ବୟସର ସେହିପରି ଗୌରବ କରିବେ । କେଉଁ କାଳର ରଚନାକୁ ପ୍ରକୃତ ପରିପକ୍ୱ ରଚନା ବୋଲିବା ? ଯେ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ମୁଁ ଭଲ କହିଲି, ମାଧବ ବିବେଚନାରେ ସେ ନିତାନ୍ତ ମନ୍ଦ । ଯେଉଁ ଭାବକୁ ମୁଁ ଅନୁପମ ଉଦାର ବୋଲି ପ୍ରଶଂସା କଲି, ଆଉ ଜଣେ ପ୍ରକୃତ ଯୋଗ୍ୟତାଯଥମ୍ଭ ବ୍ୟକ୍ତି ସେହି ଭାବକୁ ଯତ୍ନସାମାନ୍ୟ ମଣିଲେ । ଯେଉଁ ରଚନା ମୋତେ ନିତାନ୍ତ ଅସାର ଓ ଆତ୍ମମୁରପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଧହୁଏ, ମୋ ସମକକ୍ଷ ଆଉ ଜଣେ ସେହି ରଚନାକୁ ଅମୃତମୟ ବୋଲିଲେ । ତୁମେ ଗୋଟିଏ ଦାମୁଡ଼ିଆ କଣିଲ, ତାହାର ଦାନ୍ତ ଦେଖି ସମସ୍ତେ କହିଲେ, ଏ ଦାମୁଡ଼ିଆଟି ଭଲ । ମୁଁ ଭଲ କହିଲି, ତୁମେ ଭଲ କହିଲ । ରୁଚି ବିଷୟରେ ସେହିପରି କିଛି ଧାନ୍ତା କି ? ଗ୍ରୀହି, ମୁଗ ଓଜନ ନିମନ୍ତେ ଯେମନ୍ତ ଦୋକାନରେ ତରଫୁ ଅଛି, ମନୁଷ୍ୟର

ମାନସିକ ଉତ୍କର୍ଷ ଓଢ଼ନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଧାନା ଆଗରେ ଅଥବା କୌଣସି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଛକ ଜାଗାରେ ସେହିପରି ଗୋଟିଏ ଭଗ୍ନାଂଶ କି ? ଫନକୃଷ୍ଣ ଦାସେ ରସକଲ୍ଲୋଳ ଚପୁଡ଼ିଲୁ ଅନେକ ରସ ବାହାରଥିଲା । ଆଜିକାଲି ଗୋଥମାନଙ୍କରୁ ଯେବେ ସେହିପରି ରସ ବାହାରୁଥାଆନ୍ତା ତେବେ ଏତେ ମତାନ୍ତର ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଅନେକ ବିଦ୍ୟାଶୂନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମହାତ୍ମାଙ୍କର ଦର୍ପ ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଅନ୍ତା । ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ବାସ୍ତବିକ ଯେଉଁ ପରିମାଣରେ ଯୋଗ୍ୟ, ସେହି ପରିମାଣରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୁଅନ୍ତା । ପ୍ରକୃତ ଯୋଗ୍ୟତା ବିରୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ଲେକେ ପୃଥ୍ବୀରେ ଅତି କମ୍ । ଏଣୁକରି ଉଚ୍ଛିଷ୍ଟ ପ୍ରକାର ଭଗ୍ନାଂଶରେ ଯେ କେତେ ଉପକାର ହୁଅନ୍ତା, କେତେ ପ୍ରବଞ୍ଚନା ନିବାରଣ ହୁଅନ୍ତା, ତାହା କଳିହେକ ନାହିଁ ।

କପରି ରଚନାକୁ ପରିପକ୍ୱ ରଚନା ବୋଲିବ ? ତୁମ୍ଭର ବର୍ତ୍ତମାନ ରୁଚିକ ଯାହା ଭଲ ଲାଗୁଅଛି ସେହି କ'ଣ ପରିପକ୍ୱ ରଚନା ? ଏହା ଅବା କପରି କହିବ ? ତୁମ୍ଭର ବର୍ତ୍ତମାନ ରୁଚି କ'ଣ ସବୁଦିନ ଏହିପରି ଥିବ ? ଦଶ ବର୍ଷ ଆଗେ ତୁମ୍ଭ ରୁଚି ଯେପରି ଥିଲା; ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ସେହିପରି ନାହିଁ । ଏଣିକି ଦଶବର୍ଷ ଉତ୍ତରୁ ସେ ରୁଚି ବଦଳିବ ନାହିଁ, ଏହାର ଅବା ପ୍ରମାଣ କ'ଣ ? ଦଶବର୍ଷ ପୂର୍ବରେ ତୁମ୍ଭେ ଯାହା ଲେଖିଥିଲ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପରିପକ୍ୱ ବୋଲି ହେଉଅଛି । ସେମାନଙ୍କର ରଚନା ସେହିଭଳି । ଯେଉଁ ପୁସ୍ତକ ତୁମ୍ଭେ ପିଲାକାଳରେ ପଢ଼ି ମୋହିତ ହେଉଥିଲ, ସେହି ପୁସ୍ତକ ସମ୍ପ୍ରତି ଦେଖି ଆପଣା ପୂର୍ବ ରୁଚି ସ୍ମରଣକରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେଉଥିବ । ବାସ୍ତବରେ ରୁଚି ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ବଦଳୁଅଛି । ରୁଚି, ପରିବର୍ତ୍ତନ ଛାଡ଼ି ଲୋକଙ୍କର ମତ ଦିନକୁଦିନ ଶତକ୍ରମେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଉଅଛି । କାଲି ତୁମ୍ଭେ କୌଣସି ବିଶେଷ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡ଼ିତହୋଇ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟ କଲ । କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ବେଳେ ଅବସ୍ଥାବଶରୁ ତୁମ୍ଭେ ଜାଣିଥିଲ ଯେ, ତୁମ୍ଭେ ଯାହା କରୁଥିଲ ଭଲ କରୁଥିଲ । ମାତ୍ର ଆଜି ପୁଣି ସ୍ୱାଭାବିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସି ପ୍ରକୃତସ୍ଥତାରେ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନିତାନ୍ତ ଗର୍ହିତ ମଣୁଅଛ । ଆମ୍ଭର ଜଣେ ବନ୍ଧୁ ତାହାଙ୍କର ବିବାହ ସରିଲା ଉତ୍ତର ନବନ ପତ୍ନୀସମାଗମ-ସୁଖରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ ସେହି ଉନ୍ମତ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଆପଣା ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ କେତେଖଣ୍ଡି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲେଖିଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲେଖା

ହୋଇଥିବା କଥାଗୁଡ଼ିକ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ମରଣକରି ସେ ନିତାନ୍ତ ଲଜ୍ଜିତ ହୁଅନ୍ତି । ସେ ଯେତେବେଳେ ଲେଖିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଆପଣାକୁ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ଜାଣିଥିଲେ; ଲିଖିତ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ଦୁଃସଙ୍ଗତ ମଣିଥିଲେ ।

॥ ବୋଝ ବହୁବା ॥

ତୁମ୍ଭେ ଦିନେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଚଢ଼ି ଗୁଲିବାକୁ ବାହାରିଲ । ତୁମର ଘୋଡ଼ା ଅତି ଉତ୍ତମ ଘୋଡ଼ା, କାମ ଭଲ କରେ, ମାତ୍ର ସେଦିନ ସେ ସେପରି ଚାଲୁନାହିଁ । ପାହାରେ ଚାଲୁ ବେଳେ ସେ ଯେମନ୍ତ ବେଗରେ ଦୌଡ଼େ, ଆଜି ଦଶ ପାହାର ହେଲଣି, ତଥାପି ସେ ଭଲ ଚାଲୁନାହିଁ । ତାହାର ଦୋଷ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ପାଞ୍ଚୁଅଛ ଯେ, ସବୁଦିନ ଯେ କାମ କରେ, ଆଜିଠି ସେହି କାମ କରୁଅଛି, ତେବେ କାହିଁକି ଭଲ ଚାଲୁ ନାହିଁ ? ମାତ୍ର ବାସ୍ତବ ତାହା ହେଉଛି । ଅନ୍ୟଦିନଠାରୁ ଆଜି ତା ଉପରେ ଗୁରୁତର ବୋଝ ଦିଆହୋଇଅଛି । ଗାଡ଼ି ଅଟକିଲେ ତୁମ୍ଭର ଚାକରମାନେ ତେଲ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଯେବେ ଦେଇଥିବେ ଦେବାପରି ଦେଇନାହାନ୍ତି । ତେଣୁ ଘୋଡ଼ାର ବୋଝ ଦୁଇ ଗୁଣ ହୋଇଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ଅନୁସନ୍ଧାନଦ୍ୱାରା ଏହା ଭଲରୂପେ ଜାଣିଲ । ଧରକୁ ଲେଉଟିଯାଇ ଚାକରମାନଙ୍କୁ ଡରାସାର କଲ ।

ତୁମର ଘୋଡ଼ାକୁ ଯେମନ୍ତ ଅସୁବିଧା ହୋଇଥିଲା, ମଘରେ ଅନେକ ଲୋକ ସେହିପରି ଅସୁବିଧାର ଅଧୀନ ଆସନ୍ତି । କାହାର ଶାରୀରିକ ଅସୁବିଧା, କାହାର ମାନସିକ ଅସୁବିଧା, କାହାର ଅବା ଅବସ୍ଥାଗତ ଅସୁବିଧା । ଏହି ଅସୁବିଧାମାନ ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହୁଅନ୍ତି । ଅସୁବିଧା ନଥିଲେ ସେମାନେ ଯେତେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତେ, ସେହି ଅସୁବିଧା ଥିବା ହେତୁରୁ ସେମାନେ ସେତେକରି ପାରୁନାହାନ୍ତି । ଏହି ଅସୁବିଧା ଅନ୍ୟ ଲୋକେ ଦେଖନ୍ତିନାହିଁ । ଯେ କରେ ସେ ଦେଖେ । ଅନ୍ୟ ଲୋକେ ନବୁଝି ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ନିନ୍ଦା କରନ୍ତି । ତା ହାତ ଜଖମ ହୋଇ ଯାଇଅଛି, ଅଥଚ ସେ କାମ କରୁଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ତ ଜଖମ ଦେଖିଲାନାହିଁ । କାମ ଦେଖି ବରକ୍ତ ହେଲ । ତା ଦୁଇ ଗୋଡ଼ ଦଉଡ଼ିରେ ରୁଇ । ସେ ପାରୁନାହାନ୍ତି ଦଉଡ଼ୁଅଛି । ଦଉଡ଼ି ପ୍ରତି ତୁମ୍ଭର ଦୃଷ୍ଟି ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ କେବଳ ତାହାର ଦଉଡ଼ିବା ଦେଖି ହସିଲ । ବାସ୍ତବ ସେମାନେ ଯାହା

କରନ୍ତି, ଅସୁବିଧାର ଅଧୀନହୋଇ ରହନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ଭଲ ଘୋଡ଼ା ଯେମନ୍ତ ଦଉଡ଼ି ନପାରିଲ, ଗଧ ତାଠାରୁ ଭଲ ଦୌଡ଼ିଲା । ତୁମ୍ଭେ ଗଧକୁ ପ୍ରଶଂସା କଲ, ଘୋଡ଼ାର ଦୁଃଖ ବୁଝିଲ ନାହିଁ । ଘୋଡ଼ାର ବୋଝ ଅଧିକତର, ସେ ଯେତେ ନେଇ ନପାରିବ ତହିଁରୁ ଅଧିକ ।

ଲୋକେ ଏହିପରି ବଳର ଅତିରିକ୍ତ ବୋଝ ଯେନ ସଂସାରକ୍ଷେତ୍ରେ ଦଉଡ଼ନ୍ତି । ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆପଣା କାର୍ଯ୍ୟ ଆଗ୍ରହ କରୁଥାନ୍ତି, ଆଗ୍ରହ ଦୁଃଖ କାହାରଠାରୁ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏପରି ମଧ୍ୟ କେତେ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେମାନଙ୍କୁ ଆଦୌ ସୁବିଧା ଘଟେ ନାହିଁ । ତାହା ତ କେହି ବୁଝିବେ ନାହିଁ । କାମ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ ବୋଲି ହସିବେ । ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ାର ଗୋଡ଼ ଗଛରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଅଛି । ଜଣେ ସେଠାରେ ଛୁଡ଼ାନ୍ତୁଛନ୍ତି ସେ ଦୌଡ଼ୁ ନାହିଁ ବୋଲି ତାକୁ ଚାଲୁକ ମାରୁଛନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ଦେଖି ହସିଲ; ଦୁଃଖିତ ମଧ୍ୟ ହେଲା । ତୁମ୍ଭେ ତ ସେହିପରି କରୁଥାଅ । ଲୋକଙ୍କର ଅସୁବିଧାତ ବୁଝିବ ନାହିଁ, କେବଳ କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖି ହସିବ, ଭଲ ଦୌଡ଼ା ତେଣିକି ଥାଉ, ସେ ଘୋଡ଼ା ଚାଲି ତ ପାରିବ ନାହିଁ । ଅସୁବିଧାର ଅଧୀନହୋଇ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା କଷ୍ଟକର । ସୁବିଧା ଆଦୌ ନଦେଖିବା ଆହୁରି କଷ୍ଟକର । ବଳର ଅତିରିକ୍ତ ବୋଝ ନେବା କଷ୍ଟକର । ଗଛରେ ଗୋଡ଼ ବନ୍ଧାଥିବା ଆହୁରି କଷ୍ଟକର । ହସ୍ତଦୃଷ୍ଟି ଓ ଅନ୍ଧତା ଯେ ପ୍ରଭେଦ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କର ସେହି ପ୍ରଭେଦ । କେହି କେହି ସଂସାରକ୍ଷେତ୍ରେ କଷ୍ଟରେ ବିଚାରଣ କରନ୍ତି, କେହି ଅବା ବିଚାରଣ କରିବାକୁ ଆଦୌ ସମର୍ଥ ନୁହଁନ୍ତି । ସ୍କୁଲରେ ଏହା କହିଲେ ହେଲା ଯେ, କେହି ବଳର ଅତିରିକ୍ତ ବୋଝ ବହନ୍ତି, କାହାରି ଅବା ବୋଝ ମୁଣ୍ଡାଇବାକୁ ମୂଢ଼ ଶମତା ନାହିଁ ।

ତୁମ୍ଭେ ସଂସାରକ୍ଷେତ୍ରେ ଅଲୋକରେ ବିଚାରଣ କରୁଅଛ, ଆପଣା କାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ତମରୂପେ କରି ଯଶୋଭାଜନ ହେଉଅଛ । ଯେମାନେ ସବୁ ବିଷୟରେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ଅଟନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଦଳରେ ଭୁକ୍ତ ହୋଇଅଛ । ଯେମାନେ ତୁମ୍ଭ ପଛରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଗୋଡ଼ ଗ୍ରାସି ଯାଇଅଛି, ଆଉ ଉଠିବାକୁ ସାମର୍ଥ୍ୟ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୟା ବହି ସେମାନଙ୍କର

ଦୁଃଖ ବୁଝ । ଦେଖ, ତୁମ୍ଭ ପଛରେ ଜଣେ ଆସୁଛି, ତାହାର ବୋଝ ବଳର ଅତିରିକ୍ତ—ଅଧ କୋଶ ପଛକୁ ପଡ଼ିଛି । ତାକୁ ଟିକିଏ ଦୟା କର । ଆଦୂର ଦୂରକୁ ଚାଲି ଦେଖ, ସେହି ଲୋକଟି ମୁଁ ଆମି ପାରୁନାହିଁ । ପରଶ ମହଣ ବୋଝର ଗୋଟିଏ ପଥରରେ ତା ଗୋଡ଼ବନ୍ଧା ହୋଇଛି । ସେ ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଟାଣୁଛି, ପଥର ହଲିବାକୁ ନାହିଁ । ସେ ଥକିଲା, ଅସାଧ୍ୟ ଜାଣି ତୁମ୍ଭହୋଇ ବସିଲା । ତୁମ୍ଭେ ତ ବିବେଚକ ଅଟ । ସେମାନଙ୍କ ପରି ତୁମ୍ଭର ଦଶା ହୋଇଥିଲେ ହୁଏତ ତୁମ୍ଭର ଗୋଡ଼ ଶକ୍ତି ଯାଇଥାନ୍ତା, ହୁଏତ ତୁମ୍ଭେ ମୁଁ ଆମି ପାରି ନଥାନ୍ତ । ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ଛୁଦ୍ର ଜାଣ । ସେହି ଛୁଦ୍ରରେ ସୁଲକ୍ଷିତ ଅଥବା ଲକ୍ଷ୍ୟହୀନ ଗୋଟିଏ କାଣ୍ଡ ଭେଟିଥିଲେ ତୁମ୍ଭେ ବହୁଦିନ ପୂର୍ବରୁ ଧରଣୀୟା ହୋଇଥାନ୍ତ ।

ତୁମ୍ଭେ ସଂସାରନିଷିଦ୍ଧରେ ଅନେକ ଉନ୍ନତି କଲଣି, ଅନେକ ଦୂର ଆସିଲଣି । ଲକ୍ଷ୍ୟର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହେଲଣି । ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ବେଶ୍ ଜାଣ ଯେ, ଯେଉଁ ବୋଝ ତୁମ୍ଭେ ମୁଣ୍ଡଝାଳି, ସେଥିରୁ ଦୁଇ ମହଣ ଅଧିକ ହୋଇଥିଲେ ତୁମ୍ଭେ କେଉଁ ଏତେ ଦୂରଯାଏ ଆସିନଥାନ୍ତ, ହୁଏତ ମୁଁ ଉଠିପାରନ୍ତ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭର ହୃଦୟ ଅତି ମୃଦୁ, ଶରୀର ଅତି କ୍ଷୀଣ । ଯେବେ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ-ବିଧିମତ ତୁମ୍ଭେ ସୈନିକଦଳରେ ନାମ ଲେଖାଇ କୌଣସି ଯୁଦ୍ଧକୁ ଯାଇଥାନ୍ତ, ସେ ଯୁଦ୍ଧରୁ ଫେରିନଥାନ୍ତ । ତୁମ୍ଭେ ଧାର୍ମିକ ବୋଲି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଅଛ । ମାତ୍ର ଅବିବେକ ଲୋକ ସେମାନଙ୍କୁ ପାପୀ ବୋଲି ଦୃଶ୍ୟ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପରି ପ୍ରଲୋଭନରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ତୁମ୍ଭର କି ଦଶା ହୋଇଥାନ୍ତା ! ତୁମ୍ଭର ମନ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କିଛି ଦେଉଥିବ । ସୌଭାଗ୍ୟବିଧିମତ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତରେ ତୁମ୍ଭେ ପଡ଼ିନାହିଁ । ତୁମ୍ଭ ଚରମ ଅକଳଙ୍କିତ ଅଛ । ମାତ୍ର ଏହାବୋଲି ପାପୀଙ୍କ ଦୃଶ୍ୟ କରିବ ନାହିଁଟି । ବହୁତରେ ହେଉ ଅଳ୍ପରେ ହେଉ, ତୁମ୍ଭକୁ ସ୍ବୟଂ ସେହି ଦୃଶ୍ୟର ଅଂଶ ହେବାକୁ ହେବ । ଏହା ନିଷ୍ଠା ଜାଣିଥିବ ।

ସଂସାର ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ବୋଝ ମୁଣ୍ଡଝାଳିବାକୁ ହୁଏ । ସେହି ପ୍ରତିବନ୍ଧକମାନେ ପଦେ ପଦେ ବଢ଼ି ଘଟାନ୍ତି । ସେହିପ୍ରତିବନ୍ଧକମାନକୁ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଆନ୍ତର ଓ ବାହ୍ୟ । ଆପଣା ମନ ଅଥବା ଶରୀର ଯୋଗୁଁ ଯେଉଁ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଜାତ ହୁଏ, ସେ

ଆନ୍ତର ଅଟେ; ବାହ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ଯେଉଁ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଘଟେ, ସେ ବାହ୍ୟ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । ଏପରି ଲୋକ ତୁମ୍ଭେ ଦେଖିଥିବ ଯେ, ସେ ପ୍ରଥମେ ନିଜାନ୍ତ ମାର ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲେ । ଆପଣା ଯନ୍ତ୍ର ଓ ଅଧ୍ୟବସାୟଦ୍ୱାରା ଅନେକ ଉନ୍ନତ ସାଧନ କରିଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ଯେତେ ସାଧୁ ପାରିଥାନ୍ତେ, ତାହା ହୋଇନାହିଁ । ତାଙ୍କର ନିବୋଧ-ପତ୍ନୀ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତରାତ୍ମ ହେଲେ । ତୁମ୍ଭେ ଦେଖିଥିବ ଯେ, କେହି କେହି ଲୋକ ବାସ୍ତବରେ ଅତି ସତ୍ତ୍ୱପ୍ରକୃତକ, ମାତ୍ର ସଂସର୍ଗ ଦୋଷରୁ ଆନ ପ୍ରକାର ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଅନେକ ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଦରିଦ୍ରତା ଯୋଗୁଁ କଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି, ଶକ୍ତି ହାସ୍ତ ହୋଇଯାଉଅଛି । ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସେମାନଙ୍କୁ ସଂସାର-ଚନ୍ଦ୍ରା ଲୁଗିଲା । ଏହି ଦୁଇଅଣାରେ କେତେ ଦିନ ଚଳିପାରିବ ? ଏହା କରୁଁ କରୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଦିନ ଗଲା । ଉଦରଜ୍ୱାଳା ସେମାନଙ୍କୁ ନିତ ଅସ୍ଥିର କଲା । ପ୍ରକୃତ କାହୁଁ ଭଲ ହେବ ? ମୁଦର ଚାଉଳ କଉଡ଼ି କମିତି ନେବ, ପିଲାର ଖଣ୍ଡିଏ ଲୁଗା କମିତି ହେବ, ଏହି ଭାବନା ଯେବେ ତୁମ୍ଭର ରାସଦିନ ହେଲା, ତୁମ୍ଭର ରଚନାଶକ୍ତି ଚରିତାର୍ଥ କରିବାକୁ ଅବସର କାହିଁ ? ହଁ, ଏପରି ଜଣେ ଜଣେ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେମାନେ ସହସ୍ର ଅସୁବିଧା ଅବା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ବଡ଼ ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏପରି ଲୋକ ଲକ୍ଷରେ ଜଣେ । ପରମ୍ପରା ଲୋକ ପବନ ଜୁଆର ହେଲେ କିଛି କରି ପାରନ୍ତିନାହିଁ ।

କେହି କେହି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଥାଉଁ ବଡ଼ ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧୁଅଛନ୍ତି ସତ୍ତ୍ୱ, ମାତ୍ର ସେହି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ନଥିଲେ ସେମାନେ ଆହୁରି ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧୁ ପାରିଥାନ୍ତେ । କାଳିଦାସ ଯେଉଁ ପୁସ୍ତକମାନ ରଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ସେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମହତ୍ତ୍ୱ ଖଣ୍ଡି । ମାତ୍ର କାଳିଦାସ ଯେବେ ଦରିଦ୍ର ହୋଇ ନଥାନ୍ତେ, ତାହାହେଲେ ଆହୁରି ବଡ଼ ବଡ଼ କାର୍ଯ୍ୟ ରଖିଯାଇଥାନ୍ତେ । ସେହି ଦରିଦ୍ରତା ତାଙ୍କର ଅଧିକ ଦୁଇ ମହଣ ହେଲା । ଏଗୁଡ଼ିକ ବାହ୍ୟ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । ଆନ୍ତର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଆହୁରି କଷ୍ଟକର । ଆନ୍ତର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅତିସମ କରିବା କଠିନ—ପ୍ରାୟ ଅସାଧ୍ୟ । ଚପଳ ସ୍ୱଭାବ କାହାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ, ଅକାରଣ ଭୀରୁତା କାହାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । କୀର୍ଷ୍ଣା କାହାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । କାହାର କାହାର ସ୍ୱଭାବ ଏମନ୍ତ ଯେ, ପରନିନ୍ଦା, ପରପ୍ରବାଦ, ମିଥ୍ୟା କରିବାର ତାଙ୍କର

ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବୃତ୍ତି । କେହି କେହି ଏପରି ଅଛନ୍ତି ଯେ, ସେମାନେ ଆପଣା ଅବସ୍ଥା ପ୍ରତି ନିଜାନ୍ତ ଅସନ୍ନିତ୍ତ, ରାସଦିନ ବିଳାପ କରୁଅଛନ୍ତି । କେହି ଅବା ଆପଣା ଗୁଣେ ଗୌରବ କରିବାପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଗ୍ର । କେହି ଅବା ସାମାନ୍ୟ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ । କେହି ଅବା ଅନ୍ୟ ଲୋକ ତାଙ୍କର ଅମୁକେଇ କଥା ଦେଖି କ'ଣ କହୁଥିବେ, ଏଇ ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ରାସଦିନ ବ୍ୟସ୍ତ । ଏହିପରି ଆନ୍ତର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅନେକ ଅଛି । ଶାରୀରିକ ଅବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଆନ୍ତର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଜାତହୁଏ । କେତେ ଲୋକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରିଶ୍ରମୀ, ରାସଦିନ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ସେମାନଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଇଚ୍ଛା, ମାତ୍ର ଶରୀର ତା' କରି ଦେବ ନାହିଁ । ଏହିରୂପେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏକ ପ୍ରକାର ବୋର୍ଡ଼ ବୋହାବାକୁ ହୁଏ । ଏହି ବୋର୍ଡ଼ ଯେ କେବଳ ଅନିଷ୍ଟର ହେତୁ ଏହା କ'ଣ କହିବ । ହୁଏତ ଏ ବୋର୍ଡ଼ ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଅଟେ । ବାସ୍ତବ ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ଅଟେ । ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକେ ଏହା କହିଅଛନ୍ତି । ଜଣେ ଭକ୍ତ ଏହିପରି ବୋର୍ଡ଼ ବହୁ ରାସ ଦିନ କଷ୍ଟ ପାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଦେବତା ସଙ୍ଗେ ଭେଟ ହେଲେ କହିଲେ, “ପ୍ରଭୁ ! ଏ ବୋର୍ଡ଼ ଉତ୍ତର ନାହିଁ, ଆଉ ବହୁ ପାରିବ ନାହିଁ ।” ଦେବତା ଉତ୍ତର କଲେ, “ନା, ସେ ବୋର୍ଡ଼ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ତୁମ୍ଭର ଅନିଷ୍ଟ ହେବ । ସେ ବୋର୍ଡ଼ ତୁମ୍ଭର ଆବଶ୍ୟକ । ବୋର୍ଡ଼ ଉତ୍ତର ଦେବ ନାହିଁ, ବରଂ ତୁମ୍ଭର ପିଠିକୁ ଶକ୍ତ କରିଦେବ ।” ଏପରି ଭକ୍ତଙ୍କୁ ତ ଏପରି ଉତ୍ତର ହେଲେ, ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ତ କଥା ନାହିଁ । ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ବହୁବାର ଆବଶ୍ୟକ ।

“ବୁଝିଲେ, ସେ ଯାହା କରିଛନ୍ତି, ଆଜ୍ଞା କରିଛନ୍ତି, ଆତ୍ମମାନେ ସତରଠର ଏପରି ମନ୍ତବ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାଉ । ଏହାର ଅର୍ଥ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ଏହାର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ, ଯେଉଁସବୁ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ତାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟରେ ବାଧା ଦିଅଉଥିଲେ, ସେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକମାନଙ୍କୁ ବୁଝିଲେ ସେ ଯାହା କରିଛନ୍ତି, ଆଜ୍ଞା କରିଛନ୍ତି । ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯାହା ସ୍ଵତଃ ଭଲ ବୋଲିବେ ନାହିଁ, ତାହାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ବୁଝି ତାହାକୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଭଲ ବୋଲିବେ । କେତେ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ଶକ୍ତିର ପ୍ରଶଂସା ନେବା ନିମନ୍ତେ ବ୍ୟଗ୍ର ହୁଅନ୍ତି । ବୋର୍ଡ଼ ଉପରେ ଆପଣା ଇଚ୍ଛାମତେ ଆହୁରି ବୋର୍ଡ଼ ନଦନ୍ତି । ଦକ୍ଷିଣ ହାତରେ ସ୍ଵାଧର

କରିବାର କିଛି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ; ବାମ ହାତରେ ସ୍ବାସର କରନ୍ତି । ଲେକେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେବେ । ଗୋଡ଼ିରେ ସ୍ବାସର କଲେ ଲେକେ ଆହୁର ପ୍ରଶଂସା କରିବେ ।

ଏ କଥା ମନରେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ, ଯେଉଁ ପ୍ରତିବନ୍ଧକମାନ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ, ଏପରି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅତିଦମକରି କେହି ଯେବେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧୁଲ, ସେହିପରି ସ୍ଥଳରେ ତାହାର ସେହି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ବୁଝି ତାହାର ପ୍ରଶଂସା କରିବାର ଉଚିତ । ମାତ୍ର ଯେମାନେ ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସଂଗ୍ରହକରି ଯଶଲର ନିମନ୍ତେ ସେହି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅତିଦମ କରନ୍ତି, ଏପରି ଲୋକଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏପରି ଲୋକମାନେ ନେବଳ ଆତ୍ମଗରିମା ଚରିତାର୍ଥ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଲେଉଟନ୍ତି । ଜଣେ ବଢ଼େଇକାମ ଜାଣେ ନାହିଁ, କମାରକାମ ଜାଣେ ନାହିଁ, ଘର ଗୁଲ୍ଲ ଜାଣେ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ସେ କାହାର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇ ଆପଣା ହାତରେ ଗୋଟିଏ ଘର ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲ । କମାର ବଢ଼େଇଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟରେ ମୂଲ୍ୟ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ତାହାର ସଙ୍ଗତ ଅଛି । ତଥାତ ସେ ଯଶ ଲଭିବା ଆଶାରେ ସବୁ କାମ ଆପଣା ହାତରେ କଲ । ଏପରି ଘର କେବେ ଭଲ ହୋଇନପାରେ ।

ମାତ୍ର ଅସୁବିଧାମାନ ବୁଝିଲେ ତାହାକୁ ଭଲ ଘର ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଲୋକେ ସେହି ଘରର ଅନେକ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ସେହି ଘର ପାଖରେ ଥିବା ସହସ୍ରାଂଶରେ ଭଲ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘରକୁ କେହି ଚାହିଁଲେ ନାହିଁ । ହେତୁକି, ସେ ଘର ଶତମତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିଲା । ସମସ୍ତେ ସେହି କୁହୁଡ଼ି ଘରକୁ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ମାତ୍ର ଏପରି ସ୍ଥଳରେ ଏପରି ଘରକୁ ଅଥବା ଏପରି ଘରର ନିର୍ମାତାକୁ କେତେ ପ୍ରଶଂସା କରିବାର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଅସୁବିଧା ବୁଝିଲେ ଘର ପ୍ରଶଂସକସ୍ବ ଏହା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ସେହି ଅସୁବିଧା ତାହାର ଲେଉଟି ଆଣିବା ଅସୁବିଧା । ସେହି ଅସୁବିଧାମାନ ସେ ଇଚ୍ଛାପୂର୍ବକ ସ୍ବୀକାର କରିଥିଲା, କେହି କହିନଥିଲେ । ବୋଝ ଉପରେ ବୋଝ ସେ ଆପେ ନହଲ—ବିନା ପ୍ରୟୋଜନରେ ନହଲ । ତା'ର ପ୍ରଶଂସା ନେବାର କୌଣସି ଅଧିକାର ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏହା ବୋଲି ରବିନ୍ଦ୍ରନ୍ ଦୁସୋ ଯେ ନିର୍ଜନ ଦ୍ଵୀପରେ ଆପଣାର ଘର ଆପଣା ହାତରେ ବନେଇଥିଲେ, ସେ ଘର ପ୍ରଶଂସାର ଯୋଗ୍ୟ । ଜଣେ ଦରିଦ୍ର ଆପଣା ଲୁଗା ଚରିଗଲେ ଆପେ ସେ ତା'ର

ସିଲାଇ କରେ । ଦରଜକୁ କଉଡ଼ି ଦେବ ଏପରି ସଙ୍ଗତି ନାହିଁ । ତାହାର ଲୁଗା ମୁକୁଟ ସିଲାଇ ନହେବାଠାରୁ ତାହାର ହାତରେ ମନ୍ଦ ସିଲାଇ ଭଲ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରଶଂସା କରିବା ଉଚିତ ।

ପଶୁ ବୋଝ ବହିବାରେ, ମନୁଷ୍ୟ ବୋଝ ବହିବାରେ ଅନେକ ପ୍ରଭେଦ ଅଛି । ଗୋଟିଏ ବଳଦ ଯେତେ ନେଇପାରବ, ସେଥିରୁ ଅଧିକ ବୋଝ ତା' ଉପରେ ନଦା ହୋଇଥିବାର ଦେଖିଲେ ତୁମ୍ଭର ଦୁଃଖ ହେବ, ବଳଦ ପ୍ରତି ତୁମ୍ଭର ଦୟା ହେବ । ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟର ବୋଝ ଦେଖି ଦୟା ହେବାର ଢେଣିକ ଆଉ ଆହୁରି ଚଳନାନ୍ତେ । କେହି କେହି ଲୋକ ନିବୋଧତା ଏବଂ ଅନର୍ଥକ ସନ୍ଦେହ-ପ୍ରବଣତାରେ ବୋଝ ବହନ୍ତି । ମାତ୍ର ସେ ବୋଝ ଦେଖି କାହାର ଦୟା ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ, ବରଂ ସେ ବୋଝ ଉପରେ ଆହୁରି ପାହାରେ ପିଟିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ । ଅନ୍ଧ, ଖଞ୍ଜି ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଦୟା ହୁଏ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକତର ଶୋଚନୀୟ ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ଆନନ୍ଦମାନେ ବିରକ୍ତ ହେଉଁ । ଜଣେ ଚପଳସ୍ଵଭାବ ଲୋକ ଅଳ୍ପକଥାରେ ହିଁସ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଜଣେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଝାଡୁ ଯେଉଁଠାରେ ପ୍ରବଞ୍ଚନା କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ, ଏମନ୍ତ ଛଳରେ ପ୍ରବଞ୍ଚନା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ । ଜଣକର ପରନିନ୍ଦା କରିବାକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଗ୍ରହ ଦେଖିଲେ । କାହାକୁ ଅବା ଏପରି ଦେଖିଲେ ଯେ, ସେ ଆଗଣା ଦୁଃଖ ଆପଣା ବିପଦ ରସଦିନ କହୁ ହେଉଥାଏ । ଏସବୁ ଦେଖି ତୁମ୍ଭେ ବିରକ୍ତ ହୁଅ । ଏସବୁ ସହ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହି ବିରକ୍ତର ଗୋଟିଏ ଭଲ କାରଣ ଅଛି । ଶରୀରଠାରୁ ମନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଆତ୍ମତ ହୋଇ ପାରେ । ଅନ୍ଧର ଚକ୍ଷୁ କେତେ ହେବ ନାହିଁ ; ମାତ୍ର ନିବୋଧ ଲୋକ ଉପାୟରେ କଞ୍ଚିତ ପରିମାଣରେ ସୁବୋଧ ହୋଇପାରନ୍ତି । ତଥାଚ ଏମନ୍ତ ଛଳ ଅନେକ ଅଛି ଯେ, ବିରକ୍ତ ନ ହୋଇ ଦୟା କରିବାରେ ଉଚିତ ।

ଜଣକର ପ୍ରକୃତି ଅତି ମନ୍ଦ, ତୁମ୍ଭେ ଦେଖିଲେ । ତୁମ୍ଭେ କେବଳ ତାହାର ସେହି ପ୍ରକୃତିଟି ଦେଖି ବିରକ୍ତ ହେଲେ, ମାତ୍ର କି ହେତୁରୁ ତାହାର ସେପରି ପ୍ରକୃତି ହେଲେ, କିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ପଡ଼ିଥିଲା, ତାହା ତ ଜାଣିଲେ ନାହିଁ । ସବୁ କଥା ଜାଣିଥିଲେ ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରାୟ ବିରକ୍ତ ହୁଅନ୍ତ ନାହିଁ । ଜଣକୁ ତୁମ୍ଭେ ବହୁକାଳ ପୂର୍ବରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଖୀଳ ଓ ମୃଦୁସ୍ଵଭାବ ଦେଖିଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାକୁ ଉଚ୍ଚ ଓ ଉଚ୍ଚ ଦେଖିଲ । ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏପରି ଉଚ୍ଚ ଓ
 ରୁଷ କାହିଁକି ହେଲା ? ମୂଳକଥା ଏହି, ସେ ଦୁଃଖରେ ପଡ଼ିଗଲା । ସେମାନଙ୍କୁ
 ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲା, ସେମାନେ ତାହାଠାରେ ବିଶ୍ୱାସଯାଚକତା କଲେ ।
 ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ନେତ୍ର ଆଶା କରିଥିଲା, ସେମାନେ ତାହା ଦୁଃଖବେଳେ କେହି
 ପାଖ ପଶିଲେ ନାହିଁ । ସଂସାର ନିଜାନ୍ତ ଅସାର ବୋଧହେଲା । ଦୁଇ ଗୁରି
 ଜଣ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରତି ଅଶ୍ରୁତା ଜାତହୋଇ ସେହି ଅଶ୍ରୁତା ହମେ ସମସ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ
 ଜାତିକ ବ୍ୟାପିଲା । ଅତି ହିଂସ୍ର ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦମାନେ ଘୃଣା କରୁ । ମାତ୍ର
 ସେମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୋଷ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କର ଗୁରୁ ନାହିଁ ।
 ସେମାନଙ୍କର ଶୂନ୍ୟ ଅତି ପ୍ରବଳ, ସହନୀୟ ନାହିଁ ।
 ପାରୁପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପେଟ ପୂରାଇବାର ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ଖାଦ୍ୟାଭାବରେ
 ମନୁଷ୍ୟମାନେ ଜାହାଜରେ ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକତର ହିଂସକହୋଇ ଉଠନ୍ତି ।
 ବାସ୍ତବ ଯେ ଲୋକ ଯେତେ ଦୁଷ୍ଟ, ସେ ସେହି ପରିମାଣରେ ଦୟାର
 ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ ।

ଅନେକ ଲୋକେ, ସେମାନେ କି ବର୍ତ୍ତମାନ ପାପ-ପଙ୍କରେ ଗର୍ଭର ମଗ୍ନ
 ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଯେତେବେଳେ ସେମାନେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ
 ପାପର ସମଗ୍ର ମୂର୍ତ୍ତି ସେମାନେ ଯେବେ ଦେଖିଥାନ୍ତେ ସେମାନଙ୍କ ଭାଗ୍ୟ
 କାର୍ଯ୍ୟର ଫଳ ଯେବେ ସେମାନେ ଚର୍ଚ୍ଚଣା କରିପାରିଥାନ୍ତେ, କଦାଚ
 ଏପରି ପାପରେ ଲିପ୍ତହୋଇ ନଥାନ୍ତେ । ମାତ୍ର ପାପହୃଦର କୁଳରେ ଗଢ଼ିନ୍ତି,
 ଚର୍ଚ୍ଚଣା କରିବାରେ କଠିନ । ହୁଏତ ସେମାନେ ସମ୍ପର୍କତଳ ଜାଣି ଗଢ଼ିନ୍ତି ।
 ଉପରେ ଚାଲୁଥିଲେ ହମଶଃ ସେମାନେ ତଳକୁ ଯାଉଅଛନ୍ତି, ସେ ଜ୍ଞାନ
 ତାଙ୍କର ନଥିଲା । ଭ୍ରମରେ ଅନେକ ଦୂର ଯାଇ ପଛକୁ ଜାଣିଲେ । ମାତ୍ର
 ସେତେବେଳେ ଆଉ କାର୍ଯ୍ୟକରି ହେଲାନାହିଁ, ଆଉ ଫେରିବାକୁ ସାମର୍ଥ୍ୟ
 ନଥିଲା । ଅନେକ ଲୋକ ଏପରି ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି ଯେ, ଭଲ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ
 ସେମାନେ ଆଦୌ ସୁବିଧା ପାଇ ନାହାନ୍ତି । ଅନେକ ଲୋକ ବାଧ୍ୟହୋଇ
 ପିଲାକାଳରୁ ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବୁଝା ଅଛନ୍ତି । ଏପରି ହେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖର
 ବିଷୟ, ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ମାତ୍ର କି ହେତୁ ଏପରି ହେଉଅଛି, ତାହା କିଏ
 କହିବ ? ସଂସାରରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଅନିଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି, ମାତ୍ର କେହି
 ଜଣେ ତ ସେହି ଅନିଷ୍ଟରୁ ହେତୁ ନୁହନ୍ତି । ଆନନ୍ଦମାନଙ୍କର ଗ୍ରାମ ଓ

ନଗରମାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅପରିଷ୍କୃତ । ମାତ୍ର ଏ ଜଣକର ଦୋଷ ନୁହେଁ,
ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୋଷ । ସମସ୍ତେ ଏଥିନିମନ୍ତେ ଦାୟୀ ।

ଭଗ୍ନମନସ୍ତତା ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ମହତ୍ତ୍ୱ ବୋଝ । ପୂର୍ବକାଳରେ ଏ
ବୋଝ ଅନେକ ଲୋକ ବହୁ ନଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅନେକ ଲୋକଙ୍କୁ
ବହୁବାକୁ ହୁଏ । ଯେମାନେ ଶିକ୍ଷିତ ଅଟନ୍ତି, ଯେମାନେ ଶାସ୍ତ୍ରାଦିକ ଶ୍ରମଠାରୁ
ମାନସିକ ଶ୍ରମରେ ଅଧିକ ରତ, ସେମାନେ ବହୁତରେ ହେଉ ଅବା ଅଳ୍ପରେ
ହେଉ ଏ ବୋଝ ବହନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମନ ପ୍ରାୟ ସବୁବେଳେ ଏକପ୍ରକାର
ଅନ୍ଧକାରରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ଥାଏ । ଧରେ ଧରେ ଏପରି ବିକାର ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ
ଯେ, କିଛି ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ । ସଂସାର ଯିବାର, ଜୀବନ ବିଡ଼ମ୍ବନା ବୋଧ
ହୁଏ, ନାନା ପ୍ରକାର ବିଶିଷ୍ଟା ହୃଦୟରେ ନୃତ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି । ଏପରି ମନର
ଭାବ କବିର କଳ୍ପନା ଉଦ୍ଦୀପିତ କରେ, ଏହା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଏହା ବ୍ୟଙ୍ଗିତ
ଏହାର ଆଉ କୌଣସି ଉପକାରତା ନାହିଁ । କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏପରି ଭାବ
ଗୋଟିଏ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । ମନ ଭଲ ନଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମନ କାହୁଁ
ଲାଗିବ ? ଏପରିଭାବରେ ଅଧୀନହୋଇ ଲୋକେ ଯେ କାର୍ଯ୍ୟ ନ କରନ୍ତି,
ଏହା ନୁହେଁ । ମାତ୍ର କଳପରି କାମ କରନ୍ତି, ଉତ୍ସାହ ନଥାଏ ।
ବାସ୍ତବରେ ଅପ୍ରୟତ୍ନତା ଗୋଟିଏ ମହତ୍ତ୍ୱ ବିଡ଼ମ୍ବନା । ସଂସାରରେ
ପଦେ ପଦେ ବିଘ୍ନ, ପଦେ ପଦେ ବିରକ୍ତହେବାର ସହସ୍ର କାରଣ ଅଛି । ମନ
ଦୃଢ଼ ଓ ପ୍ରୟତ୍ନ ନ ହେଲେ ନିରାଶାର କଠିନ ।

